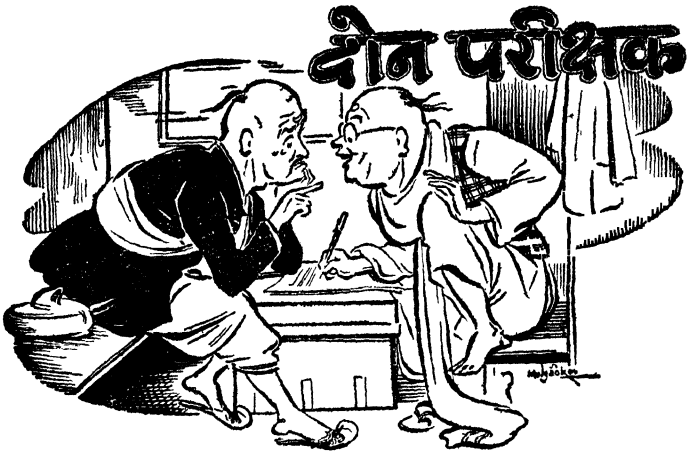

NOISE AND TEXT
CUT IN THE
BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_192789

UNIVERSAL
LIBRARY

पगडी घरीच विसरून शास्त्रीबुवा रस्त्याने धावत निघाटे शेवट्याच्या बोळाजवळ त्यांची चितोपताशी टक्कर झाली. कारण चितोपंत समोरून आपला रमाल काखोटीस मारून धूम पळत येत होते! टोकाला भक्कम गाठ मारलेली भरघोम शेडी केळीच्या लोंगरासारखी वाऱ्याने लुटलुटुट हालत असलेली, धावण्याच्या हिसक्यातुळे डोळ्यावरची आरशी नाकाच्या टोकावर पडलेली, कोटाच्या गुंड्या सुटलेल्या, उपरण्याचा सोगा लांब सुटून रस्ता झाडीत असलेला आणि सगळ्यांत भर म्हणजे सूर्यनमस्कार घालताना वर खोचलेले धोतर तसेच राहिलेले, असा चितोपताचा विचित्र थाट पाहून रस्त्यावरचीं पोरेंच काय, पण नवथर मुलीही हसू लागल्या. बोळाच्या तोंडाशी जेव्हां दोघाची साठमारी झाली, तेव्हा एक दुसऱ्याचे जणू काय प्रतिबिंबच आहे इतकें दोघाच्या अवस्थेत साम्य होतें.

“अरररर! हो, हो, कोण, शास्त्रीबुवा?” चितोपत उपरणें झटकित उठारले

“कोण चितोपत? अरे, मी तुमच्याकडेच निघालों होतो.” शास्त्रीबुवा आपला आनंदोत्साह दाबीत म्हणाले, “तुम्हांला एक आनदाची बातमी घायची होती.”

“कोणती?”

इकडे तिकडे चोरट्या नजरें पाहून शास्त्रीबुवा कुजबुजले, “लखोटो आला!”

“मलाही आलाय!” चितोपंतांनीं प्रतिध्वनि काढला.

“असं का ! मग जरा असे एका बाजूला या.” शास्त्रीबुवा दक्षतेने काळजी घेऊं लागले. तोंच चिंतोपत ओरडले, “हैं काय शास्त्रीबुवा, तुमची पगडी ?”

“आं ?” करून शास्त्रीबुवांनीं डोवयावरून हात फिरवला, तों खरेंच. वरचा असोल्या नारळ आणि त्याच्या एका टोकाला असलेला शेंडीचा खुट ह्याशिवाय हाताला कांहींच लागेना. “खरच की !” ते घाबरून म्हणाले, “बाहेर निघण्याच्या घाईत शिरछाण विसरलों अजिबात. नि तुम्ही कां रे बुवा असे ? ओंकारेश्वरला आलांत कीं काय पोचवून कुणाला ?”

“छे हो. धावतांना रुमाल हातांत आला आणि मग विचार केला, आपल डोक म्हणजे एक यत्र आहे, यत्र ! ती का रुमाल अडकवायची खुटी आहे ?”

“मग आतां अस करू. घरींच जाऊ म्हणजे मनमोकळेपणानें बोलतां येईल.” शास्त्रीबुवांनीं सूचना केली.

वाचकहो, ह्या दोन प्राध्यापकांची ती धावपळ कोणत्या आनदामुळें होती हे आपण आता ओळखलेच आहे. येईल, येईल म्हणून वाट पाहात आज कैक वर्षे परीक्षांची पर्वणी दोघाच्याही डोवयावरून तशीच गेली. आजपर्यंत त्यांच्यापैकीं कोणाचेही हात परीक्षेनें ओले झाले नव्हते. दर वर्षी नेमणुकीकरितां अर्ज करायचा आणि आपल्या कुडलीवर हवाला ठेवून स्वस्थ राहायचें असा शास्त्रीबुवांचा शिरस्ता होता. शेवटीं आज तो सोन्याचा दिवस उगवला. बी. ए ला मराठीकरितां त्याना परीक्षक नेमण्यांत आल्याबद्दल युनिव्हर्सिटीचीं पत्रें दोघाच्या हातांत एकदम पडलीं ! आणि त्यानंतर वर लिहिल्याप्रमाणें त्याची धावपळ सुरू झाली

घरीं गेल्यावर ‘तिनें’ केलेल्या मसाल्याच्या दुधाचे घुटके घेत शास्त्रीबुवा गभीर चेहेऱ्यानें म्हणाले, “काय चिंतोपत, प्रश्नपत्रिका पाठवायला मुदत किती ?”

“चांगला महिना आहे की !”

“असं का ! पुष्कळ आहे मग. तवर अभ्यासक्रम काय आहे तें पाहातां येईल !”

“मी म्हणतों पेपर काढून टाकावा. वेळ आली, म्हणजे दुरुस्ती करून सावकाश पाठवून देतां येईल.” चिंतोपतांनीं सल्ला दिला.

“हे ! इतकी घाई कशाला ?” शास्त्रीबुवा दुधाचा घोट घेत म्हणाले, “पेपर काढायला कितीसा उशीर ? दोन तासांचं काम. परंतु तें व्यवस्थित झाल पाहिजे ना ? कुणीं ब्र काढतां कामाचा नाही. लखोट्यांत नियमपत्रिका आली आहे ती वाचन काढा. शिवाय मगाल कांहीं वर्षांचे पेपर पाहा. त्याचप्रमाणें, येत्या बी. ए.च्या

परीक्षेला अभ्यासक्रम कोणता नेमून दिला आहे, ह्याचा बिनचूक आढावा काढा म्हणजे पेपर काढण मुळीच कठीण जाणार नाही. ”

“ पण माझ्याजवळ, हीं मुल शिकतात तीं पुस्तक कुठें आहेत ? लायब्ररीच्या पुस्तकांवरच भागवतो मी आपल काम. पेपर काढायचा म्हणजे पुस्तकं हवींत. ”

“ हां ! ही एक अडचण आहे खरी कारण आमच्यापाशीही पुस्तकांचा नसाच हो, आम्हाला येते आहे कशाला पुस्तकं वापरायची वेळ ? ” शास्त्रीबुवांनीं सूर काढला

“ बाकी आता हे परीक्षेचे पैसे येतीलच. तेव्हां पुस्तक खरेदी करायची तशी कांहीं..... ”

“ छे छे छे, चितोपत अहो, करायचीं काय विकत घेऊन ? ह्या वर्षाचं पुस्तक शिच नाही चालत पुढच्या वर्षाला ! अस करू, उसनीं घेऊं या कुणाचीं तरी. ”

“ आपल्याला नाही बुवा कुणी काहीं उसन देणार ” चितोपंत खरें तेंच बोलले पण लगेच सावरून म्हणाले, “ हो, आणि आम्ही तोंड वेगाडणारही नाही म्हणा कुणाजवळ. ”

“ हरकत नाही. मी करतो त्याची व्यवस्था. पण मग एक काम तुम्हीं केलं पाहिजे मी पुस्तक तुमच्याकडे पाठवतो. तुम्हीं अभ्यासक्रमाप्रमाणें त्यांतले विषय वाचायचे आणि जेवढ्या भागांतून प्रश्न काढायचे त्यांवर तांबड्या पेन्सिलीनें खुणां करून ठेवायच्या. काय ? समजल ? ”

“ बर आहे ” चितोपंत शास्त्रीबुवांचा डाव चांगला ‘समजून’ म्हणाले.

“ पण हें पाहा चितोपंत, कुणाजवळ चकार शब्द नाही हां ! ” शास्त्रीबुवांनीं इषारा दिला.

“ तें नको सागायला. ” चितोपंत म्हणाले आणि रुमाल बांधू लागले.

महिना हां हां म्हणतां संपला तरी चितोपंतांच्या पेपरला ठिकाण नाही ! शास्त्रीबुवांनीं कबूल केल्याप्रमाणें पुस्तकें एका ओळखीच्या ठिकाणाकडून आणवली आणि चितोपंतांकडे केव्हांच पोचवली होती शास्त्रीबुवांना मुली दोन. पैकीं थोरली लम होऊन सासरीं नांदायला गेली होती. धाकटी गगू आतां लमाची शास्त्र्यामुळे वर्षांतून सहा महिने वरसंशोधनापायीं शास्त्रीबुवांना खर्ची घालावे लागत. पुस्तकांनं काम गंगूनेच केले होतें. ती अद्याप हायस्कुलांत पाचव्या इयत्तेच्या वाच्या करीत असली, तरी तिची एक मैत्रीण सरल एव्हांना बी. ए. पर्यंत पुढें गेली होती. अर्थात

बडिलींनीं पुस्तकांची गोष्ट काढतांच आपल्या सरलच्या जिवावर गंगूनें तें काम पत्करलें आणि त्याप्रमाणें जहूर तीं पुस्तकें तिच्याकडून आणून शास्त्रीबुवाना दिलीं देखील. गंगूकरितां स्थळें पाहाता पाहातां शास्त्रीबुवांचा महिना केव्हाच गेला गोत्र, टिपणें, एकनाड, खडाष्टकें वगैरे भानगडींतून त्यांना पेपरची आठवण कोटून होणार ?

परंतु एक दिवस गंगू म्हणाली, “काका, पुस्तक परत करायची आहेत माझ्या मैत्रिणीचीं ती रोज मागते, पण मला किनई आठवण होत नाही सांगायची ”

शास्त्रीबुवा दचकले ! घाईघाईनें ते उठले आणि युनिव्हर्सिटीचा लखोटा काढून त्यांत पेपर पाठविण्याची शेवटची तारीख पाहू लागले ती दृष्टीला पडताच त्यांचे डोळे फाकले आणि त्या कागदाकडे आ वासून पाहात ते उद्वारले, “बाप रे ! उद्याचा शेवटचा दिवस. अरे माझ्या कर्मा ! ” लखोटा मुठींत गच्च पकडून स्वारी मटकन खाली बसली ! इतके दिवस बेफिकीरीनें घालवण्याइतके आपण शक्य कसे बनलों, एवढें भान आपल्याला कसें राहिले नाही असे पश्चात्तापाचे विचार त्याच्या डोक्यांत येऊं लागले. परंतु आता पश्चात्ताप करून काय उपयोग ? काहीं तरी धडपड करून पेपर वेळेवर रवाना करायला हवा. नाही तर फजितीला पारावार नव्हता

“अणि तो चिंतोपत ! पुस्तक घेऊन बसला तो पुन्हा तोंड दाखवायला आला नाही. कसलीं माणस हीं ? ” शास्त्रीबुवा गर्जू लागले आणि गंगूला म्हणाले, “थाब हं गगे, असाच जातो मी ! पेपर काढतोय आपल्या डोंबलाचा ! ”

पुन्हा टक्कर ! आणि तीही शेवटच्याच्या बोळाच्या तोंडाशींच ! फरक इतकाच, की आज शास्त्रीबुवा दुर्वासाच्या आवेशांत होते टक्कर होतांच त्यांनी हातातला सोटा उगारला आणि ते ओरडले,

“अरे चित्या, दीडशहाण्या डोळे फुटले काय तुझे ? ”

स्थानभ्रष्ट झालेला रुमाल पुन्हा डोक्यावर ठेवून आपला बचाव करीत चिंतोपत आर्जेवूं लागले, “माफ करा. शास्त्रीबुवा, चूक झाली खरी. पुस्तक परत घेऊन ह्या तुमच्याकडेच निघालों होतो ”

“माफ करा काय ? माझ्या अब्रूला काळोखी फासायची वेळ आणलीस तू आज. अरे मूर्खा, आज शेवटची तारीख ”

“आज नाही काका, उद्यां. ”

“समजल हो अकलेचे खदक ! पेपरचा नाही अजून पत्ता. टपालाची वेळ गेलेली नि उद्या तुझा पेपर तिथें कोण नेऊन घालील, काकोबा ? ”

“ त्याचं असं झालं काका, दापोलीहून पत्र आल आमची ‘ही’ प्रसूत होऊन पुत्ररत्न झाल म्हणून गेलों. बारशापर्यंत राहा म्हणून सासुरवाडचा आग्रह ! करतां काय ? राहिलों झाल ! ”

“ हाय रे दुर्दैवा, राजीनामा द्यावा मला वाटतं आतां ”

“ छे ! सबड मिळावी म्हणून रजिस्ट्रारसाहेबांना तारेनें विनंती करून पाहूं. ”

“ अरे, पण पुस्तक तर आज परत दिलीच पाहिजेत पुस्तक गेल्यावर पेपर कशांतून काढणार, आपल्या डोंबलातून ? ”

“ अः ! पुस्तकांची अडचण नाही आता प्रश्न काढायच्या भागावर खुणा करून चक्क नबर देखील घालून ठेवले आहेत मी प्रवासातला वेळ कांहीं अगदीच फुकट नाहीं दवडला. पेपर काय, आतां लिहून काढू ”

ह्या बातमीने शास्त्रीबुवाना जरा हायसें वाटले. अधिक तक्रार न करतां ते चितोपताना आपल्या घरी घेऊन गेले चितोपतानीं लगेच रजिस्ट्रारसाहेबांना तार ठोकली, “ पेपरला उशीर बायको बाळत विनती चार दिवसांची सबड. ”

रजिस्ट्रारसाहेबांचा जबाब आला, “ विनती नामजूर पेपर उद्यां दाखल करा. नाहीपेक्षा दुसरे परीक्षक ” झालें ! ह्या उत्तरानें शास्त्रीबुवांची कबरच खचली ! चितोपतानीं खुणा केलेले भाग वाचून काढण्यासदेखील आतां फुरसत नव्हती. एक कोरा कागद घेऊन उभयतानीं त्या खुणाप्रमाणे प्रश्न काढण्यास आरंभ केला. पेपर एकदाचा तयार झाल्यावर पतानीं कल्पना काढली, कीं रात्रीच्या गडोनें मुंबईस जाण्याकरिता निघावें म्हणजे दुसऱ्या दिवशीं अकरा वाजतां पेपर खुद्द रजिस्ट्रारसाहेबांच्या हातांत देता येईल. खर्चाची असली तरी ह्या आणीबाणीच्या वेळीं अब्रू वांचवण्यास उपयोगी, ह्या दृष्टीनें ती कल्पना शास्त्रीबुवाना पसत पडली. प्रश्नाची निवड झालेली असल्यामुळें उसनीं पुस्तके परत करण्यासाठीं शास्त्रीबुवांनीं गजूजवळ दिलीं

काढलेल्या पेपरांत शुद्ध-अशुद्ध वगैरे तपासून दुरुस्त केल्यामुळें इतकी खोडाखोड झाली, कीं पुन्हा दुसऱ्या कागदावर तो लिहून काढावा लागला. नंतर तो बारकाईनें चार वेळां वाचून सुमाधान झाल्यावर त्याची घडी करण्यांत आली. पतानीं बाजारांतून मुद्दाम इन्शुरन्सचें कापडी पाकीट आणलें आणि त्यात ती मौल्यवान् चीज घालून तें डकविलें. वर लाखेचीं सिलें उठविल्यावर हळदकूंकू टाकून शास्त्रीबुवांनीं तें पाकीट आपल्या हडप्याच्या चोरकण्यांत ठेवून दिले. कदा पेपर

जाळण्यांत येऊन त्याची राख पुरून टाकण्यांत आली ! नंतर रात्रीच्या प्रवासाची तयारी करण्याकरितां पंत घाईघाईनें निघून गेले

जातांना त्यांना शास्त्रीबुवांनीं बजावले, “ वेळच्या वेळेवर या ह स्टेशनवर ! नाही तर पुन्हा सासुरवाडच पत्र येईल नि पळल कोकणांत. तुम्हीं आलां नाही तर मी कांहीं थाबणार नाहीं ! ”

शास्त्रीबुवांनीं विचार केला, एवींतेवीं मुंबईचा प्रवासखर्च करणें आलेंच मग त्यांतल्या त्यांत आपलें काम का न उरकून घ्या ? वरसशोधन फायलीतला पत्रव्यवहार चाळण्यास त्यांनीं सुरुवात केली मुंबईच्या आसपासचीं स्थळें होती, त्यांचे पत्ते व जरूर ती माहिती टिपून घेतली नाहीं नाहीं म्हणता दहा अकरा अशीं निघालीं, कीं त्यांच्याकडे मुलगी पाहाण्यापर्यंत बोलणें झालें होतें अर्थात गगूला बरोबर घेऊन जावें म्हणजे अनायासेंच राहिलेलें काम होऊन जाईल असा युक्तिवाद शास्त्रीबुवांनीं लढवला. त्याप्रमाणें गगूची तयारी करण्याबद्दल हुकूम सुटला आणि गंगूकरितां फॅशनेबल कपडे थोड्या खर्चांत कसे व कोठें मिळतील ह्या विवंचनेंत स्वारी बाजाराकडे निघाली. कारण मुंबईकडे मुलगी दाखवायची म्हणजे तिची सजावट ‘ अप-टु-डेट ’ करायला हवी ना !

रात्री साडेनवाच्या सुमाराला ही प्रोफेसराची जोडगोळी, गगू व इतर बोर्डांसहित फ्लॅटफॉर्मवर पॅसेंजरची वाट पाहात बसलेली आढळली. जणू काय आता गंगू परीक्षेच्या मंडपांतच जात आहे अशा घाईनें शास्त्रीबुवा गगूला वधूपरीक्षा पसार होण्याकरितां लागणाऱ्या ताज्या ‘ टिप्स ’ देण्यात गर्क झाले होते अशा टिप्स त्यांनीं गंगूला आजवर इतक्या दिल्या होत्या, कीं त्यांचा संप्रह छापला असता तर हजार पानाचा एक जगी ‘ वधूपरीक्षाविज्ञानकोश ’ तयार झाला असता. “ लग्नमंडपांतील वधूची कामगिरी ” आणि “ प्रपंचांतील पहिलें पाऊल ” ह्या दोन ग्रंथांचें साहित्यही शास्त्रीबुवांजवळ तुडुब होतें परंतु गगूच्या हातांत हे ग्रंथ देण्यापर्यंत अद्याप कोणत्याच स्थळाकडे मजल गेली नव्हती आपल्या ताज्या टिप्स गंगू मोठ्या हौसेनें ऐकत असावी असा शास्त्रीबुवांचा समज असला पाहिजे. पण भिचारी गंगू त्यांच्या प्रत्येक ‘ समजलीस का ? ’ पालुपदालू ‘ हो हो ’ करतां करता रडकुंडीला आली होती आणि आपण ह्या साडेसातींतून कधीं एकदा सुटतो असें तिला होऊन गेलें !

साडेदहा वाजण्याच्या सुमाराला प्लॅटफॉर्मवरील मंडळीचें लक्ष एकाएकीं जिन्याकडे

खेचलें गेलें. तसा विशेष प्रसंग कोणचाही नव्हता एका हातांत हॅडबॅग आणि दुसऱ्या हातात टुमदार छत्री घेतलेली एक तारका लचकत ठुमकत जिन्याच्या पायऱ्या उतरून येत होती अठरा वर्षांची गोरीपान मुलगी, पाठीमागे सोडलेली सळसळ करणारी लांबलचक वेणी, मोहक चेहेरा, गोडशी जिवणी आणि गुलाबी खळीदार गालांचे टवटवीत गेंद मानेला चवळीसारखी लचक आणि शरीराची प्रमाणबद्ध ठेवण इतक्या गोष्टींचा मिलाफ पाहाण्याकरिता रुळावरील काळ्या कुट्ट एजिनानें देखील जिन्याकडे तोंड फिरवलें असतें, मग उतारूची काय कथा ? बिनबाहीच्या ब्लाऊजमुळें खाद्यापासून उघडा दिसणारा तिचा हात हॅडबॅगच्या हिसक्यामुळें एखाद्या रेशमाच्या पेढूप्रमाणें लवलव करीत होता. कित्येकाचें लक्ष तर त्या गोंडस हातावरच खिळून राहिलें होतें

खालीं घसरून पाहणाऱ्या लांब सडक पदराला बरच्यावर खेळवीत ती सौंदर्यकळी जेव्हां शास्त्रीगुवाऱ्या समोर येऊन उभी राहिली, तेव्हां तबाकूचा बार भरण्यासाठीं शास्त्रीबुवांनीं पसरलेला 'आ' तसाच उघडा राहिला चितोपंतांना एक कोपरखळी मारून त्यानीं समोर अवतरलेलें देवलोकीचें सौंदर्य पाहून डोळ्यांचें पारणें फेडून घेण्याविषयीं सूचना दिली 'केसरी' वाचनात दंग झालेल्या पंतांनीं आपल्या चष्म्याच्या भिंगावरून त्या चित्राकडे पाहिलें मात्र ! त्याचीही अवस्था तत्काळ शास्त्रीबुवांसारखी होऊन विचारा 'केसरी' त्यांच्या केव्हां पायदळीं पडल्या तें त्यांना समजलेंदेखील नाहीं सूर्योदय होताच विजेची बत्ती एखाद्या मेणबत्तीसारखी वाटावी, तशी शास्त्रीबुवाची 'हजारांतली एक गंगू' खरोखरीच हजारांतली एक, पण उलट अर्थानें वादू लागली ! शास्त्रीबुवांना तर त्या दोन चित्रामधला फरक पाहून घसकाच बसला ! त्यांची टकळी एकाएकी बंद कां पडली म्हणून गगूनें जेव्हां वर पाहिलें, तेव्हां तिचें लक्ष प्लॅटफॉर्मवर उगवलेल्या त्या पौर्णिमेच्या चंद्रबिंबाकडे गेलें.

“अय्या ! सरल इकडे कुणीकडे ?” असें मोठ्यानें म्हणून ती आपल्या मैत्रिणीला भेटायला धावली.

“मुंबईला जातेंयू दादाकडे.” जणूं काय पैजणांचा गोड झकार ऐकू आला.

“आणि परीक्षा ?”

“तिकडेच बसणार आहे. मुंबई सेंटर घेतला आहे.”

“अभ्यास काय म्हणतोय ?”

“ बरा आहे. ”

“ तुम्ही काय बुवा, स्कॉलर ! पहिल्या येणार हें ठरलेलच. ” गगू म्हणाली आणि मग एकाएकीं आठवण होऊन तिनें आपल्या मैत्रिणीचा शास्त्रीबुवांना परिचय करून दिला.

“ अहो काका, ही पाहिलीत का सरल गोडबोले ? नांवाप्रमाणेंच अगदीं मज्जुळ आणि मिठास बोलते. बी. ए ला बसणार आहे यदा. ”

“ होय क्यू ? ” शास्त्रीबुवांनीं एखादें सुंदर कलापूर्ण चित्र न्याहाळावें त्याप्रमाणें सरलकडे आपादमस्तक पाहून विचारलें. जसें काहीं आतांपर्यंत त्यांचे लक्ष तिच्याकडे गेलेंच नव्हते ! गगूनें चितोपतानाही सरलचा रीतसर परिचय करून दिला, तेव्हां त्याची कोण धांदल ! केसरी गुडाकून ते वरिष्ठ अमलदाराला सलामी द्यावी, त्याप्रमाणें आपले पटकन् उभे राहिले ! सरलकडे एकदा फिरवलेली नजर त्यांना हालवता येईना

“ कोणत्या कॉलेजात आहात तुम्ही ? ” शास्त्रीबुवांनीं संभाषणाचा मोका साधला.

“ फर्ग्युसनमध्ये. ” तिनें हलक्या हातांनीं आपल्या ओठांवरून रुमाल फिरवीत म्हटलें.

“ अस्स ? ऑनर्सला बसणार कीं... ”

“ हो. मराठी ऑनर्स ”

“ ह ? ” शास्त्रीबुवा चितोपतांकडे एक चोरटा दृष्टिक्षेप करून उदारले.

“ हिचींच पुस्तक मीं आणून दिलीं होतीं काका तुम्हांला. ” गगूनें आपल्या वडिलांना एकीकडे बातमी दिली.

“ कुठें उतरणार तुम्ही ? ” सरलनें प्रश्न केला.

“ काय की ! ” गगू उत्तरली.

“ तुम्ही आमच्या दादाकडे चला ना ग. ” सरलनें आग्रह केला.

“ काका, ही पाहिल का काय म्हणतेय ? ”

“ काय ? ”

“ म्हटलं, आमच्या दादाकडे चलाव. चार दिवस आमचा पाहुणचार घ्यावा आणि काम झाल्यावर यावं परत आमच्या दादाला फार आनंद होईल तुम्ही आलांत तर. ”

“ — असतो आनदानं हो. आमच्या गगूलाही एकटं वाटलं नसतं. पण

आमचे पत सोडतील तेव्हा ना !” शास्त्रीबुवांनी सरळ गप्प ठोकली.

“ म्हणजे ? शास्त्रीबुवा माझी काहीच...” चितोपत चाचरू लागले.

“ तेंच सांगतोय ह्यांना ” शास्त्रीबुवा त्याचें वाक्य पुरें होऊ न देतां म्हणाले,
“ तुमची-आमची मैत्री म्हटली म्हणजे आज चाळीस वर्षांची. तेव्हां तुमचा शब्द कसा मोडवेल आमच्यानें ? ”

“ काका..... ”

गगूही बुचकळ्यात पडून विचारू लागली

“ अग, चितोपताच्या काकूनीं तुला आंगाखाद्यावर खेळवलेल ; तुझीं दुपटीं धुतां धुतां बिचाऱ्यांच्या हातांना घट्टे पडत किती दिवसांत भेटली नाहीस बरं तू त्यांना !”

शास्त्रीबुवांनीं तिला बोलू न देता आपलीच टकळी चालू ठेवली.

सरळ तर गागरलीच. पण शास्त्रीबुवाना झालें आहे तरी काय ह्याचा गगूलादेखील उलगाडा होईना पत वेळ्यासारखे त्याच्या तोंडाकडे पाहू लागले. बिचारी सरळ एवढ्या अगत्यानें बोलावते आहे आणि हे आपल्या नावावर तिला थापा काय देतात ? आहे तरी काय हें गौडबगाल ?

परंतु त्यांना फार वेळ बुचकळ्यात राहावें लागलें नाही, कारण गाडी स्टेशनांत आली. जो तो आपल्या धादलीत गर्क झाला सरळ गोडबोले एका सेकंड क्लासच्या डब्यांत जाऊन बसली. शास्त्रीबुवानी पिछाडीचा एक बिनगर्दीचा डबा हुडकून काढला आणि तेथें आपली पथारी सोडली. मघांच्या विचित्र वर्तनाचा आता ते खुलासा करतील म्हणून चितोपत आतुरतेनें वाट पाहात होते. पथारी सोडल्यावर शास्त्रीबुवांनीं पाण्याचें भांडें तोंडाला लावले आणि एका दमांत रिकामें केलें. नंतर उपरणें सोडून डोक्याला गुडाळलें आणि “ कराप्रे वसते लक्ष्मी करमध्ये सरस्वति ” वगैरे चरण पुटपुटत स्वारी आढवी झाली.

“ अरे चितोपत, इतके कसे रे तुम्ही अजागळ ? ”

“ कबूल. ” पत म्हणाले.

“ अहो, आपण गगूला कशाला बरोबर नेत आहोंत ? दाखवायला. खरं ना ? मग तुम्हीच सांगा, तिला पाहायला येणाऱ्या वरपक्षाच्या मडळीसमोर ही सरळ गोडबोले चहा घेऊन आली म्हणजे आमच्या गगूकडे कुणी ढुकून तरी पाहील का ? काय ? मी म्हणतो तें आल का लक्षांत ? ”

आतां मात्र पताच्या डोक्यांत लख्ख प्रकाश पडला. मुलीचा बाप आपल्या

क्रामांत कसा तरबेज असावा लागतो आणि त्यानें किती धोरणें सांभाळावीं लागतात हें पंतांना समजलें सरल पुढें दिसल्यावर गगूच्या माकाची बेरीज भावळ्याएवढी होणार हा शास्त्रीबुवाचा पॉइंट महत्त्वाचा होता खराच !

खिडकींतून येणाऱ्या वाऱ्याच्या झुळकेनें तिघांनाही डुलक्या येऊ लागल्या. गगूला एका कोपऱ्यांत पथारी पसरून देण्यांत आली. चितोपतही आपल्या गाठोळ्यावर रेल्टन निवांतपणें घोरू लागले. डब्यांतले इतर चारदोन उतारूही लवकरच झोपीं गेले. अशा रीतीनें गाडी तळेगावच्या पुढें गेली असेल नसेल, तोंच शास्त्रीबुवा एकदम दचकून जागे झाले ! त्यानीं पंतांनाही गदगदा हलविलें. पंत घाबरून ओरडणार, इतक्यांत त्याच्या तोंडावर सराईत दरोडेखोराप्रमाणें हात दाबून शास्त्रीबुवांनीं दटावले, “ चूप राहा, ओरडूं नका. ”

“ क.. क...कां ? ” पंतांची बोबडी वळली. आपल्याला कांहीं तरी भयकर स्वप्नच पडत असावें असा त्यांना भास झाला हा रामोशी आपलें आतां काय करणार आहे, ह्याची त्यांना काहीच कल्पना येईना.

“ कां काय ? ” शास्त्रीबुवा गभीर चेहेरा करून म्हणाले, “ तो पेपर ? ”

“ आं ? काय झालें पेपराला ? कुणी खिसा कापला बिपला कीं काय ? ”

“ पेपर आहे पण त्याचा आतां काही उपयोग नाही ”

“ उपयोग नाही ? ”

“ छे छे चितोपत, अक्कल पुण्याला ठेवून निघालांत तुम्ही अहो सदगृहस्थ, ती पोरगी मघाशीं भेटली, तिचीं पुस्तकं आपण घेतलीं होतीं ना ? ”

“ बरं मग ? ” अजून पंताच्या डोळ्यासमोरचें धुकें वितळलें नव्हतें.

“ मग काय ? तिच्या पुस्तकांतून खुणा आहेत ना प्रश्नांच्या ? चांगल्या तांबळ्या पेन्सिलीनें करून ठेवल्या होत्यात की ”

चितोपत एकदम उठून बसले. ही भयकर गोष्ट हा वेळपर्यंत त्यांच्या लक्षांत आली नव्हती. सरल गोडबोले परीक्षेला चाललेली. तिच्या पुस्तकात पेपरांतले प्रश्न अधोरेखित केलेले. पुण्याहून तीं पुस्तकें आतां मुंबईला जाणार. खासा हिशेब ! पेपरचें फिरतें प्रदर्शनच निघालें होतें तें ! एवढ्या भ्रमानें पेपर काढून तो फुटलाच झेवटी ! हे सारे विचार पंताच्या “ बटाळ्याच्या गाळ्यांत ” [त्यांच्या डोक्याला शास्त्रीबुवांनीं ठेवलेलें आवडतें नांव] भराभर येऊन गेले.

शास्त्रीबुवा डोळे मिटून ध्यानस्थ बसले होते. बराच वेळ गेला तरी ते कांहीं

बोलले नाहीत. गाडी जेव्हा एका स्टेशनवर उभी राहिली, तेव्हा “ आतां पाणी पिऊन येतो हां ” असे सागून स्वारी डब्याच्या बाहेर पडली. पत जागच्या जागी थिजून गेले होते. आपण करायला गेलों काय आणि झालें काय ? सगळेंच ऑफस् ! त्यापेक्षां नसती ही परीक्षेची घोरपड गळ्यात घेतली तरी बरें होतें आणि त्यांत पुन्हा असंगाशीं संग आणि प्राणांशीं गाठ !

आता गाडी हलणार इतक्यांत शास्त्रीबुवा बाहेरच्या अधारातून पटकन् डब्यांत शिरले आणि चारी दिशांना चोरट्या नजरेनें पाहून ते पतांना हळूच म्हणाले,

“ काम फत्ते, चितोपत ! ”

“ कसल काम ? ” त्या गूढ शब्दांचा आशय ध्यानांत न आल्यामुळे पंतांनीं विचारलें.

“ पेपर पुन्हा काढायला नको असा बंदोबस्त करून टाकला. ” पुन्हा कावण्याबावण्या नजरेनें चडकडे पाहात शास्त्रीबुवांनीं खुलासा केला

“ म्हणजे ? तो कसा ? ”

“ बसा सागतों सगळ ” गाडीनें स्टेशन मागे टाकतांच सुटकेचा एक लांब निःश्वास सोडून शास्त्रीबुवा म्हणाले आणि त्यांनीं बाकावर ऐसपैस बैठक मारली ! उपरण्याखालून कांहीं तरी जाडजूड जिन्नस त्यांनीं प्लॅटफॉर्मवरून आणला होता तो मात्र तसाच दडवून ठेवला. नंतर डोक्यावर बोटे ठोकित ते म्हणाले, “ उगीच नाहीं डोकं. आज मी होतो म्हणून प्रसंग निभावला आतां पेपर फुटायची धास्ती नको. ”

“ आपल्या नाहीं बुवा अजून लक्षांत येत शास्त्रीबुवा ! ” पतांनीं कबुली दिली.

“ अरे, हें पाहिलत का ? ” उपरण्याखालीं दडवून ठेवलेलीं पुस्तकें बाहेर काढून शास्त्रीबुवा म्हणतात, “ पुस्तकूच आणली उचलून तिचीं ! ”

चितोपत थड झाले ! कपाळावरील घाम पुशीत ते शास्त्रीबुवांच्या तोंडाकडे वेष्ट्यासारखे पाहू लागले.

“ ही विद्या केव्हा शिकलांत शास्त्रीबुवा ? ” त्यांनीं घाबऱ्या स्वरांत विचारलें.

“ कॉलेजांत चार वर्ष उगीच नाही काढलीं ! ” शास्त्रीबुवांनीं फुशारकी मारली.

“ मुलीच्या बाकांवरची पुस्तक हातोहात लांबवण्यांत माझा हातखडा असायचा ! ”

“ राम कृष्ण हरि ! ” करून पतांनीं कपाळावर हात मारून घेतला !

डब्यांतले इतर उतारू ही कुजबूज ऐकून हळूहळू जागे व्हायला लागले होते. बहुतेक जण मडईवालेच होते “ हीं बामनं करत्यात तरी काय कवावरनं ? ” हें

त्यांच्या घ्यानांत येईना. आपली झोपमोड केल्याबद्दल जरी ते चांगलेच गरम झालेले असले, तरी ह्याबद्दल उघड तक्रार करण्याची कोणाची तयारी दिसली नाही. किलकिले डोळे करून ते बिचारे ह्या दोन बामनाकडे शून्य दृष्टीने पाहात होते. बाराबंदीच्या खिशातून शास्त्रीबुवांनी एक विडीचे थोटुक काढलें आणि तें पेटवून लवकरच त्यांनी सारा डबा धुरानें भरून टाकला. आज आपण केवढी नेपोलियनगिरी केली अशा ऐटीने स्वारीने आपल्या पथारीवर ऐसपैस हातपाय पसरले

एवढ्या धाडसानें डल्ला मारून आणलेलीं पुस्तके पतानीं सहज हातांत घेऊन चाकून पाहिलीं पण एक एक पुस्तक पाहून होताच त्यांच्या हाताला कंप सुटत चालला शेवटचे पुस्तक पाहून झाल्यावर ते ओरडले,

“ घात ! घात झाला शास्त्रीबुवा ! ”

“ आतां उगीच कोकळू नका. कशाचा आलाय घात ? ”

“ अहो महाराज, ह्याच्यात मराठीचीं पुस्तक नाहीत ”

“ छे छे, असं कसं होईल ? ” शास्त्रीबुवा पटकन् उठून म्हणाले, “ नीट पाहा, भ्रम झाला असेल तुम्हांला ! ”

“ भ्रम कसला आला आहे ? ह्यांत एक मराठीच पुस्तक असेल तर शपथ ”

शास्त्रीबुवांच्या तोंडांतलें विडीचे थोटुक तत्क्षणी गळून खाली पडलें ! स्वारी पटकन् बाकावर बसली आणि डोके हातांत धरून म्हणाली, “ घात झाला खरा. आतां काय करणार ? पोरीनें चांगली जिखली ! ”

“ आता शस्त्र करणार ” चिंतोपत . . . मोठेपणा घेऊन म्हणाले, “ मला विचारलं असतत तर असा फजितवाडा होता ना ! पण तुम्ही पडलात अहमन्य ! अगोदर तीं पुस्तक . . . तो चोरीचा माल लपवा पाहू ! ”

“ अः ! तें काहीं मोठस कठीण नाही. ” असे म्हणून शास्त्रीबुवांनी तीं सारीं पुस्तके आपल्या आंगरख्याच्या आंतील बाजूला चोरकप्यांत ठेवून दिलीं.

“ आता तें पाकीट काढा. ”

शास्त्रीबुवांनी पेपरचे सिलबद पाकीट काढलें पतानीं तें मुकाट्यानें घेतलें आणि काडी लावून पेटविलें संपूर्ण जळाल्यानंतर त्याची राख कपाळाला लावून ते म्हणतात, “ भ्रमपत्रिका भस्मीकृता ! ”

थोडीशी राख आपल्याही कपाळाला लावून शास्त्रीबुवा म्हणाले “ ह ! चला, संपला कारभार आपल्या नशिबीच नव्हता हा परीक्षेचा लग्ना. म्हणतात ना, देव

देतो नि कर्म नेत ! ”

“ निराश व्हायच कांही कारण नाही. ” आपल्या डोक्यावर टिचक्या मारीत पतांनी धीर दिला, “ हा कांहीं अगदींच सुरणाचा कांदा नाही, यत्र आहे यत्र ! त्यांचं सामर्थ्य पाहा आतां. ”

“ दिसू द्या कीं ते एकदा ! ”

“ ऑल राइट. दुसरा पेपर काढा आत्ताच्या आत्ता. ”

“ ते बरोबर ” शास्त्रीबुवानी हिणवले, “ चोन्या कशा करान्या ह्यावर काढा पेपर ! नाही अभ्यासक्रम, नाहीत पुस्तक. नि पेपर कशाचा आपल्या डोक्याचा काढता ? ”

“ नसलीं तर नसलीं पुस्तक सर्वसाधारण विषयावर प्रश्न काढू म्हणजे झाल ! ” पतांनी कागद काढून शास्त्रीबुवांना उत्तर दिले, “ ह, चला, या पाहू ! ”

ते दोन प्राध्यापक पुन्हा डोक्याला डोकें भिडवून डब्याच्या एका कोपऱ्यांत पेपर काढायला बसले ! त्यांची कुजबूज, नेत्रसकेत, विलक्षण हातवारे वगैरे प्रकार पाहून समोरच्या मेंढीवाल्याची चौकसबुद्धि जागृत झाली एकानें आपल्या शेजाऱ्याला हलवून हळूच विचारलें, “ काय रं सोपान्या, बामन काय खलबतं करत्यात ? ”

“ म्यबर हायेत जनु कौनशिलाच ” सोपान्यानें शका काढली.

“ कशाच आल म्यबर ? आंरुड लावत्यात काटणचे ! ” राघोबा म्हणाला.

“ हीः हीः हीः ! ” सोपान्या हसला.

गाडीने कुर्ला स्टेशन सोडल्यावर पेपर एकदाचा तयार झाला. खालील दिव्य प्रश्नाचा त्यात समावेश होता. —

१. छदीफदी व अनतफदी ह्यांपैकी अधिक श्रेष्ठ कवि कोण ? सटीप विवेचन करा.
२. छदोपनिषद् व मुक्तछंदाचा वाद ह्यातील छद कोणते ? आपणाला त्यापैकी कोणते छद आवडतात ? “ सारे छद सोड ! ” हें कोणाला उद्देशून म्हटलें आहे ?
३. माझें रामायण व वाल्मीकि रामायण ह्यातील पात्राची तुलना करा. हनुमंत व सुग्रीव सोडून बाकीच्या वानराचा समाचार घ्यावयास नको.
४. ज्ञानेश्वरांनी ज्या रेख्याकडून वेद वदविले, तो कोणत्या जातीचा होता ? चित्रें काढून स्पष्टीकरण करा.
५. मराठी भाषेचा उगम व नर्मदा नदीचा उगम ह्यातील साम्य दाखवा. नर्मदेतील गोटे आणि जर्मन कवि गटे ह्यांचें नातें काय ?

६. चंद्रशेखर कवीचीं सर्व विडंबनकाव्यें सटीप चर्चून काढा. तुम्हांला आवडणाऱ्या कोणत्याही एका कवीचें विडंबन करा. (कवयित्रींना वगळावें.)

७. भावबधन नाटकांतील मोरूचें माहात्म्य सागा. ह्या पात्राच्या द्वारा नाटककारांनें काय साधलें आहे ? गड आला पण सिंह गेला ह्यांतील वाङ्मयचौर्य शोधून काढा.

८. वरेरकरांना दाढी, मिशा व शेंडी असती तर ? ह्यावर एक प्रबंध लिहा.

शुद्धलेखन तपासण्याकरितां शास्त्रीबुवा बाकावर उभे राहिले पेपर दिव्यापुढें धरून त्यानीं तो बारकाईनें वाचावयास सुरुवात केली. इतक्यांत दिव्यापाशीं गु गुं करणारें एक पाखळें शास्त्रीबुवांच्या भरघोस मिशाच्या जाळींत अडकलें व तडफडू लागलें त्याला मोकळें करण्यासाठीं त्यानीं एका हातानें आपल्या मिशीची चवरी वर उचलायला आणि तितक्यांत वाऱ्याचा एक झोत खिडकींतून यायला एकच गाठ पडली पेपर शास्त्रीबुवांच्या हातून निसटला आणि हां हा म्हणता खिडकीबाहेर उडून गेला. चितोपंतांच्या हातवाऱ्याचा कांहीं उपयोग झाला नाही !

ह्या अकल्पित घटनेनें दोघेही क्षणभर दिडमूढ झाले. एवढ्या मेहनतीनें काढलेला पेपर हातचा गेला पत शास्त्रीबुवांना दूषणें देऊ लागले उलट खिडकी उघडी ठेवल्याबद्दल शास्त्रीबुवा पतावर घसरले. सोपान्या-राधोबाची तर हसतां हसतां मुरकुडी बळली. “ नुसते हातपाय गाळण्यापेक्षां साखळी ओढली असती तर ? ” असें पुटपुटून शास्त्रीबुवा पुन्हा बाकावर चढले. आता हा वेदोमार्तंड आणखी आपत्ति ओढवून घेणार असें पाहून पंतांनीं पटकन् शास्त्रीबुवांच्या कमरेला विळखा घातला, त्यामुळें शास्त्रीबुवा सरळ खालीं कोसळले. शरीराबरोबर त्याच्या मनाचाही तोल सुटला पायतण काढून ते पताच्या आगावर धावले. त्यांना शांत करून पत म्हणाले,

“ वेड का लागलय तुम्हांला शास्त्रीबुवा ? ”

“ म्हणजे ? धोक्याच्या साखळीचा उपयोग काय ? ” शास्त्रीबुवा गरजले.

“ उपयोग राहिल बाजूला. उगीच पन्नास रुपयांना चाट बसेल. पेपर तर हातीं लागणार नाहीच, पण रेल्वेच्या लोकांना साखळी ओढण्याचें कारण पटणार नाही. त्यामुळें परीक्षेचा छदामही न मिळतां उलट वर दड होऊन पन्नास रुपये खिशांतून जातील. आहांत कुठें ? ” पंतांनीं खुलासा केला.

— विचारान्तीं शास्त्रीबुवाना पताचें म्हणणें पटलें. परंतु आतां पेपराचें काय करणार हा प्रश्नच होता. पंतांचें मत पडलें, आठवतील ते प्रश्न घालून झटपट दुसरा पेपर तयार करावा. परंतु शास्त्रीबुवांचें म्हणणें, कीं आतां तेच प्रश्न घातले तर पेपर

फुटल्यासारखेंच होईल. कारण अगोदर काढलेला पेपर रेल्वेद्वारां जाहीर झाला आहे. हो, रेल्वेचेरस्त्यावर तो कागद कोणाला तरी सापडणारच. शेवटी हो ना करतां असें ठरलें, कीं माटुग्याला उतरून उडून गेलेला पेपर शोधायचा ! कल्पना पतांनीं काढली आणि शास्त्रीबुवांनीं तिला मान तुकविली !

माटुग्याला गगूसहित तीनही उतारू उतरले. पलीकडच्या एका डब्याशीं काहीं तरी गोंधळ चाललेला दिसला पोलिस शिपाई वगैरे जमले होते आणि कोणी तरी बाई त्याच्याजवळ मोठ्यानें तक्रार करीत होती. परंतु तिकडे लक्ष घायला वेळ नव्हता. गाडी स्टेशनवर फार वेळ उभी राहिली नाहीं.

आपल्या सामानांतून कदील काढून तो पेटवल्यावर शास्त्रीबुवांनीं गंगूला स्टेशनवरच सामानाजवळ बसून राहाण्याबद्दल बजावले आणि ते दोन वीर पहाटेपूर्वीच्या काळोखात पेपरसंशोधनाच्या मोहिमेवर रेल्वेलाइनच्या कडेनें निघाले. अधारांत रुळांवरून सहीसलामत चालत जाणें किती कठीण असतें हे त्या गोष्टीचा ज्यांना अनुभव आलेला आहे तेच जाणोत त्यांतल्या त्यांत हे दोघे ह्या कामांत अगदींच नवखे ! तरीपण कदिलाच्या अधुक उजेडांत, टेचाळत का होईना, दोघेजण कुर्ल्याच्या रोखानें रेल्वेलाइन धुडाळू लागले पतांनी उजवी बाजू व शास्त्रीबुवांनी डावी अशा रीतीनें पद्धतशीर संशोधन सुरू झालें. कोठलाही कागदाचा कपटा दिसला कीं उचल, कदिलाच्या उजेडात तो न्याहाळून पाहा, आणि पेपर नसल्यास तो टाकून दे असा कार्यक्रम चालला होता. उचललेल्या कागदात कित्येक वेळा अनंत प्रकार असायचे ! परंतु त्या वीराना त्याची तमा नव्हती आपलें संशोधनाचें कार्य त्यांनीं नेटानें चालविलें होते

आपल्या कार्यांत दग असतां पोंवर हाउसनजीक पुलाखाली त्यांना एकदम “खडे रहो !” म्हणून कोणीतरी हटकलें. पाहातात तों पोलिस शास्त्रीबुवांच्या एकदा मनांत आलें, कीं तुरी घावी. परंतु आपण पळालों तरी पत ह्या कामात सरावलेले नसल्यामुळें पोलिसाच्या हातीं लागणारच आणि पोलिसांच्याजवळ कंदील असल्यामुळें तेही आपला कसोशीनें पाठलाग करणारच हें लक्षांत घेऊन तो विचार त्यांनीं सोडून दिला. हां हां म्हणता त्यांना पोलिसांनीं चडकडून घेरलें. त्या पाहारेकऱ्यांत कोणी तरी मायाळू ‘सखाराम’ मिळेल म्हणून पंतांनीं आशाळभूतपणानें पाहिलें. परंतु सगळेच लेकाचे एकजात अक्राळविक्राळ दाढीमिशाबाज ! पंतांना ब्रह्मांड आठवले. शास्त्रीबुवांचें अवसानही गडून गेलें.

“ क्या करता है ? ” जमादारानें खडसावले.

“ क...कच नहीं. पेपर गया. वो धुडतो हाय. ” शास्त्रीबुवांनीं मोडक्या हिंदुस्तानींत उत्तर दिलें.

“ पेपर ? कोनसा पेपर ? ओर इधर कहासे आया ? ”

“ गाडीसे निकल गया वारेसे. ” शास्त्रीबुवाचें उत्तर.

“ अरे बेवकूफ लैन में क्या कर रहा ? मालुम होता है की तुम ठग लोग है. लैन बेकाम करनेकेवास्ते आगया चलो, पकडो सालेकू ! ”

शास्त्रीबुवांना घाम सुटला ! “न...न... नहीं. जमादारसाहेब, हम प्रोफेसर लोग है. कालेजमें पढवते है पेपर काढते थे, गाडीमें वारा आगया, पेपर उडून गया ; फूट जायगा तब शोध करता है पेपरका ! ” ते गयावया करू लागले. पंतांची तर दांतखीळ वाजू लागली. त्याची ती तारांबळ पाहून सर्वजण खिदळले. शास्त्रीबुवांनीं जानव्याची ब्रह्मगांठ हातांत घेऊन “ ॐभूर्भुवस्व. ” करण्यास आरंभ केला !

“ अरे, तुम पोरफासर हो, तो इतने अक्कलमद कैसे हो ? पेपर च्याळू गाडीसे बहार उडा गया लेकिन तुम इधर धुंड रहा. क्या कोई नबाबने तुम्हारा पेपर रोक दिया और उसकू हवासे उडानेकी मनाई किया ? बहोत गाजी पोरफासर हो आप लोग ? देखो उस्मान, गाडीके बहार उडा गया एक कागद का टुकडा, लेकिन लाइन डूब रहे ये पोरफासर उसके वास्ते ही. ही: ही ! ”

“ त...तसं नाहीं जमादारसाहेब... ” पत जमादाराची कानउघाडणी करू लागले.

“ चूप ” जमादारानें दरडावलें आणि उस्मानला फर्मावलें, “ इसका झ्याडा लेव दोस्त पहले. ”

त्या शब्दाचा अर्थ शास्त्रीबुवांना भलताच वाटल्यामुळें त्यांनीं हातांतलें जानवें कानावर चढविलें ! दोघानाही मेल्यासारखे होऊन गेलें. उस्माननें झडती घेतली. शास्त्रीबुवांच्या आगरख्याच्या आंत दडलेलीं सारी पुस्तकें बाहेर निघालीं. आपलीं आंतडीच जणू काय ह्या दुष्टानें बाहेर काढलीं असें शास्त्रीबुवांना वाटत होतें. त्याच्या डोळ्यांपुढें काजवे चमकले आतां हें प्रकरण भलत्याच थराला जाणार ह्याची त्यांना खात्री वाटूं लागली. उस्माननें तीं पुस्तकें दिव्याच्या उजेडात उघडून पाहिलीं. जमादाराच्या डोळ्यांत हळूहळू प्रकाश पडला गूढ अर्थानें आपली मान हालवीत ते म्हणाले, “ तोबा तोबा ! मै सच बोला. ठग लोग है ये. ओ बाईं ठेसनपर धूम करती

थी, उसका है ये किताब. देखो. एक रौंडमें च्योरीका तलास लगा दिया. पकडो सालेकू ! ”

“ हां, रिपोर्टमें लिखा है वोहीच किताब है ये. ओ कैसे छुपाया बदमाशने ? ”
उस्माननें दुजोरा दिला. चितोपतांना आभाळ फाटलें. शास्त्रीबुवांच्या तोंडचेंही पाणी पळालें ! दोघांना ताबडतोब चतुर्भुज करण्यात आलें

दुसऱ्या दिवशीं युनिव्हर्सिटीऐवजीं पोलिसचौकींत सदर प्राध्यापकद्वय सख्या पाहान्यात बसलेलें आढळलें बिचारी गगू ढसढसां रडत पिंजऱ्याच्या बाहेर उभी होती. शास्त्रीबुवा योग्य शब्दानी तिला धीर देण्याचा प्रयत्न करीत होते. कोटून आपल्याला ती पुस्तकें उचलून आणण्याची दुर्बुद्धि आठवली असें त्यांना होऊन गेलें होतें. परीक्षा तर गेलीच गगूकरिता वरसंशोधन करावयाचें तेंही राहिलें आणि वर उलट भयकर बेअब्रू ! अरेरे, परमेश्वरा !

बारा वाजतां जमादार सरल गोडबोले ह्यांना घेऊन चौकींत आले आरोपींच्या पिंजऱ्यात गगूचे वडील आणि पिंजऱ्याबाहेर मुसमुसत उभी राहिलेली गगू पाहातांच सरलला अतोनात आश्चर्य वाटलें. प्रथम तिचा आपल्या डोळ्यांवर विश्वासच बसेना. पण ती पिंजऱ्याजवळ गेली, तेव्हा गगूनें तिला सारी हकिकत सांगितली. सरलचें अत करण जात्याच कोमल हा देखावा पाहून ते विरघळलें. आपल्याकडे कमीपणा घेऊन तिनें जमादाराला सांगितलें, “ ही पुस्तक किनई, माझीच आहेत. पण तीं ह्यांनीं चोरलीं नाहींत मीच त्यांना दिलीं होतीं वाचायला ! पण झोपेमुळें तें मेलं माझ्या ध्यानांतच राहिल नाहीं. जागी झालें तेव्हा पुस्तक दिसेनात म्हणून घाबरलें आणि वडीं दिली ही गगू माझी मैत्रीण हिनेंच मागून घेतलीं होतीं माझीं पुस्तक पुण्याच्या प्लॅटफॉर्मवर ! ” आपली कामगिरी फुकट गेली ह्याबद्दल जमादाराना जरा वैषम्य वाटलें. परंतु सरलच्या भाषणांत अशी कांहीं जादू होती, कीं तिच्या विनतीचा अन्हेर करणें त्यांना अशक्य झालें. त्यानीं पुस्तकें परत केलीं आणि त्या दोघांना सोडून दिलें.

“ नि बाई गगू, माझीं मराठीचीं पुस्तक केव्हां परत करणार आहेस ? परीक्षा होऊन गेल्यावर वाटतं ? ” सरलनें हसत हसत गंगूला विचारलें.

“ अय्या ! खरंच की, काकांनीं केव्हांच माझ्याजवळ दिलीं होतीं तीं तुला परत द्यायला. पण माझा विसर अस्सा नडतो जियें तिथें. तशींच पडलीं आहेत टुंकेत. आतां ही पदराला गांठ मारून ठेवली बघ. घरीं गेलें कीं पहिल तें काम ! तुझीं पुस्तकें

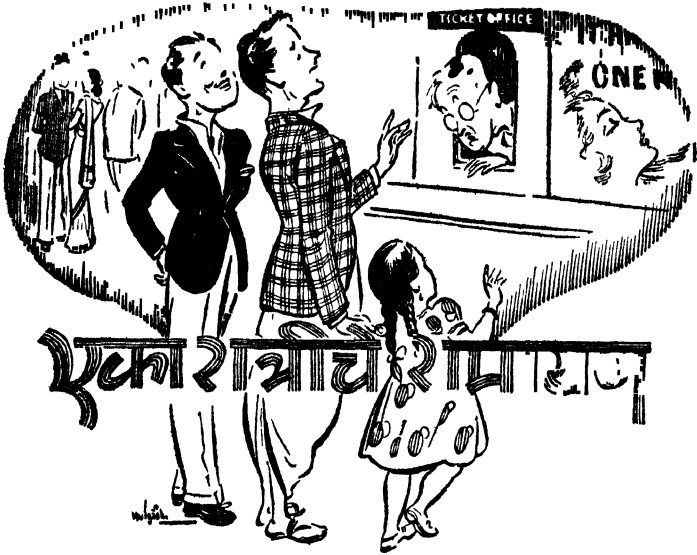
“...पुस्तकांची बाबत ती काय नि मी पोळिसांत बर्दी देंतें काय..!”

परत करायची. बाकी सरल, आज तूं नसती धावून आलीस आमच्या मदतीला. तें कसला भयंकर प्रसंग झाला होता ग बाई ! काकांच्या धाडसाची तर बाई धन्यच !”

“ अं ! जाऊं-वे. आतां झाल तें झाल. पुस्तकांची बाबत ती काय नि मी पोलिसांत वर्दी देतें काय ? मला तरी नको होत का कळायला ?” सरल विनयानें म्हणाली आणि गंगूचा निरोप घेऊन निघून गेली

एका कोपऱ्यांत चोरांसारखे उभे राहून शास्त्रीबुवा आणि चिंतोपत वरील संवाद ऐकत होते. त्यांना काय वाटले असेल हें वाचकांच्या कल्पनेवरच सोपविलेलें बरें ! एवढें मात्र खरें कीं स्थळाच्या वगैरे भानगडींत न पडता उभयतांनीं सध्याकाळच्या गाडीनें तडक पुणें गांठलें ! पुन्हा म्हणून परीक्षेच्या फदात पडायचें नाहीं असा नात्रोगुणांनीं कानाला खडा लावला !

एका रात्री रामदास

‘ इट हॅपन्ड वन् नाइट ’ सारखा नामांकित चित्रपट ! आम्ही तो पैज लावून फॅमिली सर्कलमध्ये बसून पाहायचा असे ठरवले

“ हं, दोन फॅमिली सर्कल था बरं. ” मी तिकिटांच्या खिडकीवर एक रुपया वाजवून घाईघाईने म्हणालो. लगेच तिकिटें देणारानें खिडकीच्या बाहेर तोंड काढून इकडे तिकडे पाहात विचारलें, “ फॅमिली कुठें आहे मिस्टर ? ”

“ ही कस्य ? ” मी बग्याकडे ऐटीने बोट दाखवून सांगितलें.

“ सोंरी ! ” तो डोकें आंत घेऊन म्हणाला, “ बरोबर बाईमाणूस पाहिजे. ”

“ आणि आम्ही का कुणी वाटेवरचे चोर आहोंत की काय ? च्या ! हा मोठा जुद्धम झाला बुवा ! ”

“ बाईमाणसांना घेऊन या. ”

“ अरे, पण नसली तर कुठून आणायची ? तें काहीं नाही. चुइ आर जंटल्मेन. मुहंला जंटल्मेन आणि मवाली ह्यांतला फरक समजत नाही वाटत ? ”

“ बाजूला व्हा मिस्टर् ! दुसऱ्या जटल्मनला तिकिटें घेऊ था ! ” तो बेव्हडकपणानें म्हणाला.

मी हुताश होऊन बग्याला हाक मारली आणि म्हटलें,

“ आपल्याला नाहीं बुवा जमत बग्या ! आपण पैज हरलों. ”

“ अच्छा ! टाक रुपया. ”

“ म्हणजे ? तुला कोण देणार फॅमिली सर्कलचीं तिकिट ? बरोबर बाईमाणूस कुठें आहे आपल्या ? ”

“ रुपया दे तर खरा ! ” त्यानें फुशारकीनें आग्रह चालवला. मी रुपया दिला. बग्यानें कंपाउडात जमलेल्या प्रेक्षकापैकीं एक आठ वर्षांची मुलगी गांठली. तिच्या पाठीवरून हात फिरवीत तोंडें वेडीवाकडीं करीत तो टुर्क टुर्क, असा कांहीं तरी चमत्कारिक आवाज काढू लागला. बग्याचा तो चेहेरा आणि हावभाव पाहून खूद नकलाकार घोडकेदेखील पोटभर हसले असते. मग त्या मुलीची काय कथा ? ती खदखदा हसू लागली.

“ नाव काय तुझ बाळ ? ” बग्यानें तिला लाडांत विचारलें.

“ चपू. ”

“ शाबास चपू, हुषार आहेस. ”

“ तुमी दिखिल झिनिमाला आलात का ? ” चपूनें विचारलें.

“ हो तर. पण चंपू, तुला खाऊ हवा का ? चाकोलेट ? ”

“ जाऊ मी ? ” चपूनें जवळच उभ्या असलेल्या एका तरुणीला विचारलें. तरुणी आगानें सबपातळ असून तिचा बांधा नीटस आणि अवयव रेखलेले होते. टाकठिकीनें नेसलेलें पिवळें पातळ आणि तोंडावरची बुद्धिमत्तेची झाक तिच्या शरीरमौष्ट्रवाची अधिकच खुलावट करीत होती. फॅशनेबल् पोषाख केलेल्या एका तरुण गृहस्थाशीं बोलण्यांत गर्क असल्यामुळें चपूच्या प्रश्नाला तिनें नुसत्या मानेनेंच रुकार दिला. तो मिळताच बग्या चपूला घेऊन तिकिटाच्या खिडकीजवळ गेला आणि फळीवर रुपया टिचवून म्हणाला,

“ ह. मास्तर ! दोन फॅमिली ! ”

मास्तरानें तोंड बाहेर काढून त्या चुणचुणीत पोरीकडे एकवार पाहिलें. त्याचें समाधान झालें असावें कारण त्यानें मुकाब्यानें डोकें आंत घेतलें आणि तिकिटें बाहेर सारली !

कबूल केल्याप्रमाणें बग्यानें अगोदर चंपूला चाकोलेट घेऊन दिले. तें हातांत पडतांच चंपू आनंदानें उज्या मारूं लागली आम्ही घिएटरांत प्रवेश केला आणि

बसण्याकरितां सोइस्कर जागा पाहू लागलों. ती तरुणी आणि तिच्या बरोबरचा जंटल्मन हेही जागा पाहाण्याच्या उद्योगांत होतेच. इतक्यांत चपू म्हणाली,

“ नाना, अहो नाना. मी किनई त्याच्याजवळ बसून शिनिमा पाहाणार. ”

“ कुणाजवळ ? ”

“ त्याच्याजवळ. ” बग्याकडे बोट दाखवून चपूनें हेळ काढीत उत्तर दिलें.

“ ए चंपे, वेढ्यासारखें करू नको. बस पाहू इथे. ” तरुणीने बजावलें.

“ अ ! हें काय ग ताई ? तू नाही का नानाच्या जवळ बसणार ? तशी मी त्याच्याजवळ बसणार. खाऊ दिला बघ त्यानीं मला ! ” असें म्हणून तिनें चाकोलेटची एक बडी तोंडात घालून ‘ टटों ’ असा आवाज आपल्या चिमुकल्या जिवणीतून काढला.

“ बल, वात्रट कुठली. तिथें ग काय गाठोड पुरलय् तुझ ? ” ताईसाहेबांनीं समज दिली पण चंपू मुळीच त्या दटावणीला भीक घालीना तिचा हट्ट पाहून नाना म्हणाले,

“ आय से, व्हाय झू यू वरी ? बसू दे तिला आवडेल तिथे. ”

“ मग मीच बग्याला म्हणालों,

“ घे रे त्या पोरीला आपल्यापाशीं घटकाभर ”

“ ये ह बाळ इकडे. ही बघ छान जागा आहे इथें. ” बग्या चपूला म्हणाला आणि हातांनीं बोलावू लागला चपूही धावतच आमच्याकडे आली आणि तें जोडपें मुकाट्यानें मागच्या एका रांगेंत बसलें.

लवकरच ‘ शो ’ सुरू झाला. अधार झाल्याबरोबर चपू एकदम बग्याला बिलगली आणि मोठ्यानें म्हणाली, “ इश ! दिवे हो कशाला मालवले सिनेमावाल्यानीं ? ”

आजूबाजूच्या लोकांनीं चंपूच्या त्या उदाराचे हसून कौतुक केलें.

बग्या तिला म्हणाला, “ अग, पडद्यावरचीं चित्रें नकोत का दिसायला आपल्याला ? आतां बघ कशीं स्पष्ट दिसताहेत तीं ”

“ अहो, पण आपल्याला पाठीमागचे लोक कुणीच दिसत नाहीत. ”

“ त्यांना काय पाहायच चपू ? आपल्याला सिनेमा पाहायच ना ? ”

द्यावर चपू जरा वेळ स्वस्थ बसली पडद्यावर पहिल्यानें जाहिराती दाखवल्या जात होत्या. एक जाहिरात चपूनें मोठ्यानें वाचली, “ बाळतिणीची खास व्यबस्था ! ”

“ आमची आई पण आतां बाळतीण होणार आहे ! ” तिनें पोक्षपणाचा आवाज आपून बाईमी दिली. लोक हसायला लागले.

बग्या तिला हळूच म्हणाला, “हां, चपे, अस मोठ्यांदा बोलायचं नाही हो. मिनेमावाला आपल्याला हाकलून देईल अशांनी!”

थोडा वेळ चपू कांहीं बोलली नाही परंतु पडद्यावरची एक नटी गात असतांनाच तिला कांहीं तरी हुकी येऊन तिने विचारलें, “अहो, ह्या बाईला तिच्या बाबांनी मार दिला वाटत? चाकोलेट दिल म्हणजे उगी राहिल. नाही का?”

आता मात्र लोकांच्या कौतुकाचा भर ओसरला. एक दोघांनीं तर शुक् शुक् असा आवाज काढून आपला निषेध व्यक्त केला. बग्यानें चपूला पुन्हा दटावलें.

पुढें एका सीनमध्ये कोणीं कोणाचें तरी चुबन घेतलें तें प्हाटांच चपू एकदम उद्गारली, “अय्या! केवढी मोठी बाई नि तो बुवा तिचा खुशाल पापा घेतोय? अहो, तो वेडा आहे का हो?”

बग्याला कसेसेंच वाटायला लागलें दुसरे प्रेक्षक ‘गू ग ए छोकरा’ असें म्हणून चपूला दटावू लागले. त्या ‘नानानें’ चपूला आमच्याजवळ का बसू दिलें हें आतां माझ्या लक्षात आलें. चपू टाळ्या वाजवीत पुन्हा ओरडली, “अय्या! त्या दुसऱ्या बुवानेही घेतलान् तिचा पापा!”

बग्या अगदीं खजील झाला आणखी काहीं वेळानें पडद्यावर डान्स चालू असतां चपी बग्याला एखादें गुपित सागावे अशा आवाजानें म्हणाली, “इश! अहो ह्या बाया परकर नेसायला विसरल्या की! अबाबाई चिंबा ..”

“एक चपे!” बग्यानें कावऱ्याबावऱ्या नजरेनें चट्टकडे पाहून तिच्या तोंडावर हात ठेवीत म्हटलें. सुदैवानें चपूच्या उद्गारांकडे कोणाचें लक्ष गेलें नाही.

मीं बग्याला सुचवलें, “अरे, एखादी वडी शिल्लक असली तर दे बाबा तिला. नाही तर वचवचणार काटीं काहीं तरी!”

पण चाकोलेट संपलें होते आणि चपूची चळवळ अधिकाधिक जोरानें सुरू झाली होती.

शेवटीं तर खुर्चीवरून खाली उतरून ती खाली बसायला जागा शोधू लागली तेव्हां तिचा खटाटोप बग्याच्या ध्यानांत आला आणि तिला आवरून तो म्हणाला, “हां हां, चंपू, इथे नाही हो.”

“मला घाई.....” चपू कुरकुर करू लागली.

नाक मुठीत धरून बग्याला उठावें लागलें. “काय पीडा आहे शिची!” असें म्हणून चरफडत त्यानें चंपूचा हात धरला आणि खुर्चीच्या रांगांमधून बडपडत दस्त्राजा

गांठला. मला त्याची कीव आली. चंपूच्या उपद्रवापासुळें चित्रपटांतील चांगल्या भागाला तो मुकला.

कांहीं वेळानें तो परत आला तेव्हां पाहातो तों चपू उघडी बब ! मी आश्चर्याने तिला विचारलें, “अग ए, हें ग काय ? आंगातलं काय केलस ?”

“भिय्यल !- मी पय्युये !” ती म्हणाली. तिच्या तोंडांत चाकोलेटचा बोकणा होता. बग्याच्या हातांत चपूच्या ब्लाऊझचा पिळा होताच मी विचारलें, “काय झालं बाबा ?”

“कपाळ माझ.” तो उद्वेगानें म्हणाला, “मोरींत पडली कार्टी. ब्लाऊझ धुवावा लागला. इंटरव्हल केव्हां होतय आणि कार्टीला एकदा तिच्या आईबापाच्या स्वाधीन केव्हां करतो अस झाल आहे मला !”

“म्हणजे ? इंटरव्हल कशाला पाहिजे ? आतांच कां नाही केलीस ती ब्याद त्यांच्या स्वाधीन ?”

“पोरगी ही अशी, तर तिचे आईबाप तरी कसे सरळ असणार ? मघाशी त्या तिथें बसले होते.” बग्या अधारांत पाठीमागल्या बाजूला बोट दाखवून म्हणाला, “पण आतां जाग्यावर नाहीत !”

“आं ?” मी दचकून उद्गार काढला

“अरे, ही तरुण जोडपीं अशींच. सिनेमांतल्या अधारांत ऊत येतो त्यांच्या प्रेमाला. तीं का एका जागीं ठरायचीं आहेत ?”

बग्यानें मुकाट्यानें समोरच्या कठब्यावर चंपीचा ब्लाऊझ वाळत घातला तिनें आता भलतेंसलतें विचारून आमची फजिती करू नये म्हणून बग्यानें तिच्यावर चाकोलेटचा सारखा मारा चालू ठेवला होता.

जरा वेळानें चपूला शेंगा खाण्याची लहर आली. पुन्हा बग्यानें बाहेर जाऊन शेंगा आणल्या

विभ्रंति आली आणि दिवे लागले. ‘सुटलों एकदाचे’ असे समाधानाचे उद्गार काढून आम्ही चपूला तिच्या आईबापांकडे पोचवायला निघालों. परंतु काय आश्चर्य ! फॅमिली सर्कलमधल्या एकूण एक रांगा धुडाळल्या तरी त्यांचा पत्ता लागेना ! बग्याचा जीव खालीं वर व्हायला लागला. कदाचित् ते बॉक्समध्ये गेले असतील अशी मी कल्पना काढल्यामुळें आम्ही बॉक्सेस पालथ्या घातल्या, तरी नाना आणि ताई सापडेनात. शो सुरू व्हायच्या वेळीं ते जेथें बसले होते तेथील मडळीजवळ चौकशी करतां समजलें,

की शो सुरु झाल्यावर वीस पंचवीस मिनिटांनी ते उठून गेले. परंतु ह्यापेक्षां आम्हां
माहिती कोणाला देतां येईना. शेवटीं शका नको म्हणून सगळें थिएटर तपासलें, पण
नाना आणि ताई दोघेही बेपत्ता !

“चांगल भोवल बरं फॅमिली सर्कल, मोरू !” बग्या वाईट तोंड करून म्हणाला.
“चला, आतां बाहेर पडा काहीं तरी केल पाहिजे ” मीही खिन्नपणें सुचवलें.
“आजचा सिनेमा नव्हता आपल्या नशिबात एवढ खरं.”

असें म्हणून आम्ही चपूला घेऊन बाहेर पडलों अघार पडूं लागला होता. चपूचे
काय करायचें ह्या विचारानें दोघेही भाभावून गेलों होतों

बग्यानें सहज शका काढली, “काय रे ? पण पोटच्या पोरीला टाकून जाववलें
तरी कसं ह्याना ? ”

“कुणाला ठाऊक काय लफडं आहे ते !” मी त्रासून म्हणालों.

“चपे, माझे आई ” बग्या तिच्याकडे वळून विचारू लागला आणि एकदम
थांबला ! कारण ती बया अजून उघडीच होती !

“अरे माझ्या कर्मा ! ” बग्या कपाळावर हात मारून म्हणाला, “हिचा ब्लाऊझ
आंतच राहिला की ! ”

“आणि अहो ! ” चपीनें आठवल्यासारखें करून सांगितलें, “मी किनी त्याच्या
खिशांत माझ्या गळ्यांतली एकदाणी पण काढून ठेवलीय हरवायला नको म्हणून.”

“च्यागल केलस बरं काटें ! म्हणे खिशांत एकदाणी ठेवली. ढालगज कुठली ! ”
बग्या तिला वेडावीत म्हणाला, “ख्खायू रत्न आहे बघा. कुठनं अवदसा आठवली
आणि नादीं लागलों हिच्या, कुणाला ठाऊक.”

“हें बघ बग्या,” मी त्याला शात करण्यासाठीं म्हणालों, “आतां झाल तें झालें.
त्याचा त्या अजाण पोरीवर राग काढण्यात काय हंशील आहे बरं ? चल, आपण ब्लाऊझ
घेऊन येऊ अगोदर.”

आम्ही पुन्हा थिएटरच्या दारापाशीं गेलों डोअरकीपर पास मागू ल्यगला. आम्हां
इतका वेळ पासाची कोठें चौकशी केली होती ? अर्थात् पासाशिवाय तो आम्हांला आंस्त
सोडीना. त्याला सगळी कर्मकटकट सांगितली, दादापुता केलें, पण तो दाद वेईना.
आम्हांला हसत हसत म्हणाला, “आणखी दोन ग्लास शोका सोडा फाउटनवर,
म्हणजे ह्याच्यापेक्षां चांगल्या थापा सुचतील.”

आम्हांला घाम फुटला. एकंदर परिस्थितीच अशी होती कीं कोणत्याही

ढांअरकीपरसारखीच शका यावी. शेवटीं बग्याला त्याच्या खिशांत होतें नव्हतें तें सगळें त्याच्या हातावर ठेवावें लागलें, तेव्हां त्यानें आत सोडलें. पुन्हा लोकांच्या शिब्या खाल्ल्या, खुर्च्यांच्या दांब्यांना अडकून धोतरें टराटर फाटलीं पायावर पाय पडल्यामुळें एक दोघाच्याकडून बुक्रेही घेतले, पण इतकें करून आम्हांला ब्लाऊझ मिळाला का ? नांव कशाला ! सगळा कठडा बग्यानें चाचपडून पाहिला, पण चपूचा ब्लाऊझ सापडेना.

“ अगोदर काटीला घालायला घेतल पाहिजे कांही तरी ” रस्त्यावर येतांच बग्या म्हणाला, “ नाही तर लोक नसत्या कुशका काढायचे ! ”

“ होय ना ” मी खिशात हात घालून म्हणालों, “ पण आपल्याजवळ तर दिडकी नाही बुचा ! ”

“ आं ! दिडकी नाही ? ” बग्याने दचकून विचारलें, “ मग आटोपलाच कारभार ! अरे मोऱ्या, माझ्याही खिशात आता पैसा नाही ”

“ राम कृष्ण हारी ! मग आता ? ”

“ आतां काय ! एखाद्या ओळखीच्या दुकानदाराकडे तोंड वेगाडल्याशिवाय भागायच नाही ! ”

एकदर घटनेचें आमच्या मनाशींच आश्चर्य करीत आम्ही मुकाब्यानें आमच्या नेहमींच्या दुकानदाराकडे निघालों. वाटेत भेटणारे लोक आमच्याकडे चमत्कारिक नजरेनें पाहात आणि गालांतल्या गालात हसून पुढें जात. आम्हीही जसें काहीं आमचें त्यांच्याकडे लक्षच नाही अशा ऐटीनें कांहीं तरी गप्पा मारू लागलों !

चपूकडून तिच्या ‘ ३-१ ’ किंवा निदान घराचा ठावठिकाणा काढावा ह्या ह्याद्यानें बग्यानें चंपूच्या पाठीवर थोपटीत विचारलें,

“ तुझें आडनांव काय बाळ ? ”

“ चपू ”

“ अं हं. तें नव्हे. आडनांव ? ”

“ म्हणजे काय बाई ? ”

“ अग हें बघ, माझ नांव बगाराम, पण आडनाव डेकणे. तस ह्याच नांव मोरोबा. ”

“ अग बाई मोरांबा का ? हां ! ”

“ मोरांबा नव्हे ग, मोरोबा. आणि आडनांव छुरळे ! तसं तुझें आडनांव काय ? ... ”

“ मल्ल किनी वात्रट चंपू म्हणतात. म्हणजे माझें आडनांव वात्रट. ” ती टक्की

वाजवून म्हणाली.

“ छान ! ” बग्या आपल्याशीच म्हणाला, “ वात्रटच काय ? पण कुचला, बचनाग किंवा धोतरा अशापैकी काहीं असत तरी तें शोभलं असत. ”

“ बर, तुम्ही राहातां कुठें ? ” मी विचारलें.

“ आम्ही होय ? मारुतीजवळ राहातो. ”

“ हात्तिच्या, मारुतीना कुठे तोटा आहे इथे ? कुठच्या मारुतीजवळ राहातां तुम्ही ? ”

“ अहो त्यम् मारुतीला शेपूट आहे एक लाबच लाब रोज त्याच्यापुढें खडीसाखर ठेवलेली असते. आम्ही खेळायला गेलों म्हणजे खडीसाखर देतो मारुती आम्हाला ! ”
मी एक निराशेचा निश्वास टाकला त्या पोरीचा पत्ता मिळणें अशक्य होते !

बाजारपेठेंत जातांच आम्हाला आणखी एक धक्का बसला. आमचें नेहमीचें दुकान बंद झालें होते ! तेव्हा आम्हाला दुसऱ्याच एका दुकानांत चढणें भाग पडलें.

दुकानदारानें लवकरच एक कपडा शोधून काढला आणि झटक फटक करून आमच्या हाती दिला मी बळेंच वेळ काढण्यासाठीं तो न्याहाळून पाहू लागलों आणि त्याची वीण कशी काय आहे तें हातानीं चाचपून पाहू लागलों बग्यानेंही तसाच आव आणला. जरा वेळ कपड्याची परीक्षा केल्यावर तो खाकरला आणि जाण्याची घाई आहे असें दाखवून म्हणाला,

“ बरं आहे शेटजी, उद्यां पैसे देतो ”

“ काय नांव आपलें ? ”

“ बगराम डेकणे ! ” बग्यानें मान चढवून थाटानें उत्तर दिलें.

“ नांव तो ऐकला नाय कवाबी ! ” शेटजी म्हणाले. साहजिक आहे. डेकणे या नांवाच्या माणसावर विश्वास ठेवणार कोण ?

“ अहो, हें काय ? ह्या पांजरपोळाजवळ ! पिसव्यांचा वाडा. ”

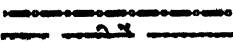
“ पेशव्यांचा वाडा ? तेमदी तर कमेटी हाय ! ”

“ पेशव्यांचा नाही हो. पिसव्यांचा. आपले घारूअण्णा पिसवे, फार मोठं घराणं ! ”

“ हां हां असेल असेल पर पेला पैसा टाका ! ” दुकानदार दारांतच उभा राहून तगादा करू लागला.

“ त्याचं असं झाल शेटजी, आमचा नेहमीचं रोखीचा व्यवहार असतो. उधार माल घेणं जन्मांत ठाऊक नाही, पण..... ”

परंतु बग्याची चर्पटपंजरी पुरी व्हायच्या आतच शेटजीनीं त्याचें बकोट पकडलें.

“ हां हां शेटजी, हें काय ? ” बग्या चाचरत म्हणाला, “ कायदेशीर इलाज करा. असा अत्याचार नाही कामाचा ! ”

“ तसा नाय, कायदेशीरच करते ” शेटजी आमच्याकडे संशयानें पाहात आपल्या सोबत्याला म्हणाले, “ भाई मनसुख, तमे भा चावडीमा जावो ने नाईकजीने खबर आपो ! ”

होतें नव्हतें तेवढें अवसान गोळा करून बग्या म्हणाला, “ हें पाहा शेटजी, ही थद्या पुरे झाली आम्ही अब्रूदार माणस आम्हांला हा चावटपणा खपायचा नाही. ” हें अल्टिमेटम् देऊन दुकानांतून सूबाल्या करण्याची आम्हीं तयारी केली पण शेटजी वस्ताद ! तो हात पसरून दारातच उभा राहिला आणि मिस्किळपणें हसत म्हणतो, “ मस्करी कोण करेल ? हवालदार येईल आता, तेल करा वार्ता. ”

“ पण शेटजी, आम्हीं केल्यू तरी काय अस ? ”

“ छोकरी कुनाची आणली ही ? ”

“ कुणाची म्हणजे ? ” बग्या लटक्या रागानें म्हणाला, “ आमचीच. ”

“ ए छोकरी, बाबा कुठें हाय तुक्षा ? ”

“ कोण ? माझे बाबा ? ” चपू उद्गारली. तिच्या उत्तरावर आमचा जीव टांगून राहिला होता.

“ हां हां ! तुझे बाबा ! ”

“ बाबा गांवाला गेलेत. मला मोटार घेऊन येणार आहेत. ”

चंपूनें बोंबच टाकला !

“ का ? रावसाहेब अब्रूदार, झ्याली का आता च्यांगली ? अशा बदमाशीपेक्षां सरळ अफू खाल तर बरा ! ”

कांहीं वेळानें मनसुख एका पोलिस शिपायाला घेऊन आला. एकदर हकिगत त्याने शिपायाला वाटेंतच सांगितली असावी, कारण शिपायानें तरातरा दुकानांत फिरून अगोदर चपूला उचललें आणि बग्याचें बकोट धरून तो अधिकाराच्या आवाजांत म्हणाला, “ चलो सीधे चौकीपर ! ”

चौकीवर गेल्यावर थोड्या वेळानें एक मध्यम वयाचा साधाच पोषाख केलेला गृहस्थ आला. त्याला नायकानें लवून सलाम ठोकला, त्यावरून तोच हवालदार असावा हें उषड होतें. आंत येतांच तो कागद पुढें घेऊन बसला आणि नायकाला म्हणाला, “ चलो, जलदी करो नाईक. आरोपी कोन है ? ”

“ स...साहेब, आम्ही आरोपी नाही ! आमचं सगळं म्हणण ऐकून घ्या. ”
बग्यानें सुरुवात केली.

“ खामोष ! ” नाइकानें तरडावलें.

“ काय सागणार तुम्ही ? ही मुलगी कुणाची ? सागा लवकर. ”

बग्यानें एकंदर हकिगत सविस्तरपणें सांगितली.

मग हवालदारानें चपूला जवळ ओढून विचारलें,

“ छोकरी, तुझ घर कुठें आहे ? ”

“ खडीसाखरवाल्या मास्तीजवळ. ”

“ हे कोण तुझे ? ” बग्याकडे बोट दाखवून हवालदारानें विचारलें.

“ हे ? डेकूण, अहो डेकूण चावतो, नाही का ? ”

“ आणि हे ? ” माझा निर्देश करून हवालदारानें प्रश्न केला.

“ हे झुरळ. ” चपू हसून म्हणाली, “ अहो, ह्यांच्या मिशा झुरळासारख्या कांब लाब आहेत. आणि तुमच्या मिशा सागू कुणासारख्या आहेत त्या ? ”

“ नको, तें जाऊ दे ” हवालदार तिला शाबासकी देत म्हणाले, “ पण मला सांग हे तुझे बाबा का ? ”

“ अ ह ”

“ मग तू कशी सापडलीस ह्यांना ? ”

“ खाऊ दिला त्यांनी मला शिनिमांत. ”

“ ह ! बरं पुढें ? ”

“ आणि माझा ब्लाऊझ हरवला त्यांनी. त्याच्यांत एकदाणी ठेवली होती मी ! ती गेली. आतां आई मार देईल ! ”

“ ऐका ! आणि काय सोदेगिरी चालवली आहे मघापासून दोघांनी ! ” हवालदारानें आमच्याकडे पाहून पोलिसाला म्हटलें.

“ आणि अहो, ” चपू बग्याजवळ येऊन लडिवाळपणानें म्हणाली, “ एवढे माझे पत्ते ठेवा तुमच्याजवळ नाही तर बुवा हरवून टाकील. ” असें म्हणून तिनें हातांतले काही तुकडे बग्याजवळ दिले.

पण त्याच्या हातांतून हवालदारानें ते खसकन हिसकावून घेतले आणि दिव्याच्या उजेडांत न्याहाळून पाहिले. त्याचा चेहेरा गभीर झाला ! डोळे रागानें गरगर फिरवीत त्यानें बग्याला विचारलें, “ काय रे बेवकूफ ? हेही धंदे करतां वाटतं ? ”

‘ म्हणजे ? ’

“ बेटीगच्या चिठ्या आहेत ह्या ! ”

“ काय ? म्हणतां तरी काय हवालदारसाहेब ? आम्ही असल्या फंदांत पडणारे नव्हे हो ! ” बग्या दीनवाणीनें म्हणाला माझ्या डोक्यापुढे सगळी खोली गरगर फिरू लागली ! त्या चिठ्या चपूजवळ कशा आणि कोठून आल्या ह्याचा विचार करता करतां मला एकदम आठवलें कीं तिनें त्या कापडवाल्या शेटजीच्या दुकानात आमचा डोळा चुकवून गोळा केल्या होत्या

“ देखो नाईक, ए दोनो आदमीकू कोठडीमें बदोबस्त करके रखवो बहोत बिलदर बदमाश दिखता है ये ! बुंदेलखडसे वो टोळी आगई थी ? है क्या मालूम ? ”

असें म्हणून हवालदारानीं कागदावर कांहीं तरी खरडलें आणि तो खिशांत घालून ते झालते झाले आम्हीं आमच्या ‘ स्टार्स ’ ना यथेच्छ शिब्या दिल्या आणि येईल त्या प्रसंगाला तोंड देण्यासाठीं मन घट्ट करून बसलों आणि डोळे मिटून घेतले चंपूसाठीं एका इसमाला थोडें दूध आणायला पाठवून देऊन नाईक आपला दरवाजांत पाह्यास करीत बसला. चपू एका वर्तमानपत्रातलीं चित्रें पाहाण्यांत दग होऊन बेली होती !

वीस एक मिनिटे होऊन गेलीं असतील ; इतक्यांत ‘ नाईक, अहो नाईक ! ’ अशा कोणी स्त्रीनें मारलेल्या हाका आमच्या कानावर आल्या. पेंगत असलेले नाईकसाहेब दचकून जागे झाले आणि विचारू लागले, “ कौन है ? ”

“ मी आहे, घुगुरड्यांची पिछताई ! ऐकलत का, माझ्या दोन मुली संध्याकाळपासून ज्या नाहींशा झाल्या आहेत त्यांचा अजून पत्ता नाहीं ! ”

“ क्या नाम ? ”

“ पिछताई घुगुरडे ! उठ लवकर, मुलींचा तपास करायला हवा. ’

“ तोबा तोबा ! बुंदेलखंडका ये सोका-इ-डाकू आदमी है या सैतान है ? इतनी लडकियां दर दिन उठाके ले जायगा तो शहरमें औरत देखनेके भी मुष्कील हो जायगा ! ”

— “ अरे मेल्या, काय बडबडतो आहेस ? मी सांगतेंयू काय नि हा निलाजरा बरळतोयू काय ? का प्यायला बियला आहेस ? ”

“ नहीं नहीं बाई, समज हुआ बराबर आपकी दो लडकियां बेपत्ता है. कैसी है

लडकियां ? ”

“ एक आहे आठ वर्सांची आणि दुसरी घोडी आहे. ”

“ घोडी ? अब तो लडकी बोला पहिले ! ”

“ होय रे मेल्या ! लडकीच आहे पण चांगली सतरा वर्सांची आहे म्हणून घोडी म्हटल ”

“ अच्छा. और क्या ? ”

“ धाकटीच नाव चपू नि थोरलीच पद्मा ”

“ चपू ? बराबर है ख्याल ? ”

“ मग ? माझ्या मुलीच नांव विसरेन की काय मी ? ”

नाईकसाहेब आत आले आणि चपूला घेऊन बाहेर गेले

बाहेर जातांच चपूने आई म्हणून मारलेली हाक माझ्या कानावर आली. लगेच पाटापट मुके घेतल्याचा आवाजही आला चपू म्हणाली, “ ए आई, घरीं चल ना गडे ! ”

“ होय ह बाळ. घरींच न्यायला आलेयू मी. कुणी नेल होत माझ्या छबकडीला ? ”

“ दो बदमाष है बैठे है अदर सोका-इ-डाकू ! बुदेलखडका सैतान ! लडकीकू लेके जा रहे थे अपने मुख ”

“ खरंच का ? काय बाई, ऐकाव तें नवलच ! ” असें म्हणत चपूची आई सरसकट आत आली.

निदान तिच्या देखत तरी आपली शोभा होऊ नये अशी आमची उत्कट इच्छा होती. पण तेंही कोठलें चुक्याला ? जशीं काहीं कोणी हिंस्र श्वापदे कोपण्यांत पडली आहेत अशा सावधगिरीनें पिळताई दूर उभ्या राहून आमच्याकडे तिरस्कारासो पाहूं लागल्या आणि म्हणाल्या, “ अगबाई, नाईक, ह्यांना नीट बांधून ठेवलं आहे ना ? ”

“ डरो मत, कुछ नहीं करेगा ” नाइकानें आश्वासन दिलें.

“ ख्वाय ग बाई धारिष्ट मेल्याच ? आणि दिसायला कसे साळसूद ! असला भयंकर लुटारूपणा आणि तोही भर दिवसा ? छे छे छे ! रामा, तुलाच रे बाबा डोळे. ”

“ देखो सोका-इ-डाकू. ” नाईक बग्याला दडुका दाखवीत म्हणाले, “ वो दुसरी छोकरी कैसी थी ? सच बात कहना. ”

“ बिलकुल तल्लख. ” बग्या सांगू लागला.

“ माझी पत्नी आहेच हुषार, विप्रजी तर अशी वाचते फडाफडा नि बोलत

“ पीली साडी और गेना जाकीट ? ”

“ काय ? प्यायली म्हणतोयू मेला ? ”

“ प्यायली काहीं नाही. पिवळ पातळ म्हणताहेत ते. ” मी खुलासा केला.

“ होय ना ? फार महागाईचं आहे तें किती बरं पडले त्याला ? गेल्या पुसांत घेतलं पाहा...”

“ रिस्टवांच आणि दोन बिलवर होते हातांत. ” मी म्हणालों.

“ शकाच नको. ”

“ गालाला खळी पडते हसतांना. पायांत पपशू आणि आंबाच्यावर डोलत फूल. ”

“ अरे चाडाळा, इतक्या बारीक सारीक खुणादेखील पाहून ठेवल्यास ? ”

“ अच्छा तो बोलो, कहां ले गया छोकरीकू ? ” नाईक खेकसला.

“ देवाशपथ आम्हाला ठाऊक नाही ”

“ बाई, कुछू फिकर मत करना. बराबर ठीक कर देंगे सालेकू. ” नाईक पिल्लताईना म्हणाला. इतक्यात चंपूला काय वाटलें कोण जाणे ? ती एकदम पुढें येऊन म्हणाली,

“ आई, नाना किनई ताईला घेऊन गेले. ” चंपूचे ते पहिलेच आमच्या बचावाचे उद्गार !

“ कोण नाना ? ” पिल्लताईनीं तिला विचारलें.

“ अग ते ! हौदाजवळ राहातात ते त्याच्या बागेंतल्या बगल्यांत चित्रं आहेत मोठ्ठली ! आंघोळ करणाऱ्या बाईचं चित्र ! आपण एकदा नव्हतों का गेलों चित्रं पाहायला त्यांची ? ”

“ अग बाई पद्माकर चिलटे तर नव्हे ? उलट्या काळजाचा मेला ! ”

“ आपल्या बाबांना त्यानीं. नाही का कृष्णाची छानदार मूर्ति करून दिलीन् ? ”

“ चिलट्यांचा नान्याच तो ! ”

“ आमी किनई शिनिमाला गेलों होतों ना ? तेव्हां ताई बसली होती माझ्यापाशी. ” आणि बग्याकडे बोट दाखवून चंपू गुपित सांगण्याच्या आविर्भावानें म्हणाली,

“ ह्यांनीं मला चाकोलेट दिल म्हणून मी ह्यांच्याजवळ बसलें शिनिमा पाहायला. हे फार चांगळे आहेत माझा ब्लाऊज त्यांनीं धुतला. पण तो खाली पडून हरवला ! ”

“ चंपा...चंपे...चंपू ! ” बग्याच्या डोळ्यांत आनंदाश्रु उभे राहिले. चंपूचे पटापट

“ ह्यांनीं मला चाकोलेट दिलं म्हणून मीं ह्यांच्याजवळ बसलें शिनिमा पाहायला. ”

जाँपे बेध्यासाठीं उभारीनें तो पुढें सरसावला, पण पोलिसानें त्याला तसें करू दिलें नाहीं.

“जगदंबे ! पोरगी परत मुखरूप येऊ दे. खडीसाखर बांटीन खणांनारळांनीं ओटी भरीन तुम्ही !” पिळ्ळताईनीं नवस आरंभले आणि त्या तोंडांतल्या तोंडात स्तोत्रें म्हणू लागल्या

आंत अशी गडबड चालली आहे तों बाहेर एक टागा उभा राहिला. त्यांतून दोन माणसे खाली उतरली पैकीं एक चौकशी करू लागला, “धुगुरच्यांच्या पिळ्ळताई आल्या आहेत का इथें ?”

“होय, कोण आहे तें ?” करीत पिळ्ळताई बाहेर गेल्या आलेल्या इसमाला पाहातांच, “कोण ? नान्याच का मेला चिलख्यांचा ? अहो नाईक, पाहातां काय ? हाच तो भामटा !” अशी सरबत्ती त्यानीं सुरू केली

नाईक घाबऱ्याघाबऱ्या बाहेर गेला पण लगेच एका तरुणीचा आवाज आला

“आई, हें माडल आहेस काय इथें भर रस्त्यावर ? आणि भलतच काय बोलतेस त्यांना ?” आम्ही तो आवाज ओळखला !

“त्यांना ?”

“हो !” पद्मा एकदम लाजून म्हणाली, “आमच प्रेम आहे !”

“कुणावर ? ह्या सटरफटरावर ?”

“सटरफटर कसे ? स्कल्टर आहेत ते.”

“समजलें ग ! आणि तू ह्याच्या नादीं लागलीस ? आणि तू रे मेल्या ?”

“तेंच तर विचारायला आलोंय मी.” नानानें खुलासा केला, “आम्ही लम करायच ठरवलोंय !”

“आं ? जळ लक्षण मेल्यांच. सिनेमाला जातां काय, पोरीला लोकांच्याजवळ सोडून पळतां काय, आणि लम जमवून निलेज्वपणाने सांगायला येतां काय ! साराच चमत्कार !”

“मग लम करून का सांगायला यायच आई ?”

“चल, चहाटळ कुठली. आणि तुला करायचे होते तालेवारे तर त्या विचारीला कळाला घेऊन गेलीस ? बेघडक थिएटरात तिला टाकून चालती झालीस ती ? अग तुमचीं मनंच ठिकाणावर नसतात कीं काय ?”

“तसं नव्हे आई.” पद्मा सांगू लागली, “आम्ही किनई सिनेमाला गेल्यावर आम्हांला एक गृहस्थ भेटले. त्यांनीं चपूला खाऊ दिला नि चंपू बसली हट्ट घेऊन

त्यांच्याजवळ. तशी काहीं वाटच्या चोरापाशी नाहीं टाकली. किती खान होण
ग सिनेमा ? ”

“ आपल्या फाळक्यांच्या लकादहनापेक्षां का चांगली फिलीम असणार आहे ? ”

“ अग लकादहनाला काय करतेस ? पोरखेळ तो ! ह्या फिल्मच्या नखाची तरी
सर येणार आहे का लकादहनाला ? ”

“ नाव काय सिनिमाच त्या ? ”

“ इट् हॅपन्ड वन् नाइट् ”

“ अस्सं ! ”

“ स्टुडिओ पाहायला येतेस का माझा ? ” त्यांनी मध्येच विचारलें ‘ ह ’ मी
चटकन् बोलून गेलें. ‘ चला, आताच जाऊ ’ त्यांनीं आग्रह केला ‘ पण चंपू ? ’
‘ अ ! सिनेमा सपायच्या आत आपण परतदेखील येऊ ’ त्यांनी सांगितल.

“ मग आम्ही त्यांच्या बागेंतल्या बगल्यात गेलों आई, किती फक्कड आहे स्टुडिओ
त्यांचा ! नाना तऱ्हेचीं चित्र पाहून मी तर थक्क झालें बाई एकेक आकृति अशी
सुंदर नि कलापूर्ण आहे कीं पाहताच राहावे डोळेभरून ! त्यांच्या कलाकुसरीची मला
धन्यता वाटायला लागली. आणि तिथें इतका वेळ गेला आई ! ”

“ चांगल केलत बरं पोरानो. ” पिट्लताई सर्व ऐकून म्हणाल्या, “ तुमची चैन
झाली पण इकडे त्या विचान्या गृहस्थावर केवढा प्रसंग आला ? विचान्यांनीं चंपूला
सांभाळली तें गेलं कुणीकडेच आणि वर हे धिडवडे ! ”

“ अग बाई, पण अस कस झाल ? ”

“ पमे, कार्टे, चपीला का सागता येणार आहे आपल्या घराचा ठावठिकाणा नि
आपलं नावगांव ? ”

“ अय्या, खरंच की हें नव्हतं आल माझ्या लक्षात ! ”

“ कस येईल ? जा आता त्याची अगोदर क्षमा मागा ! ”

त्याप्रमाणें पद्मा आणि पद्माकर आत आलीं आणि झालेल्या प्रकाराबद्दल त्यांनीं
मनापासून दिलगिरी प्रदर्शित केली

ती एकदाणी पद्मेच्याच गळ्यांत होती चंपूला नकळत तिनें ती आपल्याजवळ
ठेवली होती म्हणून बरें झालें.

चिरंजीव राम रबडे घरांतून पळून गेल्याला आतां तळबल चार महिने लोटले असतील. नारायणरावांनी आपल्या मुलाचा शोध लवकर लागावा म्हणून पोलीसांत वर्दी दिली होतीच ; पण शिवाय चार मित्रांनी जे जे मार्ग सुचवले, त्या त्या सर्व मार्गांनी त्याचा तपास लावण्याची अविश्रांत खटपट केली, पाण्यासारखा पैसा खर्च केला, पण चिरंजीवांचा पत्ता लागण्याचें चिन्ह दिसेना.

शेवटचा उपाय म्हणून एका मित्राच्या सल्ल्याप्रमाणें त्यांनी 'केसरी'त पुढीलप्रमाणें जाहिरातही दिली.

“अरे रामचंद्रा, आमच्यावर रागावून तूं घरांतून गेल्याला चार महिने झाले. तूं गेल्यापासून तुझ्या आईच्या डोळ्यांचें पाणी खळलेलें नाहीं. माझ्याही डोळ्यांत आतां पूर्वीचें पाणी राहिलें नाहीं. या घरांत आतां कांहीं राम राहिला नसल्यामुळें तुझ्या मावशीवर राम म्हणण्याची पाळी आलेली आहे.

तुझी चिमुकली भावंडें ! हाय ! घरट्यांतून पावसांत फेकून दिलेल्या चिमणीच्या पिलांसारखी त्यांची दैना. बाळ रामू, कसा रे तूं आम्हां सर्वांना दुःखांत लोटून गेलास !

हें बघ माझ्या चिमण्या, आतां आम्ही तुझ्या इच्छेबाहेर नाहीं. तुला आवडेल त्या मुलीबरोबर तूं अन्नदानें लग्न कर. रिसबुडांची सख आम्ही तुझ्या गळ्यांत बांधणार

नाहीं. पण लौकर घरी ये. हांसत ये, नाचत ये.

तुझा शरपजरी पडलेला पिता
नारायणराव ”

जाहिरातींतील मजकुरावरून चिरंजीव रामू कितपत चिमुकला होता हे वाचकांच्या
ध्यानांत आलेच असेल

*

*

*

ही करुणरसात्मक जाहिरात पाहून रामू घरीं तर आला नाहीच. उलट त्यानें
केसरीतून आपले जाहीर उत्तर दिले—

“...काका,

तुमच्या पायाच्या पुण्यायीन माझ ठीक चालल आहे. उपासमार होत नसून
उलट चैनच आहे म्हणानात. आईला म्हणाव उगीच काळजी करू नको. रामू योग्य
वेळ येतांच अवतीर्ण होईल मनाजोगती मुलगी सापडावीशी वाटतेयू; नक्की झालें
म्हणजे जोडीनेच आशीर्वाद घ्यायला येऊ मुलाना म्हणाव तोंवर रोज
रामरक्षा म्हणा

तुमचा
रामू ”

नारायणरावांनी आपल्या मित्राला तें उत्तर दाखवले मित्र म्हणाला,
“आतां तुम्ही हा नाद सोडा नारायणराव हीं हल्लीचीं मुल मोठीं हईं ‘लव्ह अँट
फर्स्ट साइट’ म्हणतात तें कांहीं खोट नाही. अगदीं वेडीं होतात तीं या प्रेमाच्या
कल्पनेनें. तुमचा रामू सुखरूप आहे यात सारं कांहीं आल. कुठही का असेना ?
नाहीं तरी आपल्या प्रपचाला लागल्यावर नेहमीं थोडाच तो तुमच्याजवळ राहाणार
आहे ? आतां उगीच काळजी किती दिवस करणार ? ”

मित्राचें हें म्हणणें नारायणरावांना थोडेंसें पटलें पण घरांत कोणाला रामूचा
विसर थोडाच पडणार होता त्यामुळें ? तेव्हां त्यांनीं ठरवले कीं एक महिन्याची
रजा घ्यावी आणि थोडें तीर्थाटन करावे कालिंदीबाईनाही ती योज्जा पसंत
पडली. नारायणरावांनीं रजेकरता अर्ज दिला. आणि रजा मजूर होऊन आल्याबरोबर
आपल्या सर्व परिवारासह नाशिकचा रस्ता धरला. पहिले कांहीं दिवस त्यांनीं गंगेच्या
कांठावर नुसतेच चिवडा खाऊन रस पिण्यांत घालविले चिवडा, गोलगप्पा आणि भेळ
नाशकांत गंगेच्या तीरीं फार स्वस्त मिळतात. चिवडा खा खा खाऊन रस पी पी

इतिहासाची पंनरावन्नि

प्याल्यामुळे नारायणरावाच्या कुटुंबीयांनी आळीपाळीने अथरुण धरण्यास प्रारंभ केला. डॉक्टरांचे बिल पाहिल्यावर त्यांना तीर्थयात्रेची आठवण झाली आणि ते कचाटेशास्त्र्यांच्या कचाट्यात सापडले ! (उपाध्येबोवांच्या ज्या नामावलि तेथे असतात, त्यांना 'कचाट' असे विनोदी नाव आहे)

संकल्प, अभिषेक, पिडदान, श्राद्ध, वायन, उपान्त्यकर्म, ब्राह्मणभोजन इत्यादि धर्मकर्मांच्या पायी नारायणरावाचा गळा खलास होऊन त्याच्यावर कचाट्याकडून कर्ज काढण्याचे कर्म ओढवले. गगातट सोडून नारायणरावाना त्याचे उपाध्येबोवा इकडे तिकडे फिरकूच देईनात.

*

*

*

एक दिवस या साडेसातीला कटाळून नारायणरावांनी गोष्ट काढली " शास्त्रीबोवा, पाडव लेणीं पहायला जाव म्हणतोय "

" छे छे छे, महाराज. अहो, राहिलय काय आतां तिथं ? गाढव लेणीं झालींत नुसतीं. उगीच तुमची तगडीतोड होईल."

" असं का ? मग गगापूर तरी पाहण्यासारख असेल ? "

" आहे, पण हल्लीं उडालाय तिथ प्लेगचा कहर ! "

" बाप रे ! मग कशाला जा मरायला ? त्यापेक्षा आपल भोसला मिलिटरी स्कूलच बरं ! "

" पण महाराज, बायकापोराना न्यायची सोय नाही तिथ ! "

" कां ? "

" तोफा नि बंदुकाचे आवाज कानठळ्या बसतात "

" म्हणजे त्याचा निकाल लागला. बरं, कॉलेज तरी ? "

" सुट्टी,—उन्हाळ्याची ! "

" रामकृष्ण हरि ! मग आपला स्टेशनजवळचा नोटाचा कारखाना नि दाऊ गाळायची भट्टी तरी पाहूला मिळेल का ! "

" शिव-शिव, अब्रह्मप्यम् ! "

" का हो ? "

" महार-मांगाचा विटाळ होतो तिथ. वाटेल त्या जातीचे लोक कामाला आहेत ना ? "

" बरं चला, तपोवन तर कुठं गेल नाही ? "

“ परवांच्या वळीवान वाघाडीला पूर आलायू नू त्यान रस्ता बंद झालायू म्हणून तर सारी पचाईत ”

असे सर्व प्रश्न निकालात काढून कचाट्यांनी पुन्हा त्या मडळींना तर्पणासाठी गगेवर नेलें

शेवटीं नारायणरावाना चिरंजिवानीं शिकविलेला धडाच गिरवावा लागला दुगारीं शास्त्रीबोवा वामकुक्षी करीत आहेत असें पाहून नारायणराव चोरपावलांनी बायकोमुलांसह त्याच्या घरातून बाहेर पडले आणि त्यांनीं सरळ तपोवनाचा रस्ता धरला.

बरीचशी भटकपची केल्यावर ती मडळी एका जुनाट खोपटाजवळ येऊन पोंचली. खोपटाजवळ एक पाटी लटकत असून तिच्यावर तीन चार भाषातून पुढील मजकूर रगवलेला दिसला—

प्रभु रामचन्द्रजीका निवास

शूर्पणखा वध रामदर्शन.

देखकर पावन हो जाव.

खोपटाच्या दाराशीं एक जटाधारी बोवाजी जपमाळ घेऊन बसले होते. दाढी-मिश्रांच्या अफाट जगलातून त्याचे बारीक डोळेच तेवढे कर्लिंगडाच्या बियांसारखे लुकलुकत होते. दर्शनेच्छु मडळी आलेली पाहतांच बोवाजी सामोरे आले आणि त्या जगलांतून आवाज आला,

“ दर्शन करो महाराज.”

तो जगली महाराजाचा अवतार पाहून मुलें भ्यालीं आणि कार्लिदीबाईंच्या आड लपू लागलीं. त्यांना धीर यावा म्हणून नारायणरावांनीं सभाषण सुरू केले

“ ही पुराणातली पर्णकुटीच का ? ”

“ हॉ जी ; प्रभु रामचन्द्रजीका निवासस्थान ! ” पुन्हा तें दोन पायांचें काळेंपांढरें तपोवन हाललें आणि त्यांतून शब्द उमटले

“ पण काका, ही अठरावी पर्णकुटी ! ” गोप्यानें भीत भीत आपली शका बोलून दाखविली. हेतु हा कीं ह्या ‘जगलका शेरा’ ला सोडून काकांनीं पुढें चलावें.

“ जिकडे तिकडे पर्णकुट्याच. ” तानीनें पण साथ दिली.

बोवाजींना तें समजलें असावें कागण ते म्हणाले, “ नहीं नहीं. बिलकूल झूटी बात. हमारे गुरुजी महत भोलादासको इस कुटीरमें रामचन्द्रजीका साक्षात्कार हुवा था.”

बोवांचा आवाज तितकासा जंगली नव्हता. निदान धूर खाऊन, गांजा पिऊन गंजलेला तर खासच नव्हता. कालिंदीबाईंनी ही गोष्ट हक्कच नारायणरावांच्या नजरेस आणली. तेव्हां ते म्हणाले,

“ खरंच, ब्रह्मचर्याचा परिणाम असावा हा ”

“ नि त्याची कांति तरी पाहिलीत का किती टवटवीत दिसतेयू ती प्राजक्ताच्या फुलासारखी...”

“ पुरे पुरे, आणखी कवित्व नकोस प्रगट करू आपल ! ”

कालिंदीबाईंना गप्प करून नारायणरावांनी पर्णकुटीच्या उबरट्यात पाय टाकला तोंच बोवाजींनी आपला शख तोंडाला लावला आणि दारातच त्यांना अडविलें

“ धरम करो महाराज ! ”

“ कितीना ? ” खिशांतला खुर्दा चाळवीत नारायणरावांनी विचारलें

“ एक शिवराई. ओर इसके उप्पर आप जितना चाहे उतना ... ”

एकेक पेशाप्रमाणें हिशोब करून नारायणरावांनी पाच पैसे त्याच्या हातावर ठेवले. पर्णकुटीचें दार उघडून बोवाजींनी मडळींना आंत जायला वाट करून दिली दार इतकें ठेंगणें व अरुद होतें की आंत जातांना कालिंदीबाईंनी आपल्या धकथानें दाराचा उबरठा पाडला आणि नारायणरावांनी खांधानें एक बाही आडवी केली हा प्रकार पाहून बोवाजींनी सूचना दिली—

“ दिवालको खटो मत—”

“ भितीला रेटू नका ह...” नारायणरावांनी लगेच त्याचें भाषातर सांगितलें.

“ पुढचा दरवाजा हा ? ” कालिंदीबाईंनी विचारलें, पण आत जातांक्षणी त्यांच्या लक्षांत आलें की पुढचा आणि मागचा दरवाजा तो एकच.

“ किती जुनी झोंपडी असेल बरं ही ? ”

“ एकदम जुनी—सत्ययुग की करामत ” बोवाजींनी मोघम सांगितलें

“ म्हजे पांचशें वर्षांपूर्वीची अदाजी ? ” नारायणरावांनी उलटतपासणीनें माहिती काढण्याचा प्रयत्न केला

“ छा छा, इतनी नयी कैसी हो सकती ? यहाँ तो रामचदरजी रहते थे ना ? ”

“ अबब ! तेव्हांपासून हीं काळ्यामोळ्यांचीं झोपडीं इथें उभी आहेत म्हणतां ? अहो, पेशवाईतले वाडे देखील पडायला लागले आज....”

“ वैसी तो है प्रभूकी भाया...” बोवाजींनी दोन्ही हातांचीं दोन बोटे कथ

भगदाडाकडे पाहात म्हणाल्या त्यांना वाटलें तें एक बीळच आहे मोठें.

“कोनाडा नही माईजी. हनुमानजी की गुफों है बहुत जगा है अदर ”

*

*

*

हें काय नवीन रहस्य, अशा आविर्भावानें नारायणराव त्या गुहेंत डोकावून पाहू लागले तों रामाच्या मूर्तीपुढचा शख उचलून तो बोवाजींनी जोराने फुकला. नारायणराव दचकले आणि पटकन् त्यानी आपलें डोके बाहेर काढून घेतलें. बोवा म्हणतात,

“हनुमानजीको कोई पैसा देना चाहिये.”

“हट्ट, आतां कोण देत पैसा ? आपल्याला नको ती हनुमानाची गुहा, नुसता काळोख आहे आत ” नारायणराव म्हणाले

“हें काय हो काका,” गोप्या रडका आवाज काढून म्हणाला, “तुम्ही तेवढी पाहिलीत नि आम्हाला कां नाही ?”

“अ अ, आमाला पाह्यची मारुतीची गुहा... ” तानीचा सूर.

“बरांय कार्यानी, ओरडू नका ” खिशात हात घालून नारायणरावांनीं मुलांना दटावले आणि बोवाजीच्या हातावर खुर्दा ठेवला.

पहिल्यानें त्यानीं गोपूला उचलला आणि भगदाडातून त्याला आत कोंबून मारुतीची गुहा दाखविली. आत अधार काळा मिच असल्यामुळें वास्तविक गोप्याला कांहींच दिसत नव्हतें. पण कालिंदीबाई त्याला विचारीत होत्या, “दिसल का गोपू ?” त्याला तो आपला म्हणत होता, “हो हो, छान आहे.”

पण जेव्हां एक झुरळ उडत येऊन त्याच्या नाकावर बसलें, तेव्हां तो धाबरून ओरडला ! नारायणरावांनीं त्याला चटकन् बाहेर ओढला. पण त्या धादलीत त्याची टोपी गुहेंत पडली.

“शूर्पणखा दिसली वाटत मेल्याला ? ” कालिंदीबाई म्हणाल्या.

“खरंच, कुणी तरी बाई बसलीयू आत.” गोप्यानें ठोकून दिली.

“नहीं नहीं. शूर्पणखा तो उधर बैठी थी ” बाहेर जमिनीत पुरलेल्या एका जात्याच्या तळीकडे बोट दाखवून बोवाजींनीं खुलासा केला.

“और अंदर भी गई थी रामचन्द्रजीको वश करने के लिये.” आतां त्यांनीं आंतील खोलीकडे हात दाखविला.

“तैदी बरोबरच ! ” नारायणराव म्हणाले, “नाहीं तरी त्या गुहेंतल्या अधारांत

दिसणार कशी ती रामाला काळी की गोरी ती ? ”

“ आणि त्या दगडावर पावल काढली आहेत ती कसली ? ” कालिंदीबाईने बाहेरच्या एका खडबडीत दगडाकडे बोट दाखवून विचारलें.

“ वहाँ लक्ष्मणजीनें उनको पकडकर ऐसे ” बाकीचे शब्द येईनात म्हणून बोवाजीनीं नुसत्याच हस्तविक्षेपानीं शूर्पणखेचें नाक कापल्याचा आविर्भाव व्यक्त केला.

“ शेष हस्तविक्षेपेन पूरयेत् ” गोठ्यानें कोटी केली

“इश! इथेंच का नाक कापल त्या मेलीच ? ” कालिंदीबाई शहारे आल्यासारखें करून विचारू लागल्या

“ काका, मला दाखवा ना ती गुहा ! ” तानी अधीर होऊन ओरडू लागली.

लगेच नारायणरावांनीं तानीला उचलून भगदाडात खुपसलें तानीच्या आगावर झुरळ आलें नाहीं पण तिला खरोखरीच भास झाला, कीं गुफेंत कोणी तरी बसलेलें असावें त्यामुळें ती दचकली, तेव्हा नारायणरावांना वाटायला लागलें कीं आपणही बघावें थोडे आत डोकावून, परंतु तानीला बाहेर काढून पाहातात तों तिच्या तोंडाला खरोखरीच हनुमताची कळा आलेली त्रेतायुगापासून साचत आलेली त्या कोनाड्यांतील कोळिष्टके तानीच्या नाकतोंडातून लोंबत होती चेहेरा काळाकुट्ट झाला होता. हा प्रकार पाहून आणखी कोणालाच त्या गुहेंत तोंड घालण्याचा धीर झाला नाहीं.

* * *

झोपडीतल्या इतर वस्तूकडे पाहात कालिंदीबाईनीं प्रश्न केला.

“ जानकी इथेंच राहत होती वाटत ? ”

“ मेरा बाप मेरा प्रभू! यह कैसा मालुम हुवा आपकू ? ” बोवाजीनीं एकदम दचकून विचारलें.

“ म्हणजे ? ह्यात काय नवल आहे ? जिथें राम तिथे सीता ! ”

“ हा हा, दाशरथी रामकी सीतामाईजी ? ”

“ गाजा प्यायलाय मला वाटत लेकाचा... ” नारायणराव एकीकडे पुटपुटले.

“ ह ” कालिंदीबाई बोवाजींना म्हणाल्या.

“ सीतादेवी तो रामचंद्रजीको यहाँ वनवास कर रही थी ! ”

“ वाः, सीता म्हणजे सिनेमा स्टार समजला का काय हा, रामाला वनवास करायला ? ”

“तसं नव्हे” श्यातां कालिंदीबाईंनी आपला मुद्दा काढला, “जर राम-सीता इथ राहिले नि शूर्पणखेच नाक इथ कापल तर इतक्या लवकर मासुती आला कुठून ही गुद्दा तयार करायला ?”

नारायणराव देखील बुचकळ्यांत पडले पण लगेच त्यांनी शका काढली, “अः, राम सीतेला घेऊन परत आला तेव्हा मासुतीला ही उमरायची लहर लागली असेल.”

“अच्छी बात !” बोवा सुटकेचा एक निश्वास टाकून म्हणाले आणि लगेच त्यांनी विषयांतर केलें. “वो देखो पत्थर .. ”

पत्थरांना तिथे मुळीच तोटा नव्हता. येथून तेथून सगळे दगडच. नारायणरावांनी त्यांपैकी एक कालिंदीबाईंना दाखवला. बुवाजीच्या सांगण्याप्रमाणे त्या दगडावर सीतामाई आंधोळ करीत. पलीकडे एका कोपऱ्यातल्या दगडावर बसून केस वाळवीत, आंतल्या बाजूस एका मातीच्या ओठ्यावर वेणीफणी करीत पलीकडच्या तसल्याच एका मातीच्या मोठ्या चौथऱ्यावर जेवायला बसत सगळी पुण्यक्षेत्रेंच होती ती !

भिनीजवळच्या कट्याकडे बोट दाखवून बुवा म्हणाले,

“दुपेरको यहाँ सोती थी—”

“कोण ?”

“सीतामाई ”

“नि रात्री ?” गोप्याने प्रश्न काढला.

“रामचंद्रजीके... ”

“इश—काय वात्रट बोलतोय मेला !” कालिंदीबाईंनी बोवांची मुक्ताफळे मध्येच निपटली आणि त्या आपल्या मुलाला म्हणाल्या, “चूप रे गोप्या ; पुरे कर तुझे फाजील प्रश्न !”

“यह शूर्पणखाका स्थान” बोवाजी आणखी एका चौरस दगडावर उभे राहून म्हणतात, “और यहाँ उसने अपना बाल झटक दिया.”

“अप्या, शूर्पणखेला कुठचें बाळ ?” तानी ओरडली.

“हँ हँ. समजत नाही तर बोलं तरी नये...” नारायणरावांनी तिला दटावले.

“अग, इथें तिनें आपले केस झाडून आपटले, असं म्हणतोय तो. ”

इतक्यांत गोपूने कोपऱ्यातल्या एका लाकडी सांगण्याकडे बोट दाखवून विचारल,

“हँ काय ?”

“अस्नान का चौरंग है वो. ”

“अस्नानका चौरंग है वो.”

“ म्हणजे स्नानाचा चौरंग .. ”

“ हॉ, बहोत ज्यूना-रामचदरजीके विवाहसमय जनक राजानें उसको नजर किया था ” बोवाजी सागू लागले.

“ उनका पाँच मुक्ति है. ”

“ त्याचे चार पाय म्हणजे चार मुक्ति होत्या ! ” नारायणराव.

“ अभी तीन बाकी है एक खतम हुवा . ”

“ एकाला मुक्ति मिळाली बाकी तीन शिल्लक आहेत. ” नारायणराव.

“ लेकिन बैठ सकता है आप इनके उप्पर. ”

पण तें धाडस करायला कोणीच तयार नव्हतें उलट बराच वेळ गेला असे पाहून कार्लिदीबाई म्हणाल्या, “ बरं आतां जाऊ या आपण ! ”

“ अदर देखो. . ” बोवाजीनीं आतल्या खोलीकडे बोट दाखवून म्हटलें

“ तिथ काय आहे आणखी पाहाण्यासारखे ? ”

“ बहोत है रामचदरजीकी शय्या, सीतारामका प्रतिमा ओर सीतादेवीका चरण... दिल्ली-मथुरासे बडे बडे लोक आते है हमेश इस पवित्र स्थानके वास्ते. ”

“ एवढ पाहिल त्यात हें एक ! ” अशी कार्लिदीबाईंची समजूत काढून नारायणराव त्या अत.पुराकडे वळले, तों बोवाजीनीं शख वाजवला हा सिमल कशाचा तें आतां पक्कें माहीत झाल्यामुळें त्यांनीं एक चवली मुकाब्यानें बोवाजीच्या हातावर काढून ठेवली.

आत चार पांच पायऱ्या उतरून जावें लागलें. तेथील देखावा बाहेरच्या पेशां किंचित् अधिक टापटिपीचा दिसला. कोपऱ्यात एक मोडकी तोडकी कोंट दिसत होती. तिचे बहुतेक नवारीचे पट्टे अस्तगत झालेले होते.

“ रामचदरजी ओर सीतामाईका ये शयनमदिर. पलगपर सीतादेवीका चरण है. आपको दर्शन हो सकता है. ”

“ अग बाई ! सीता झोपलेली आहे की काय तिथें अजून ? ”

“ छे छे ! उगीच मूर्खासारखे काय प्रश्न विचारतेस ? चरण म्हणजे पादुका-पलंगावर पादुका ठेवल्या आहेत सीतेच्या ”

“ इश, वनवासात कशाला त्यांना पलग बिलंग ? ”

“ वाः, कसं केल तरी राजपुत्र होता तो. कुठें गेला तरी बिन्हाडबाजळं बरोबर पाहिजेच. साहेब लोक नाहीं का जात शिकारीला रानावनांतून आपल्या खाश्या

स्वाच्यांसह ? ”

सीतेच्या पादुकांवर हळदकुंकू वाहण्याकरितां बोवाजींनीं कालिंदीच्या हातांत एक छानदार कुयरी दिली कालिंदीबाई चिमूट भरून तें वाहू लागल्या, तोंच बोवाजींनीं पुन्हा पाचजन्य फुकायला आरंभ केला

“ हा तर लेकाचा त्या कचाट्याचा बापच दिसतो ! ” असें पुटपुटत नारायणरावांनीं चार दिडक्या पाहून काहून टेवल्या रामचंद्राची ती आधुनिक तऱ्हेची कोंट पाहून त्यानी विचारलें,

“ महाराज त्यांच्या काळी हे असले पलग होते काय ? ”

“ काळी नसले तरी कपाळीं होते खास. ” कलिंदीबाई कुजबुजल्या

“ देखो माईजी, ये दुनिया कैसी चलती है ? ”

“ कैसी ? ”

“ ऐसी ” पाण्याचा रहाट फिरवावा तसे हातवारे बुवाजींनीं करून दाखविले.

“ म्हणजे रहाटगाडग्यासारखी ” नारायणराव

“ बीमान तो अच्ची साहेब लोकोने बनाया उससे अच्छा बीमान प्रभु रामचंद्रजीका था ; सच है या नहीं ? ”

“ खर आहे इतिहासाची पुनरावृत्ति अशीच होत असते ”

“ तो पलगकी क्या बात ? सब प्रभूकी माया है ! ” बोवाजींनी सिद्धान्त वाजविला आणि दाढी मोठ्या लाडाने कुरवाळली.

“ गोप्या S S, ही बघ जमत ” तानी कोनाड्यातले कायसेसें उघडून घेऊन म्हणाली. पाहातात तो माकडछाप दूधपावडरीची बाटली !

“ हनुमानजीनें दतधावन बनाया था प्रभु रामचंद्रजीके लिये. ” लगेच बोवाजींनीं खुलासा केला.

“ बरोबर बरोबर ” नारायणराव त्यांना खिजविण्याकरितां म्हणाले

“ म्हणूनच रामाचे दांत पडल्याचा किंवा दुखावल्याचा पुराणांत कोठेही उल्लेख नाही. ”

“ इश ! दुधपावडरीचा कारखाना घातला होता वाटतं मास्तीनें ? ”

“ मला पण सापडली एक गम्मत ! ” बापूनाना ओरडले. त्याला एक छानदार कचकच्याचा आंकडा सापडला होता.

“ प्रभु रामचंद्रजीकी गंध लगानेकी मुद्रा. ” बोवाजींनीं त्याचाही इतिहास सांगितला.

इतिहासाची पुनरावृत्ति

बोवाजीची मुद्रा मोठी चमत्कारिक झाली होती. पण त्या केसांच्या जगलांतून त्यांतटे कांहीं दिसत नव्हतें म्हणून बरें

“म्हणजे कचकब्ज्याचें काम होत असे त्या वेळीं ?”

“प्रभु रामचंद्रजीकी माया ”

“नि काका, S S S हें पाहा काय ?” गोठ्याने सूर काढला त्याला एव नाजुक कगवा सापडलेला दिसला

“रामदासजीका ” बोवाजीनी जटा विचरण्याचा अभिनय करित सांगितलें आणि आतां अधिक सशोधन पुरे हें सुचवण्याकरिताच की काय, गोम्रासपेटी पुढें केली. आणखी दोनचार दिडक्या गमावून नारायणराव आपल्या कपनीसह एकदाचे बाहेर पडले. जातां जाता देखील एका चोपड्या दगडाची बोवाजीनी “शूर्पणखेची पाठ” केल्यामुळें दोन दिडक्या त्यांना फेकाव्या लागल्याच.

रस्त्याला वळण होतें तें ओलाडून मडळी दहावीस पावलें चालून जातात तो त्यांना दुसरी एक झोपडी दिसली. थेट पहिलीची नक्कल. झोपडीवर लटकणारी पाटीही तशीच

पर्णकुटी - प्रभु रामचंद्रजीका निवास.

शूर्पणखावध देखकर पवित्र हो जाव

एकूण येथे रामदर्शनच काय ते कमी होतें. झोपडीच्या दारात एक दाढी-मिशावाला बैरागी आपली जपमाळ घेऊन बसलेला दिसलाच. मंडळींना पाहतांच त्यानें पुढे येऊन विचारलें,

“दर्शन करो महाराज. हरद्वारसे भी अधिक पुण्य संपादन हो जायगा. ”

“आपण रस्ता चुकलों काका ! पुन्हा माग चाललों. ” गोठ्या म्हणाला.

नारायणरावांनाही तसेंच वाटायला लागलें. “हो, नाही तर मयसभेसारख हें एखादं इद्रजाल तरी असल पाहिजे. ” असे उद्गार काढून ते तोंड फिरवून चाळ्ळ लागले ; पण थोडे मागें जातात तों पुन्हा तीच पर्ण-कुटी, तिच्यावरची तशीच पाटी आणि दारात मघाचे तेच बोवाजी जपमाळ घेऊन बसलेले ! हा काय चमत्कार !

“नाहीं काका, ती दुसरी झोपडी आहे तिच्यांत रामदर्शन नाही. ” गोठ्यानें नेमकी गोम शोधून काढली आणि त्या कोठ्याचा उलगडा केला.

तो प्रकार पाहतांच नारायणरावांची सत्यप्रीति उचंबळून आली आणि आपला स्वतःचा धर्मभोळेपणा ते घटकाभर विसरले. पुराणाच्या नावावर भाविक लोकाना

ठकविणाच्या बैराग्यांची ही ठकबाजी चवाठ्यावर मांडायला ही एक बरी संधी मिळाली असे त्यांना वाटू लागले

“ अरे हरम गोरानो, असे फसवतां काय लोकांना ? ” ते दुसऱ्या बैराग्याला म्हणाले.

“ कोन फसाता है ? ओ साला फसाता है ! ” त्याचें उत्तर.

“ रामायणकी पर्णकुटी हमारी है गुरु भोलादासजीको साक्षात्कार हुवा था ! ” पहिल्या बैराग्याचें समर्थन

“ महाराज, चार महिना भी नहीं है इधर वो भंगड. ” दुसरा बैरागी.

“ अरे भगडदास, किसकू बोलते तुम भगड ? ” पहिला बैरागी.

“ हमारी पर्णकुटी खुद रामचदरजीनें अपने हाथसे बनाया, आप रामायण पढेंगे तो उसमें ये पर्णकुटीका स्थान दिया है वो आपको मालूम पडेगा ! ” दुसरा बैरागी.

“ झूट कहता है उसकी पर्णकुटी वाल्मीकि रामायणकी और हमारी आनंद रामायणकी मेरे गुरु महत भोलादासनें बताया ” पहिला बैरागी

“ किसकू झूट कहता है रे बदमाष ? अभी तो आया तपोवनमें और मिजास कितनी दिखाता है ! ” दुसरा बैरागी

आणि ते चांगलेच हमरीतुमरीवर आले. नारायणरावानी झाली इतकी शोभा पुरे म्हणून तेथून पाय काढला

“ इतिहासाची पुनरावृत्ति होते खरीच ! ” कार्लिदीबाई म्हणाल्या

“ म्हणजे ? ” नारायणराव खेकसले.

कारण ते आतां “ मूड ” मध्ये नव्हते.

“ न-नाहीं . एका पर्णकुटीमागून दुसरी पाहिली म्हणून म्हटलें ! ”

“ विनोद करण्यासारखा विषय नाही हा भोळ्या हिंदु लोकांच्या डोळ्यांना न दिसणारी लाछन आहेत ही, समजलीस ! तें काही नाही ; ही असली बुवाबाजी उखडून काढलीच पाहिजे. ”

“ उगीच कशाला बाई घालायची डोक्यांत रूख ती ! कोण पाहायला गेल्या खरं कुठचं नि खोटं कुठचं तें ? आपण शुद्ध भावनेनें पाहातो ना ? मग झालं तर. त्यांचं पाप त्यांच्यापाशी ! ”

परंतु नारायणरावांचें थोडेंच अज्ञानं समाधान होणार ? ह्या महा ठकांनीं आपल्या आविष्काराचा फायदा घेऊन आपल्यालाही बनवळं ह्याचाच त्यांना

विलक्षण संताप आलेला होता व त्याची भाग त्यांच्या मनांत चांगली चार पांच दिवस धुमसत राहिली

*

*

*

आपल्या गांवीं आल्याबरोबर, ह्या ढोंगबाजीबद्दल एक झणझणीत लेख लिहून तो “ किलोस्कर ” कडे पाठवावा असे त्याच्या मनात आले थोडा विचार केल्यावर ते कागदपेन्सिल घेऊन लिहायलाही बसले पण एक ताव पुरा झाला असेल नसेल इतक्यांत त्याच्या नावाचें एक नॉटपेड पत्र आले त्यांनी ते घेतलें नसतेंच पण पाकिटाच्या डावीकडील कोपऱ्यात पाहातात तों, “ राम रबडे यांजकडून ” असा मजकूर !

पाकिटावर नाशकाचा शिक्का होता. तो पाहून त्याना विस्मय वाटलाच पण आंतलें पत्र वाचून पाहिल्यावर तर त्याच्या आश्चर्याला पारावारच राहिला नाही. होताच तसा तो मजकूर विलक्षण !

“ साष्टांग नमस्कार वि. वि

तीन-चार दिवसामागे आपली भेट झाली अशी अचानक होईलसें वाटलें नव्हते ! पण झाली हें उत्तम झालें. माझी पर्णकुटी माझें पोट कशी भरीत आहे तें आपल्याला त्यामुळें प्रत्यक्ष पाहायला सापडलें. आपण आपल्या हातानें त्या दिवशीं मला पांच आणे दिलेत. आप-यापेक्षाही मूर्ख लोक येथें रोज किती तरी येऊन जातात. त्यामुळें माझा प्रपच छान चाललाय

प्रपंच म्हणायचें कारण असें कीं मधून मधून मला येथें जानकी जगदाळे भेटते. ~~विश्व~~ वेळा आम्ही दोघही येथेच राहातो तिच्याशीं लग्न लावण्याचा माझा विचार कायम झालेला आहे दोन दिवसांनीं रजिस्टर करू व मग जमेल तेव्हां आपल्या आशीर्वादाकरिता येऊं.

दुसरें चरितार्थाचें साधन मिळेपर्यंत हाच धंदा करायचा माझा विचार आहे. आपण दूरदृष्टि ठेवून त्याला आड येणार नाही अशी आशा आहे. माझ्यासारखीच दुसरी पर्णकुटी पाहून इतकें बिथरून जायला नको होतें तुम्हीं. आमच्या या तपोवनात तुम्हांला पदोपदीं इतिहासाची पुनरावृत्ति झालेली दिसेल. पुराणें तरी काय थोडीं आहेत का आपल्यांत ?

आईला नमस्कार. मुलांना आशीर्वाद. गोप्याला म्हणावें, आपल्या बहिनीचा

कंगवा मोठ्या चलाखीनें खिशांत घालून नेला आहेस, तो आठवण म्हणून जपून ठेव.
कळवे,ईही विनंति

आपला

रामू ”

(रघुवीरदास गुरु भोलादास)

नारायणराव असे चरफडले की ज्याचे नाव ते पण त्यांनी पत्राचा चोळामोळा केला का ? मुळीच नाही. उलट लेखाचा बोळा करून तो त्यांनी खिडकीच्या बाहेर फेकून दिला आणि उड्या मारीत ते सौ ला चि. रामूचे पत्र दाखवायला गेले.

त्या दिवशीं रा. ब. तात्यासाहेब किलबिले भल्या पहाटे उठले आणि गडबडीने आन्धिक उरकून बाहेर पडले वायफळवाडींतला प्रत्येक चौक त्यांनीं धुंडाळला. “काय लेकाचे ! एरवीं पांच नाहीं वाजले तों गांवभर ठणाणा करीत सुटतात, नि आजच कुठें पडले गाजा पिऊन ?” असें आपल्याशींच ते पुटपुटत आहेत तोंच त्यांना वर्तमानपत्रें विकणारा एक पोरगा भेटला त्याच्याकडून “काकध्वनि” पत्राचा ताजा अक विकत घेऊन ते तडक घरीं आले.

इंदिराबाई घरांत चहाच्या तयारीत असाव्या ; कारण स्टोशीं त्यांची झटापट चालली होती.

“हं, पाहा ह्यांत काय गमत आली आहे ती !” असें मोठ्या विनयाचा आवाज आणून तात्यासाहेब म्हणाले आणि पत्नीच्या पुढ्यांत तो अक टाकून “अजि सुदिन उगवला” ह्या गाण्याची शीळ घालीत क्षोपाळ्यावर बसले.

इंदिराबाई अक उघडून उत्सुकतेनें वाचू लागल्या.

“इश ! ह्यांत कसली गंमत ? गडहिंंगलजला म्हणे घुशींचा सुळसुळट !”

“तें नाहीं ग ; त्याच्या खालीं बघ.”

“कणकवलीत भर दिवसा विद्यार्थिनीचा विनयभंग ! विनयभंग म्हणजे काय ?”

“ढोकं तुझं. तुला तें कुणीं वाचायला सांगितलं ? पुढच्या कॉलमांत पाहा.”

“उर्ध्वगमन हेंच रूप बरोबर ! अहो हा शाब्दिक वाद संपायचा तरी कसा ?”

“तो लेखक उर्ध्वगमन करील तेव्हां. पण तें जाऊं दे.”

“ मग काय गमत राहिली आतां ? ”

“ आहाहाहा, अग पुढच्या कॉलमांत एवढा ढळढळीत फोटो नाही का दिसत तुला ? ”

“ ह. ”

“ कुणाचा आहे तो फोटो ? ”

“ असेल एखाद्या वडूचा. अलीकडे बैलांचे फोटो यायला लागलेत वर्तमानपत्रांत. पोळाच चाललाय मेल्यांचा तिन्ही त्रिकाळ ”

“ छान बैलाचा फोटो ! अग जरा नीट पाहा, प्रत्यक्ष आपल्या नवऱ्याची नाही का ओळख पटत ? ”

“ इश, आपला का हा ? ” इंदिराबाईंनी तो फोटो त्यांच्या तोंडासमोर धरून विचारले. तात्यासाहेब पाहातात तों खरेंच फोटो शाईनें इतका लढबडलेला होता, कीं माणूस आहे कीं बैल हें सहज ओळखता येऊ नये

“ काय कराव ह्या अच्युतला ? ” रावबहादुर त्रासून म्हणाले.

“ कोण अच्युत ? ”

“ अग ढोल्यांचा अच्युत काकध्वनीचा संपादक आहे तो. आपल्याजवळ ब्लॉक चांगला नव्हता तर गाढवानें सांगायच तरी ! नवीन काढून दिला असता मी ! ”

“ हो, घाल तर काय झाल, फोटोला पैसे आहेत तुमच्याजवळ नि माझ्या पातळाच्या वेळीं मात्र पगारांतली काट पुढें यायची. ”

“ अः ! पातळ नेहमीचीच आहेत. पण अशी ही संधि येईल का पुन्हा ? अग, हा फोटो कितीही काळा असला, तरी तो पाहिल्यावर ढवळ्याच्या नानाचे ढोळे कसे पांढरे होतील, माहीत आहे ? ”

“ अग बाई ! झाली का पुन्हा तुमची लडगळी सुरु ? ”

“ जरा फोटोच्या खाली नजर टाक म्हणजे समजेल तुला ! ”

इंदिराबाई वाचतात, “ वायफळवाडीतील काहीं ऐतिहासिक व्यक्ति ? लेखांक ला . . रा. ब. तात्यासाहेब किलबिले ! ”

“ कां, कशी केली ? ” रावबहादुरांनीं एक मोठा झोका घेऊन विचारले, ह्या लेखमालेंत अप्रपूजेचा मान आम्हांला मिळाला कीं नाही ? ”

“ आणि नानासाहेब ? ”

“ अं- तो येईल केव्हां तरी खोगीरभरतींत. उगीच लेकाचा स्वतःला वायफळवाडीचा वॉशिंग्टन समजतो ! आतां पाहा म्हणाव ढोळे उघडून, वॉशिंग्टन आहेस का नुसता

वाशा आहेस तें. तुझा बाप इथें वायफळवाडीतच आहे लेका ! ”

“अहो, पण ते म्युनिसिपालिटीचे अध्यक्ष आहेत ना ? नि आपण तर त्यांच्या निरुद्ध उभे राहून पडलांत सपशेल ! ”

“हे ! म्युनिसिपालिटीचा अध्यक्ष होण म्हणजे कांहीं मोठा पराक्रम नव्हे. मोफत चाचनालयाचा चिटणीस नि कमिटीचा अध्यक्ष दोन्ही सारखेच. मेंबरांना चारलान् मल्लिदा नि झाला अध्यक्ष, दुसरं काय ? ”

“पण त्याला अगोदर मेंबर म्हणून निवडून यावं लागत ना ? ”

“निवडणूक कसली ती ! सारी गफलतीची धामधूम कोण जातो ते धंदे करायला ? त्यापेक्षां ऑ. मॅजिस्ट्रेट म्हणून सरकारची ही कामगिरी इमानानें केलेली बरी ! ”

यजमानाचा फोटो आणि त्याना ह्या प्रसिद्ध व्यक्तीच्या लेखमालेंत मिळालेले अप्रस्थान पाहून इदिराबाईचीही कळी खुलली त्यानीं आपली सर्व करामत खर्च करून फक्कडसा चहा बनवला आणि तो - - - पुढें ठेवीत त्या म्हणाल्या, “असो. आता तरी लोकांना कळून येईल खरं नाणं कोणत ते. निवडणुकीच्या वेळीं भाळले बरेले त्या नानासाहेबाच्या भुलथापाना. कोळशातल माणिक होत म्हणाव हें. उगीच नाही त्या संपादकाला एवढा शहाणपणा सुचला ! ”

“तुम्ही बायका भारी भोळ्या बुवा. अग, त्या संपादकाला आपोआप का हा शहाणपणा सुचला आहे ? छे, पुष्कळ हिकमती करान्या लागल्या त्याकरतां ! ”

“हिकमती ? ”

“सांगतो ऐक. ” रावबहादुर चहाचे भुरके घेता घेता बोलूं लागले, “अच्युत ढोले परवां माझ्याकडे आला होता. ”

“अग बाई ! आपली मुलाखत घ्यायला कीं काय ? ”

“तसंच काही नाही अगदीं. मुलाखत घ्यायची होतीच. पण काकध्वनीचे तुम्ही वर्गणीदार व्हा म्हणूनही सांगायचं होत मी म्हटलं, “तुमच्या पत्रांत हल्लीं वाचण्यासारखा मजकूरच नसतो ” तेव्हां तो म्हणाला, “तात्यासाहेब, आमची नवी लेखमाला पुढच्या अक्रापासून सुरू होणार आहे. ती वाचलीत म्हणजे तुमचं हें मत बदलेल. ”

“कोणची लेखमाला ? ” मी विचारलें.

“वायफळवाडीतील ऐतिहासिक व्यक्ति ! ” त्यानं सांगितलं.

“अस्सं, एकूण आतां जरा रियालिस्टिक टच देणार म्हणतां तुमच्या शंखध्वनीला ? ”

“ शंखध्वनि नव्हे, तात्यासाहेब, काकध्वनि ! ”

“ समज्या हो कल्पना चागली आहे तुमची. पण असं पाहा, जरा जपूनच लिहा त्यांतला मजकूर. हो, त्यांत व्यक्तिविषयक बरंचस असणार, तेव्हां आपल अग्नं चोरून लिहिलेल बरं हो, त्याचा काय नेम सागावा, आमचाही समावेश व्हायचं एखाद वेळेला तुमच्या ह्या लेखमालेत ! ”

“ पण... ”

“ बाकी आमच सार्वजनिक आयुष्य म्हणजे काय, उघड पानच आहे. त्यांत लप्प छप्प काही नाही, काय समजलात ? ”

“ पण तात्यासाहेब वर्गणीदाराशिवाय ”

“ अ , त्याची नका करूं काळजी अच्युत. आजच वर्गणीदार झालों समजा. ”

“ अग बाई ! ” इदराबाई म्हणाल्या, “ घातलेतच का त्याच्या डोंबलावर चार रुपये ? ”

“ ऐक ग ” तात्यासाहेब आपल्याच तोऱ्यात म्हणाले, खरी गमत पुढेंच आहे. अच्युतच्या हातावर ते रुपये चमकू लागताच स्वारी हसत हसत म्हणाली,

“ थॅक्स, तात्यासाहेब ! मग आपली काही हरकत नसेल, तर लेखमालेत घेतों आपल्याला हो, थोडा करमणुकीचा भाग हवाच तिच्यात. नाही तर कंटाळवाणी व्हायची आपल स्वभावचित्र म्हणजे काय, एक विनोदभाडारच आहे ! ”

“ छे छे अच्युत, अहो तुम्हीं हें सीरियस्लीच घेतलत की. उगीच मीं आपली जराशी थट्टा केली ! ”

“ वा, अस कस तात्यासाहेब ? वायफळवाडींत आपली गणना .. ”

“ कसच कसच, लोकांची आपली समजूत आहे झाल कांहीं तरी ! ”

“ कांहीं तरी कशी ? आपलं कार्यच इतक मोठं ... ”

“ छे हो. मी काय करणार बापडा ? कर्ता करविता तो परमेश्वर. बरं आतां आप्रहच आहे तुमचा, तर होऊ द्या एकदा तुमच्या मनासारखं. पण काय हो, लेखाचा क्रम कसा काय ठेवलायू ? ”

“ त-तसा क-कांहीं ठराविक क्रम नाही. पण सात आठ लेख अगोदरच कंपोज होऊन पडलेत.... ”

“ पडूं द्यात ते तसेच. ”

“ म्हणजे ? छापखान्याजवळ टाइप फारसा नाही राबबहादुर.... ”

“ म्हणून आमचा नववा नंबर लावणार की काय ? भले म्हणजे ... ”
 व्यंगचित्र दाखविणार म्हणा ना. ”

“ प...पण...”

“ पण बीण कांहीं नाही. आमच्याविषयी लेख घायचा असेल, तर तो पहिला यायला पाहिजे. ”

“ विचार करून ठरवतो. ”

“ विचार ? अहो हा काय तुम्ही अविचार समजतां की काय ? ”

“ तसं नव्हे तात्यासाहेब ; इतर संपादकांपुढं आपल म्हणणं ठेवाव लागेल. ”

“ कां ? ”

“ पहिला लेख अगोदर ठरवून टाकलाय त्यानीं. नवीन अकाची मॅटर् जुळवायला आरंभही झाला असेल एव्हांना.. ”

“ कोण हा पहिला बाजीराव ? ”

“ नानासाहेब ढवळे...”

“ कोण ? तो बावळ्या ? ”

“ बावळे नाही, ढवळे ”

“ हो हो समजलं. अहो संपादक, वेड तर नाही लागल तुम्हाला ? ह्या वायफळवाडींत पहिला मान देण्यासारखी त्या बावळट ढवळ्याखेरीज दुसरी व्यक्ति आढळली नाही तुम्हांला ? वायफळवाडींतलीं सारीं वजनदार माणसं मेलीं की काय ? ”

“ न-नाही. त्या दृष्टीनें आपल्यालाच पहिलं स्थान घायला हव तात्यासाहेब ; पण...” माझ्या भय्य देहाकडे पाहात तो चाचरू लागला.

“ पण काय ? संपादक आहांत कीं भंपकराव नुसते ? तुमच्यासारख्यांनीं त्या कवडी किंमतीच्या माणसाची जाहिरात करायला लेखणी हातीं घ्यावी म्हणजे संपादकीय धद्याचा शुद्ध अपमान आहे बरं अच्युत त्यापेक्षां हातांत झाडू घेतला असतात तर फुकटचे असेंल्लींत निवडून तरी आलां असतात. अच्युत कसचे तुम्हीं ! आम्हीं आतां तुम्हांला पदच्युत ढोळे म्हणणार ! ”

“ आपली मर्जी. निनांवी पत्रांतून ह्याहीपेक्षा इरसाल शिव्या आम्हांला ख्याच्या लग्नात. पण वर्तमानपत्राच्या सांपत्तिक स्थितीकडे ढोळेझाक करून चालत नाही आम्हांला. सध्यांच्या चढाओढीच्या काळांत एवढं मोठं साप्ताहिक चाळवणं हें किती दुर्घट होऊन बसलंय ! ”

“ तो मंत्र तोंडपाठ आहे आमच्या ! पुढें बोला. ”

“ नानासाहेब ढवळे कसे केलें तरी आज म्युनिसिपालिटीचे अध्यक्ष आहेत, आज काल पुढारी म्हणून त्यांचच नांव सगळ्याच्या तोंडीं आहे ! ”

“ अ , लोकांना रोज नवीन जिन्नस तोंडीं लावायला लागतो लोकांचं नका सांगूं. ”

“ तें खरं आहे. नानासाहेबावाचून आज एकाही संस्थेच पान हलत नाही. मग त्यांच्यावाचून काकध्वनीच तरी कस चालणार ? ”

तो लेकाचा नानासाहेबाचे एवढे गोडवे गायला लागला, तेव्हां त्यांतलं इंगित माझ्या एकदम लक्षात आल मी त्याला सरळच प्रश्न केला,

“ त्याच्याकडून लांच किती घेतलीत तें बोला अच्युत ! ”

“ शिव शिव शिव ! रावबहादुर, असल अपकृत्य आम्हांला ठाऊक नाही. नानासाहेबानीं आपल्या म्युनिसिपालिटीच्या शाळांकरितां काकध्वनीच्या दीडशें प्रती घ्यायचं कबूल केल्यू ह्यापेक्षां दुसरी कुठलीच चिरीमिरी...”

“ आणखी निराळी चिरीमिरी कशाला घ्याल ? ”

“ प्रसार हें वर्तमानपत्राच मुख्य आग आहे. प्रचार मागाहून. तेव्हां दीडशें प्रतींचा उठाव आम्हाला बराच उठावदार वाटतो. त्याला नाइलाज आहे तात्यासाहेब ”

“ आता आली लक्षांत आपली हिकमत ! ” इदिराबाई चिडून म्हणाल्या, “ आपण पाचशें प्रती घेतों म्हणून सांगितल कीं काय त्या मेल्याला ? ”

“ छद् ! इतका कांहीं मी भोळा साब नाही ; आपल्या अनाथ पंगु गृहांत वांटायला फक्त तीनशेच प्रतींचा मी सौदा केलाय. पण तेवढ्यावर अच्युत एवढा खूप होऊन गेला, की ढवळ्याची गॅली मोडलीन् ताबडतोब. ”

“ अगोऽबाई, आणखी मोडतोड कसली ही ? ”

“ तसं नव्हे ग त्याच्या लेखाचा टाइप उसकटून माझ्या लेखाला खर्च केला. ”

“ काय ग बाई प्रसिद्धीचा सोस हा ? कोळशातल माणिक कसलं ? सोसमावसा म्हणतील लोकं. ह्यापेक्षां सरळ जाहिरातच का नाही दिलीत ज्ञानप्रकाशांत त्या क्रुशेनबाबासारखी ? ”

“ हें बघ, तुला ह्यातलं काही कळायचं नाही. प्रेम आणि प्रसिद्धी ह्यांत सर्व गुन्हे माफ असतात असा नवीन नियम काढलायू मीं ! ” असें म्हणून तान्यानाहेबू उठले आणि खिडकीपाशीं उभे राहून त्यांनीं रस्त्याकडे आपली नजर लावली.

“ काय पाहतां एवढं ? तीनशें प्रतींच्या गड्याची का वाट पाहतां ? ”

“छे ग, ढवळे दिसतो का तें पाहातों. आपल्याच मनोराज्यांत दग असेल बेटा अक विकत घ्यायला आता बाहेर पडेल बघ मोठ्या थाटानें माझ्या मनांत आहे-दिसला तर चहाला म्हणून हाक मारावी. चहाचे भुरके मारायला लागला, कीं ठेवावा तो काकध्वनि त्याच्यापुढें. कॅमेरा तयार करून ठेव तुझा.”

“कॅमेरा ? कॅमेरा कशाला ? ”

“त्याचा फोटो काढायला ” रावबहादुर आपल्या ओठावरच्या पारंब्यांना हिसके देत म्हणाले, “आमचा लेखाक नबर एक पाहिल्यावर त्याचा चेहेरा पाहाण्यालायक नाही का होणार ? ”

“उगीच का एखाद्याच्या मागें लागाव अस ? ”

“भली खोड मोडेल गुन्नामाची. लाडूबहादुर म्हणतो काय मला ? ”

थोड्या वेळानें नानासाहेब ढवळे खरोखरीच रस्त्यानें जातांना दिसले. त्याबरोबर तात्यासाहेबानीं काकध्वनीचा अक टेबलावर पसरून ठेवला अशा तऱ्हेनें, कीं त्या लेखावर नानासाहेबाची सहज नजर जावी. नंतर खोलीत जरा टापटीप करून त्यांनीं ईदिराबाईंना पुन्हा चहा टाकण्याचा हुकूम दिला आणि खिडकीतून ते नानासाहेबाना हाका मारू लागले.

“माफ करा तात्यासाहेब, आतां जरा गडबड आहे ” नानासाहेब क्षपक्षप पावले टाकीत म्हणाले.

“जाल हो पांच मिनिटांनीं. या जरा. चहा घेऊ ! ”

“तेवढा मॉनिंग पेपर घेतों नि मग. .”

“आमचा आलेला आहे तोच हवा तर न्या ”

नको नको करीतच नानासाहेब आंत आले जरा इकडच्या तिकडच्या गप्पा होतात तों चहा आला. चहा घेतां घेता न'नागाटेबाचे लक्ष टेबलावरच्या काकध्वनीकडे गेलेंच. आता त्यांच्या चेहेऱ्यावरील देखावे कसकसे बदलतात ते पाहाण्याकरिता तात्यासाहेबांनीं खिडकीवरचा पडदा मुद्दामच बाजूला सारला.

काकध्वनीकडे लक्ष टाकलें न टाकलेंसें करून नानासाहेबांनीं प्रश्न केला,

“तुम्ही हें पत्र घेतां वाटत ? ”

“नेमानें नाही. पण घेतों झालं कधीं कधीं ! ”

“मग आज काही विशेष ? ”

“न-नाही बुवा फारस. त्या काजीपुन्यात डेनेज फुटलंय म्हणे गेल्या चार पांच

दिवसांपासून ! ”

“ चार-पाच दिवस कुठल ? काल दुपारीच तर ती कुडी तुंबली. आज साफ सुद्धा झाली असेल. ”

“ शुक्रवारात रात्री दिवेच लागत नाहीत आताशा ! ”

रावबहादुर मुद्दामच ही उडवाउडवी करीत होते. हेतु हा की नानासाहेबांनी आपण होऊनच अक उचलून पाहावा

“ दिवे लावणारे लोक हल्ली शुक्रवारांत जातच नाहीसे झाले की काय ? ”

“ कुणाला ठाऊक ? ”

“ बरं, आणखी काही कमजास्त ? ”

“ आणखी काय असायच ? गावात म्युनिसिपालिटीचे दिवेच नसले, तर लिहायला सापडणारच काय ह्या सपादकाला ? ” तात्यासाहेबानी टोमणा दिला.

“ तसं नव्हे, पण अच्युत म्हणत होता की आजपासून कसलीशी नवीन लेखमाला सुरू व्हायची आहे ! ”

“ लेखमाला ? ती कसली बुवा ? ” रावबहादुरानी जणू काय आपण त्या गांवचेही नाही, असा आव आणून विचारलें

“ वायफळवार्डीतल्या काही मोठ्या लोकांच्या मुलाखती यायच्या होत्या म्हणें त्या मालेंत ”

“ हा हा, तें होय ? आहे खर तसल काही तरी इथल्या एका प्रसिद्ध व्यक्तीचं त्रोटक चरित्र नि फोटो बिटो छापलेला दिसतोय खरा ”

“ अरे वा, फोटो देखील आलाय का ? मग पाहिलाच पाहिजे मल्ल. या लोकांना फोटो मुळींच छापता येत नाहीत. पाहू बर आमच्या चेहेऱ्यापैकी काय काय शिल्लक ठेवलयू ते ? ”

“ पाहा की. ” रावबहादुरानी मानभावीपणानें अक पुढें केला अक वाचल्यावर नानासाहेबांचा चेहेरा फोटोपेक्षांही कसा काळा ठिक्कर पडेल हें मनात येऊन त्यांना थोड्या गुदगुल्या झाल्या. इतका सपशेल तोंडघशीं पडायला नको होता विचारा, असा थोडा सहानुभूतीचा विचारही त्यांच्या मनांत येऊन गेला.

नानासाहेबांनी अक उघडला आणि त्यावरून ते अधाशासारखी दृष्टि फिरवू लागले. पाहाता पाहाता त्यांना हवा असलेला मजकूर सापडला. तो ते बारकाईने वाचू लागले.

जरा वेळ वाचल्यानंतर वर्तमानपत्र तोंडासभोरून बाजूस करून ते म्हणाले,

“ मजकूर बरा लिहिल्या, पण फोटो अगदी गच्चाळ ! ” ‘ काय बेरकी आहे, ’ रावबहादुर मनातल्या मनात उद्गारले. पण उघड मात्र त्यांनीं ठोकून दिलें, “ चुकलच तें. त्याला फोटो नवीनच काढून घायला हवा होता ”

त्यांना वाटलें, नानासाहेब आपल्याच फोटोला नाके मुरडीत असावेत !

“ आयत्या वेळेला कसा मिळणार फोटो ? नि त्यांतून हे पावसाचे दिवस चांगला कसलेला फोटोग्राफर गारठून जातो ह्या हवेंत, मग त्या भिरग्याची काय दशा ! सपादकाचा तर असा लकडा, की पठाण पुरवला त्यापेक्षां शेवटीं जो होता तोच दिला झाल ! ”

“ फोटो तुमचाच आहे ना पण ? ” रावबहादुरांनीं खोचून पण हसत प्रश्न केला

“ फोटोचं एक राहू द्या, ” त्यांचा टोला न समजून नानासाहेब म्हणाले, “ पण ह्यांत पतांच्या पागेच प्रकरण यायला हव होत सविस्तर ”

“ पंतांची पागा ? ” रावबहादुरांनीं चमकून विचारले

“ अहो, आपल्या जाफरतलावाकरतां कमिटीनें घेतली ना ती ? केवढ्या भानगडी झाल्या त्या वेळी ! केवढा दगा गावात ! कफर्यू ऑर्डरपर्यंत पाळी आली होती एवढी गाजलेली ती पताची पागा ! ”

“ पण इथें काय तिचा संबध ? ” रावबहादुरांनीं गोंधळून जाऊन प्रश्न केला, “ ते प्रकरण झाल तेव्हां तर मी मसुरीला होतो ! आमच्या छबीकरतां हवापालट करायला नव्हतो का गेलो ? तेव्हा माझा काय संबध आला त्या प्रकरणाशी ? ”

“ तुमच्याबद्दल नाही म्हणत मी. माझ्याबद्दल सागतोय जाफर तलावाच वर्णन ढीग केलंय ह्या अच्युतनें पण त्या तलावाच्या जन्माच्या वेळी हें पागा प्रकरण इतक गाजल असूनही त्याचा उल्लेख नाही ओझरता ”

आतां मात्र रावबहादूर गडगडले ! त्यांनीं स्वतः तयार केलेल्या आपल्या लेखांत म्युनिसिपालिटीच्या जाफरतलावाचा कोठेंच उल्लेख नव्हता. मग त्या तलावाच वर्णन त्यात कोठून आल ? हा नानासाहेब ढोंग तर करीत नाही ना सगळ ? कोण कुणाला बनवतो आहे खरोखरी ? ह्या प्रश्नांनी त्यांच्या डोक्यांत गोंधळ उडवून दिला. शेवटीं राहावेना तेव्हां,

“ म्हणतां तरी काय तुम्ही ? ” असें बोलत त्यांनीं नानासाहेबाच्या हातांतून काकध्वनीचा अक हिसकून घेतला आणि आपण लेख नीट वाचलाच नसावा अश्र्च समजुतीनें ते पुन्हा, ‘ वायफळवाडींतील ऐतिहासिक व्यक्ति, लेखाक पहिला:— रावबहादुर तात्यासाहेब किलबिले ’ ह्या मथळ्याखालचा मजकूर पाहूं लागले. तो

मजकूर वास्तविक तिसऱ्या पानावर होता. “ मग हा नानासाहेब मघांपासून पहिल्याच पानावर काय डोंबल पाहातो. ” असें पुढे पुढे ते पान उलटणार तोंच समोरच्या फोटोकडे त्यांची नजर गेली. पाहातात तों काय ! त्याच्या फोटोच्या चौपट आकाराचें- नानासाहेबांचें मोठें चित्र, आणि त्याखाली जाड्या टाइपात मजकूर,

“ रा. व. ग. वि. क्रम. लेखांक पहिला.—दे. भ. नानासाहेब ढवळे ! ”

रावबहादुरांचे डोळे विस्फारले. त्या ठळक मथळ्याखाली संपादकांनीं जवळ जवळ चार स्तंभ मजकूर ढवळ्यांच्या गुणगौरवानें भरून काढलेला होता. त्याचे सार्वजनिक आयुष्यांतील अनेक पराक्रम मधून मधून बारीकसे पोटमथळे घालून रंगविलेले होते ! रावबहादुर सदैव झाले.

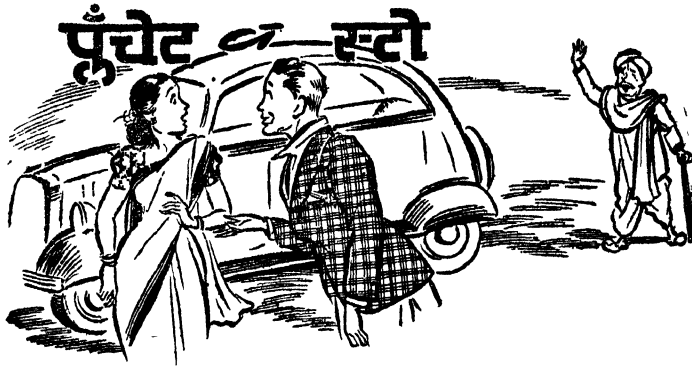
ह्या मजकुराच्या मानानें पाहातां तिसऱ्या पानावरच्या लेखमालेंतील त्यांचा स्वतःचा लेख कात्री लावून संपादकांनं इतका छुटक केला होता, कीं तें एखादें- हावेरी-बेट्टोरीचें बातमीपत्र असावें असें पाहणारास वाटावें. त्यांतून लेख अशा तऱ्हेनें कातरला होता, कीं राहिलेल्या मजकुराला एखाद्या विनोदी चुटक्याचें स्वरूप आलें होतें. दोन निराळ्या लेखमाला एकाच वेळीं सुरू करण्याची त्या संपादकांची ही ठकबाजी पाहून रावबहादुर इतके स्तमित झाले, कीं आपल्या खोलींतून नानासाहेब ढवळ्यांनीं तोंडाला उपरणें लावीत केव्हां सूबाल्या केला तें त्याच्या लक्षांतही आलें नाहीं.

आणि माणसाच्या मनात एकदा शकाकुशका यायला लागल्या, कीं सारें जगच उलटे चालतें असा भास होतो. तद्वत्च काकध्वनीच्या चौथ्या पानावर जबुसरला बक्षीस दिला गेलेल्या एका वळू बैलाचा फोटो जेव्हां त्यांनीं पाहिला, तेव्हां तो आपल्या फोटोच्या मापाचाच आहे असें त्यांना वाटायला लागलें. आणि ही म्हणाली त्याप्रमाणें त्याच फोटोला जास्त शाई लडफडवून दोल्यानें आपल्याला ह्याही बाबतीत बनविलें नसेल ना अशी त्यांना हुरहुर वादें लागली. संपादकीय पेंढारीपणाचा त्यांना इतका सताप आला, कीं त्यांनीं त्या क्षणीं हातांतल्या काकध्वनीचा रागारागानें चोळांमोळा केला आणि आता ते तो खिडकीबाहेर फेकणार इतक्यांत दोल्यांकडील इसम तीनशें काकध्वनींचा गढा खाद्यावर घेऊन आला ! आदबीनें एक पाकीट तात्यासाहेबांच्या हातीं ढकलीत तो म्हणाला, “ ढोलेसाहेबांनीं विद्ध दिलंयू हें ! ”

त्याच वेळीं इंदिराबाई खरोखरीच कॅमेरा घेऊन खोलींत प्रवेश करत्या झाल्या ; पण रावबहादुराची ती विलक्षण चर्या पाहातांच कॅमेरा आपल्या हातांत असून आतां कळ दाबायचाच काय तो अवकाश आहे, याचें त्यांना भानही राहिलें नाहीं !

त्याच वेळीं इंदिराबाई खरोखरीच कॅमेरा घेऊन खोर्लीत प्रवेश करत्या झाल्या.

म्हणतात ना, माणसाच्या व्यसनाशी समरस झाल्याखेरीज त्याची खरी ओळख व्हायची नाही गोपूकाकाची तीच गोष्ट ।

गावाच्या बाहेर टुमदार बगला भोवती सुदरसा बगिचा. घरात नोकर चाकर, आधुनिक सुखसाधनाची रेलचेल, मोटार, विजेचे पखे, सर्वे काहीं ! एखाद्या अमलदाराला शोभेसा गोपूकाकाच्या राहाण्याचा रुबाब होता मध्यप्रातांत मोठ्ठ्या हुद्द्यावर काम केले होते 'साहेबानी' ! त्यांची आकृतीही दिसायला भव्य आणि रुबाबदार असे. त्याच्याशी बोलणारा परका मनुष्य जरासा भीतीने गागरूनच जायचा. ह्या सेवानिवृत्त आयुष्यात काका इतके कडक ; मग अधिकारावर असताना केवढी भिजास असेल त्याची ? परंतु हेच कर्दनकाळ गोपूकाका त्यांच्या खाजगी खोलीत कसे वागत असतील ह्याची इतर लोकांना काय कल्पना ?

ह्या विसगतीचे कारण काकाचे व्यसन हर एक प्रकारच्या गूढविद्येचा काकांना अतोनात नाद त्यांच्या खाजगी खोलीत तुम्हीं डोकावून पाहिलेत तर पुढील प्रकारच देखावा बहुतकरून तुमच्या नजरेस येईल

खोलीच्या मध्यभागी सारवलेल्या जमिनीवर मृगाजिन आंथरलेले. त्याभोवती रागोळी, समोर उदबत्त्या, आजूबाजूला गूढ विद्याग्रथ, एका पाटावर फुले आणि पूजेचे साहित्य.

मृगाजिनावर गोपूकाका बसलेले, डोक्याला धोतर गुडाळलेले असून आंगावर फक्त उपरणे. कानावर दर्ग्यातील फकिराप्रमाणे दोन उदबत्त्या खोचलेल्या ; ध्यानस्थ मूर्तिप्रमाणे डोळ्यांच्या पापण्या खाली पडलेल्या खिडक्यावर ओढलेल्या

पडद्याप्रमाणें दिसायच्या त्या

गोपूकाकांच्या समोर एक पाट त्याच्यावर कागद पसरलेल; असून गोपूकाका त्या कागदावर प्लॅचेट फिरवीत बसलेले असायचे. कितीही प्रयत्न केला तरी प्लॅचेट कांहीं केल्या त्याच्या हातानें हालायचें नाहीं. शेवटीं,

“ नर्मदा, अग नमू, नमू अ . ” गोपूकाकानी हाक मारावी, त्यांच्या मुलीनें एक गोडशी ‘ओ’ घावी आणि लगेच खोलीत प्रवेश करावा.

“ बस खाली ” असें म्हणून काकानीं नर्मदेच्या हाताखालीं प्लॅचेट घावें आणि फर्मान सोडावें, “ ह, डोळे मीट आणि कुलदेवतेचें स्मरण कर ! ”

बिचाऱ्या नमूनें डोळे मिटावेत आणि उगीचच कांहीं तरी पुटपुटावें !

“ कल्लप्पा ! अहो कल्लप्पा, कल्लप्पा ! ” गोपूकाकानीं हाका माराव्या. नर्मदेला हसू लोटावें. परंतु बापाच्या भीतीने ते दाबीत तिनें जेमतेम प्लॅचेटवर बोटे कायम ठेवावीं. हो ! सोळा सतरा वर्षांच्या ऐन उमेदीतली पोर ती. त्यातून मॅट्रिकचा उबरठा थोलाइन पुढे गेलेली. तिचा विश्वास काकाच्या ह्या गूढ विद्येवर कसा बसावा ? परंतु तिच्या काकांपुढें वादविवाद करण्याची सोय नव्हती सगळें ‘हडेल हप’ काम असायचें ! प्लॅचेट फिरवतांना नुसते हसलें तर काका आकाशपाताळ एक करायचे !

‘कल्लप्पा’ला हाका मारून भागत नाहीं असें पाहून गोपूकाकांनी चबूसारखें तोंड करावें आणि हातांचा ‘फोनो’ करून प्लॅचेटजवळ, ‘श्री गुरुदेऽऽव दत्त श्री गुरुदेव दत्त ! जय अघोर घट ; जय कपालकुडला, आस्तिक आस्तिक ’ वगैरे ठराविक मंत्रोच्चार करावा. प्लॅचेटवरून नीरांजन आणि उदबत्ती ओवाळावी साळीच्या लाह्या टाकाव्या आणि पुन्हा कल्लप्पाला आवाहन करावें इतकें झाल्यावर प्लॅचेट फिरू लागलें तर ठीक, नाहीं तर नमूचें मरण ओढवलेंच म्हणून समजावे.

‘तूं आज स्नानच केल नसशील !’ ‘आज महाराला शिवून आली आहेस ’ ‘देवळात वहाणा घालून गेलीस बहुतेक.’ किंवा कांहींच न सापडलें तर, ‘अपवित्र विचार येताहेत तुझ्या मनांत !’ असें बोलून त्यांनीं तिला त्राहि भगवान् करावें.

बरीं प्लॅचेट चालू झाले तर गोपूकाका मृतात्म्याशीं संभाषण करण्यांत इतके गहून जायचे कीं बिचाऱ्या नमूला चार चार तास एका जागेवर बसून प्लॅचेटवर बोटे ठेवावीं लागत. पेन्सिलीनें उत्तरे खरडलेल्या कागदांचा सभोवार मोठा ढीग पडे.

‘कल्लप्पा’ हा गोपूकाकांच्या हपिसात एक हेड कारकून असून दहा वर्षांपूर्वीच

मयत झालेला होता. त्याच्यावर कार्कांची विशेष मर्जी असल्यामुळेच की काय, कल्लाप्पाचा मृतात्मा त्याच्या हाकेसरशी लॅचेटवर धावत येई. अर्थात् त्याच्यावर कार्कांचा फार भरंवसा दुकानदार ज्याप्रमाणे सकाळीं दुकान उघडतांच 'बोहोनी' करायला पैशाची खडीसाखर आपल्या रतिबाच्या गिऱ्हाईकाला विकतो त्याप्रमाणे लॅचेटवर कल्लाप्पा येतांच पुढील संवाद व्हायचा.

“काय कल्लाप्पा, तुम्ही आलात का ?”

“होय !” लॅचेट घुर घुर फिरे आणि वेडी वाकडी अक्षरें खालील कागदावर उठत.

“काय करतां तुम्ही ?” ओळख पटण्यासाठी कार्कांचा खुणेचा प्रश्न.

“मिशा साफ” कल्लाप्पांचें उत्तर लिहून यायचें. ह्यात असतांना कल्लाप्पांना मिशातील केर वारंवार झटकून टाकण्याची लकब होती अर्थात् मेल्यावर त्याच्या लिंग देहाला तो चाळा असणारच.

“हें पाहा कल्लाप्पा, तुमच्याजवळ आणखी कोण कोण आहेत ?”

“स्वामीसाहेब ” हे हपिसांतील गोस्वामी नावाचे थोरले साहेब असून ते कल्लाप्पांच्या अगोदर दिवगत झालेले होते.

“आमची ही आहे का तिथे जवळपास ?”

“कोण ?”

“ख्वाय् शिनळीच नांव घ्याव लागत. अहो, राधा ?”

“हो, आहेत ” तपासाअंती कल्लाप्पांचे उत्तर यावें

“हें पाहा कल्लाप्पा, तुम्ही जा आता नि हिला या पाठवून लवकर ” कसलेल्या सूत्रधाराप्रमाणे कार्का फर्मान सोडीत.

वरिष्ठ साहेबांचा हा हुकूम कल्लाप्पाच्या लिंग देहानें शिरसाबंध करावा आणि लॅचेटवर गोपूकार्कांच्या सौ. ला पाठवून घावें. मग त्याचें 'तिच्या' बरोबर हितगुज सुरू व्हावें आणि तो नवरा-बायकोचा संवाद नर्मदा डुलक्या घेऊं लागेपर्यंत आटपू नये !

नर्मदा ही गोपूकार्कांची हक्काची 'मीडियम्' होती खरी, पण ती हुकमी नव्हती. म्हणजे कधी तिच्या हातून तें लॅचेट भराभरा चाले तर कधी तें वेडें जागचें हालत नसे. ज्या दिवशीं ते हालायचें नाहीं तो दिवस दोघांनाही वाईट जायचा. कार्कांचा बैताग आणि तिची रडकुडी

‘माझ्यावरचा साहेब मरून मला बढती केव्हां मिळेल ?’ ‘नर्मदेचं लग्न केव्हां.

लॅचेट व स्तो

जमेल ?' ह्या महत्त्वाच्या प्रश्नांपासून तों तद्दत ' घरांतले उंदीर केव्हां नाहींसे होतील ?' अगर ' आज केलेल्या जोड्यांच्या सौद्यांत मी फसलों तर नाहीं ना ?' असले खुळ्चट प्रश्न गोपूकाकांच्या हॅचेटवरील संभाषणांत येत असत. त्याचप्रमाणें प्रश्नाला योग्य असा मृतात्मा बोलावून घेण्यांत ते वाकबगार असत. उदाहरणार्थ वर दिलेल्या प्रश्नांपैकीं पहिल्यासाठीं ते आपल्या आवडत्या ' क्रिस्केड ' साहेबांना पाचारण करीत. दुसरा प्रश्न ते भास्कराचार्यांना विचारीत. तिसऱ्याकरिता ते सुप्रसिद्ध रॅडसाहेबाला हाका मारीत, तर जोड्यांचा सौदा कै. बाटलीवाला ह्यांच्यावर सोपवीत. अशा तऱ्हेनें गोपूकाकांचें हॅचेट त्यांच्या कुटुंबाचा एक जिव्हाळ्याचा सोबती ह्या नात्यानेंच काय परंतु सर्व गांवाचा सल्लागार ह्या व्यापक स्वरूपानें विख्यात झालें होतें. हॅचेटविरुद्ध कोणी ब्र काढलेला खपायचा नाहीं त्यांना.

कॉलेजांतील एका तरुणाशीं नर्मदेची अलीकडेच ओळख होत होती. कारण प्रभाकर हा कॉलेज-समेलनाचा जनरल सेक्रेटरी तर ही त्याच कमिटीवर लेडीज रेप्रेझेंटेटिव्ह ! असें नातें जमल्यामुळें साहजिकच संमेलन होऊन जाईपर्यंत दोघांच्या बऱ्याच भेटीगांठी झाल्या. प्रभाकर तसा मुलींत लडबुडणारा फडतुस प्राणी नव्हता. हुषार असून चांगला पट्टीचा वक्ता होता. दिसायला देखणा आणि खेळांत प्रवीण असल्यामुळें कॉलेजांत ज्याच्या त्याच्या तोंडीं त्याचे नांव ऐकू यायचें. मग नर्मदेच्या दृष्टीनें तो मैत्री करण्यास लायक ठरल्यास नवल कसलें ? एक प्रभाकर और सब चक्कर, अशी तिची स्थिति होऊन गेली. तिला ध्यानीं मनीं प्रभाकर दिसूं लागला.

अशा प्रसंगीं जी गोष्ट करण्याचें बरेच तरुण टाळतात ती करण्याचें प्रभाकरनें घाडस केलें. तिच्या वडिलांना तो भेटला आणि तिच्याबद्दल आपल्याला काय वाटतें हें त्यानें गोपूकाकांना स्पष्टपणें सागून टाकलें. म्हाताऱ्याच्या आंगाला रागानें कप घुटला. प्रभाकरला खाल कीं गिळू असें त्यांना होऊन गेलें. आपल्या मुलीवर कोणी प्रेम करीत आहे असें कळलें म्हणजे सगळ्याच मुलींच्या बापांना असें फेपरें येतें कीं काय कोणास ठाऊक ?

पण गोपूकाका एकदम रागाच्या आधीन झाले नाहींत. तसें पाहिलें तर नर्मदेकरितां स्थळें पाहाण्यास त्यांनीं आरंभही केला होता. आपल्या हॅचेटची त्यांना भाठवण झाली. गुरुमाउलीचा सल्ला घेतल्याशिवाय दारीं चाळून आलेल्या उपवर ब्रम्हाला अगदींच हुद्दत करणें बरें नव्हे, असा शहाणपणाचा विचार त्यांच्या

डोक्यांत आला. त्यांनी प्रभाकरची हजेरी घेतली, पण आपलें घर त्याला बंद केलें नाहीं.

त्या दिवशीं संध्याकाळीं प्रभा नर्मदेला भेटला त्याचें तोंड उतरलेलें दिसलें. भावि आयुष्याच्या क्षितिजावर त्यांना काळे ढग जमतांना दिसू लागले. त्याच्या आड नर्मदेसारखी तारका आतां अदृश्य होणार हें दुश्चिन्ह दोघांनाही खिन्न करण्यास पुरेसें होतें. तिला वाईट वाटलें, नव्हे, डोळ्यांना पाणीदेखील आलें, परंतु तिनें अजिबात धीर सोडला नाहीं. आपल्या वडिलांच्या खुळाचा योग्य तो फायदा करून घेण्याचें तिनें ठरवलें आणि तें कसें जमेल ह्यावर विचार करीत ती घरीं परतली.

संध्याकाळीं तिला गोपूकाकांनीं प्लॅचेटवर बसवलें. नेहमीप्रमाणें कळप्पांची हजिरी लागल्यावर 'तिला' बोलावण्यात आलें इकडच्या तिकडच्या गप्पा झाल्यावर काकांनीं मुद्द्याची गोष्ट काढली.

“काय ग,” त्यांनीं विचारलें, “आपल्या नर्मदेचं यदा लग्न करायच कीं नाहीं?”

नर्मदा ह्याच संधीची वाट पाहात असावी कारण हा प्रश्न ऐकतांच एकाएकीं हुरूप येऊन ती गालांतल्या गालात हसली आणि गभीर मुद्रा करून तिनें हलक्या हातांनीं प्लॅचेट फिरवलें. कागदावर उत्तर उमटलें, “घाई नाहीं. स्थळ मनाजोगतं मिळालं तर कराव. नाहीं तर पुढच्या वर्षीं !”

उत्तर वाचून जरा बुचकळ्यांत पडल्यामुळें काकांनीं पुढील प्रश्न केला, “तें बरोबर. तिच्या कॉलेजांत एक प्रभाकर म्हात्रे नांवाचा विद्यार्थी आहे घरचा खाऊन पिऊन सुखी आहे. त्या लेकाच नर्मदेवर प्रेम बसल्य् तो होऊनच विचारीत होता म्हणून समजल मला. मग सांग हा मुलगा कसा काय वाटतो तुला ?”

“नमूच प्रेम असलं तर ठीक आहे.” प्लॅचेटनें ताबडतोब उत्तर दिलें.

“काय म्हणतेस ? ह्या पोरानाचा हा चवचालपणा खपतो तुला ? कॉलेजांत शिकायच सोडून चावटपणा करणारा हा कार्टा पुढें काय दिवे लावणार बरं ?”

“चावट नाहीं धाडशी आहे. प्रामाणिक वाटतो. नर्मदेला चालत असला तर जावई करून घ्यावा.”

प्लॅचेट आज अस्खलित चालत होतें. आपल्याला मनांतून नको असलेलीं उत्तरे नेमकीं भराभर येत आहेत हें पाहून काका दिड्मूढ झाले. जराशी कडवट चर्या करून त्यांनीं प्रश्न विचारणें बंद केलें आणि प्लॅचेट एका रेशमी बासनांत गुंडाळून ठेवलें. प्रतिकूल उत्तरामुळें जरी त्यांना वैषम्य वाटलें तरी एकीकडे भरपूर अभिमानही

वाटत होता आपलें फ्लॅचेट आतां अडत नाही ; आपण आतां साऱ्या भूतपिशाचांचे सम्राटच झालों, असे आत्मप्रौढीचे विचारही त्यांच्या डोक्यांत येऊन गेले

पुढील घटना अवलंबून असल्यामुळे ते अगदींच निराश झाले नाहीत. हो, प्रभाकरचं ढीग असेल तिच्यावर प्रेम, परंतु तिला तो आवडला पाहिजे ना ? आणि आपली लेक असल्या चारगटाला कसली भाळणार ? तिनें पाहिले असतील असले छप्पन्न प्रभाकर अशी त्यांची विचारमाटिका घावत सुटली

“ काय ग नमू , ” गोपूकाकांनी तिच्या पाठीवरून ममतेनें हात िग्वीत विचारलें,

“ कॉलेजांत अलीकडे बऱ्याच उलाढाल्या करतेस म्हणे ‘ ’

“ कुठें हो काका ? काहीं तरी तुमच ! ” नर्मदेनें काकांच्या उपरण्याशीं खेळत उडवाउडवी चालवली.

“ काहीं तरीच कसं ? चांगल्या चांगल्या विद्यार्थ्यांबरोबर ओळख झालीयू तुझी. खरं की नाही ? ”

“ होय. पण मी संमेलनाच्या कमिटींत काम करीत होते म्हणून त्यांची ओळख झाली इतकच मी आपण होऊन नव्हते हो गेलें कुणाशीं मैत्री करायला ! ”

“ त्याची ? ते कोण ? ”

“ आह्तेत एक म्हात्रे म्हणून ”

“ अस्सं. प्रभाकर म्हात्रेच की नाही ? ”

“ अय्या ! काका तुम्हांला कस माहीत ? ” तिनें अगदीं नैसर्गिक रीत्या आश्चर्य प्रगट करून विचारलें.

“ माझ्याकडे आला होता तो तुला वाटत तो साधा भोळा आहे. खुळी ग खुळी. पक्का बेरड आहे तो नसे ! ”

“ अग बाई. केल तरी काय त्यांनीं असं ? ” तिनें घाबरून विचारलें

“ आणखी काय करायच राहिल आहे ? ” रागाचा आविर्भाव आणून काका गरजले, “ बेशरमपणान तुला मागणी घातली. हरामखोरान लग्न करणार म्हणे हा भामटा तुझ्याशीं ! वा, खाशी सोय ! ”

एकंदर बतावणी छान रंगवली आणि लेकीलाही यथास्थित चेतवळें असें गोपूकाकांना समाधान वाद लागलें. विजयी मुद्रेनें आपल्या कुंचलीवजा मिशांना पीळ देण्याचा प्रयत्न करीत ते तिच्या उत्तराची वाट पाहूं लागले.

“ इश ! काका, हें हो काय ? इतके कांहीं बाईट नाहीत हो ते. त्यांनीं आपला

आशय प्रांजलपणानें बोलून दाखवला, यांत काय अपराध झाला त्यांचा ?”

मिशीवरचा हात खाली आला. डोळ्यांच्या कवड्या झाल्या, ‘आ’ वासून ते तिच्याकडे पाहू लागले. ही माझीच का लेकर ? असा प्रश्न जणू काय ते आपल्या मनाला विचारीत असावेत. त्याच्या रुद्रावतारामुळें जराशी भ्यालेली नर्मदा मान खाली घालून पायाच्या आंगठ्यांनें जमीन उकरू लागली. काकाही आपल्या निजायच्या खोलीकडे तरा तरा चालते झाले

दुसऱ्या दिवशी काकांनी विचारलेल्या प्रश्नाची हकिगत प्रभाकराला नर्मदेच्या तोंडून ऐकावयास मिळाली हुंचेत आणि त्यावर आपण केलेली शिताफी ह्याविषयी मात्र तिनें अवाक्षर काढलें नाहीं, कारण असल्या खुळचट गोष्टीची तो लागलीच भबेरी उडवायचा हें तिला माहीत होतें. पुढची मोहीम फत्ते होण्यास काय करावें ह्याबद्दल दोघांची बरीच चर्चा झाली शेवटीं जाता जाता तिनें सूचना केली, “किनई प्रभा, तुझ्याविषयीं काकाचा ग्रह चागला होण्यासारखी एखादी गोष्ट षडली तर जिंकली समज.”

आता अरे जारे म्हणण्यापर्यंत दोघांची गट्टी जमली होती. तिच्या ह्या सूचनेचा विचार करीत प्रभाकरानें घरचा रस्ता धरला.

एक दिवस आनंदमंदिरांत कोणाचेंसें ‘मरणोत्तर जीवाचें अस्तित्व’ ह्या जाडजूड विषयावर व्याख्यान होतें. व्याख्यानाला अभ्यक्ष गोपूकाका असून, व्याख्यानांतर उपवक्त्यांना बोलण्याची मुभा होती हें प्रभाच्या दृष्टीनें महत्त्वाचें होतें. विषय भलताच भारदस्त असल्यामुळें त्यावर त्याला फारसें पांडित्य प्रगट करतां येणें शक्य नव्हतें. परंतु आलेली संधी दवडणें बरें नाहीं असा विचार करून घुबतील ते चार शब्द गोपूकाकांच्या समोर व्यासपीठावरून बोलायचे असा त्यानें निर्धार केला. आपली वक्तृत्वशैली पाहून काका खूष झाल्याशिवाय राहाणार नाहींत असा त्याला आत्मविश्वास होता ही संधी ज्याअर्थी इतक्या लवकर मिळत आहे त्याअर्थी ह्या कामीं आपणावर दैवाची कृपा आहे आणि म्हणून पुढें सर्व कांहीं शुभमगलच होणार ह्या मनोराज्यांत स्वारी दंग होऊन गेली.

आणि आनंदमंदिरांत खरोखरीच त्या दिवशी त्यानें न भूतो न भविष्यति असें भाषण केळें. तो विषय जसा कांहीं नेहमीच त्याच्या डोळ्यांसमोर असावा आणि आतां संधी मिळतांच “सूड सूड” करीत त्यावर त्यानें तुटून पडावें असा त्याचा एकंदर आवेश होता. टाळ्यांचा प्रचंड गजर करून श्रोतृवर्गानें त्याच्या विचारांचें कौतुक

केलें. विचार कसले ? बॉबगोळेच ते. मुख्य वक्त्याच्या सिद्धान्ताच्या त्या फैरींनी त्यांनी विंधव्या उडवल्या !

पण ..पण नर्मदेने एकही टाळी वाजवली नाही. उलट सुतकी चेहेरा करून “सगळा सत्यानाश झाला” असे दर्शवीत ती खाली मान घाळून ब्रियांच्या समुदायांत स्वस्थ बसली होती. आपल्या यशानें तिला आनंद वाटेल ; तिचें मोकळें अल्लू मन आपले विचार ऐकून उचबळून येईल म्हणून त्यानें मोठ्या आशेनें, ती बसली होती तिकडे, दहा पांच वेळां तरी पाहिलें असेल. परंतु शेवटपर्यंत तिनें मान वर केली नाही, आनंदाचा लवलेशही दाखवला नाही मग टाळी कोठून वाजवणार ?

नर्मदा असें कां करते ह्याचा त्याला उलगडा होईना. व्याख्यान आटोपल्यावर तरी ती आपलें अभिनंदन करायला येईल म्हणून सभागृह रिकामें होईपर्यंत तो दरवाजांत घुटमळत होता. वेडी आशाच ती ! श्रोतृवृन्दाच्या टाळ्याची त्याला दिकत नव्हती. पण तिनें एक बारीकशी स्मिताची छटा तोंडावर आणून जरी ‘छान झाल’ हे दोन शब्द म्हटले असते तरी त्याला अस्मान ठेंगणें वाटलें असतें. परंतु सारी आशा फोल ठरली.

सर्व माणसें निघून गेल्यावर गोपूकाकांचे हारतुरे घेऊन ती एकदाची गाडीत बसण्यासाठीं आली. अतिशय उत्कंठेने त्यानें विचारलें, “कसं झाल व्याख्यान नमू ? आवडल का तुला ?” ह्यावर नमू कांही बोलणार इतक्यांत मागून गोपूकाकांची गर्जना झाली,

“खबरदार नर्मदे त्या काळ्याला जबाब देशील तर !” त्याबरोबर दचकून तिनें तोंड फिरवलें. बकोट धरून जवळ जवळ फरफटत काकांनीं तिला गाडीत बसवलें. प्रभाकरचा विरस झाला. वाईट तोंड करून त्यानें विचारलें,

“कांहीं प्रमाद घडला काकासाहेब माझ्या हातून ?”

“करून सवरून वरतीं हा बेशरमपणा. छे छे छे ! तुम्ही तरुण पोरांनीं अलीकडे बेछूट धर्मसंघपणा आरंभला आहे. नास्तिकपणा तर तुमच्या पांचवीला पुजलेला. नाही आचार, नाही विचार. तोंडाला येईल तें बहकत सुटायचं. तुमचे बापजादे सांगून गेले तें सगळ खोटं. त्यांनीं तपच्या तपं अभ्यास करून लिहून ठेवलेला तो कचरा ! शिव शिव ! तुमच्या सावलीला उभं राहाणं नको. तुम्हांला कक्षाबद्दल आदर मुळीं नाहीच. सगळ्याचीच कुचेष्टा. शहाण्या सुस्वभावी पोरींना नवमताच्या नांवाखालीं मुरळ पाडून त्यांच्या जन्माचं वाटोळं करायला तेबडे तयार...” काका एकसारखे गर्जत होते.

त्या सरबत्तीने प्रभाकर घायाळ झाला. आपलें काय चुकलें हेंच त्याच्या कानांत येईना. गोपूकाकांच्या गैरसमजुतीचें निरसन करण्याकरितां त्याचें तोंड उघडण्याचे आधींच गाडीचें दार खाड्दिसीं लावलें गेलें आणि गाडी भुरकून निघून गेली मुद्दा ! तिच्या पाठीमागच्या तांबड्या दिव्याकडे शून्य दृष्टीने पाहात तो किती तरी वेळ वेड्यामारखा तेथेच उभा होता. आपण आपल्या व्याख्यानात हॅचेटवर तोंडमुख घेतल्यामुळें गोपूकाकांच्या पोटातील सुरुगाला बत्ती लागली हें इंगित त्याच्या कोटून लक्षात येणार ?

नर्मदेला मात्र अद्याप एक आशेचा किरण दिसत होता. घरीं गेल्यावर गोपूकाका पुन्हा आपल्या आईला हॅचेटवर बोलावतील, प्रभाकरबद्दल बोलणें निघेल आणि आपण मागच्याप्रमाणेंच चलाखी करून काकांच्या रागाचा पारा उतरवू अशी तिची कल्पना होती. परंतु ती चुकीची ठरली. त्या रात्री काका हॅचेटला शिवले नाहीत. उलट त्यांनीं नर्मदेला मात्र स्पष्ट बजावलें,

“याद राख पुन्हा त्या काव्यांच्या वाऱ्याला उभी राहिलीस तर !”

आपण काकांच्यावर इंप्रेशन मारण्यासाठीं करायला गेलों एक आणि हें काय झालें भलतेंच हें गूढ प्रभाकरला कांहीं केल्या उमजेना. नर्मदेची गांठ रोज एकदा तरी व्हायची तेव्हा तिच्याकडून खुलासा होण्याची आशा होती. पण तीही फोल ठरली. तिचें भेटणें बंद झालें. ह्यामुळें प्रभाकरच्या मनाची फार चमत्कारिक स्थिति झाली.

चार पांच दिवसानंतरची गोष्ट. गोपूकाका नदीकांठावर फिरायला गेले होते. गांवांतील पेन्शनर मंडळीचे संध्याकाळचें हें आवडतें ठिकाण होते. साधारणपणें सहा वाजल्यापासून नऊ वाजेपर्यंत तेथें सारखी ये जा चाललेली असायची. ओळखीची मंडळी भेटली म्हणजे घटकान् घटका अशा मांडून चकाच्या पिटीत बसण्यची. सगळ्या गावच्या चौकशा व्हायच्या. निरनिराळ्या सरकारी खात्यांच्या कारभारावर टीका व्हायची. हा साहेब कोठें जातो, त्याची बायको कशी पकून गेली, त्या साहेबाला पिण्याचा फार नाद ! आमचा साहेब मोठा खाष्ट ; तुमचा फार दिलदार ! अशा तऱ्हेनें हृपिसांतल्या यक्षयावत् साहेबांचा समाचार घेतला जायचा कोठल्या विषयापासून चवेंल आरंभ होईल आणि शेवटीं मंडळी वाहावत कोठल्या विषयापर्यंत जातील ह्याचा कांहीं नेम नसे.

आज बोलतां बोलतां भविष्य-वादावर चर्चा सुरू झाली. नंतर मृतात्म्याबद्दल प्रश्न निघाला. त्याचप्रमाणें माध्यम (मीडियम) कसें असावे ह्यावर खडाजंगी वाद झाला. प्रत्येकजण आपआपल्या अनुभवाच्या जोरावर स्वतःचें तद्दू दामटण्याचा प्रयत्न करितो

होता. विसूनाना म्हणाले, “कांही म्हणा गोपूकाका. तुम्हीं पुष्कळ जरी अनुभव घेतला असला तरी वामनराव म्हात्र्यांची कांहीं सर यायची नाही त्याला !”

“कां ?”

“वामनराव वाटेल तेव्हा, वाटेल त्या ठिकाणीं नि वाटेल त्या तऱ्हेनें मृतात्म्याशीं बोलू शकतात. त्यांनीं विचारलेल्या प्रश्नाच उत्तर चुकीचं आल आहे अस कधीं होतच नाही. हा माझा त्यांच्या बाबतींत बोवा असा अनुभव आहे.”

“खरं आहे. वामनरावांना ती एक सिद्धीच आहे म्हणतात.” दाजीबांनीं विसूनानांना दुजोरा दिला.

“कांहीं तरी बोलतां झालं !” गोपूकाकांनीं दोघांनाही हिणवले.

“आम्हांला काय करायचं आहे कांहीं तरी सांगून ? अनुभव आला तो सांगितला.” दाजीबांनीं स्वत चें समर्थन केलें.

“आज पंचवीस वर्षं मी ह्या विद्येचा अभ्यास करीत आहे,” काकांनीं प्रौढी मिरवली, “मला नाही वाटत माझ्याइतका कुणाचा प्लॅचेटवर ताबा असेलस ”

“तीच तर मौज आहे. वामनरावांना प्लॅचेटदेखील लागत नाही.”

“म्हणतां काय ? प्लॅचेटशिवाय मृतात्म्यांशीं सवाद ?” काकांनीं आश्चर्यानें विचारलें, “तबकडीशिवाय फोनोवर गाण ऐकण्यासारखच आहे हें.”

“स्टो चालतो त्यांना !” दाजीबांनीं ठोकून दिलें

“स्टो ? दाजीबा, शुद्धीवर आहांत का ? चहा नाहीं करायचा मृतात्म्याशीं संभाषण म्हणजे !”

“चहा नाहीं हो. स्टो काहीं पेटवायचा नाही. स्टो ठेवायचा पाटावर. मीडियमनें त्याला नुसता हात लावायचा आणि वामनरावांनीं प्रश्न विचारायचे. प्रत्येक प्रश्नाच्या उत्तरादाखल स्टो आपोआप ठोके मारतो. एक ठोका म्हणजे अ, दोन जलद ठोके म्हणजे ई, दोन दीर्घ ठोके म्हणजे क. अशी त्या ठोक्यांची गुप्त लिपी आहे ; समजलांत ?”

गोपूकाका घाम टिपू लागले. गेल्या पंचवीस वर्षांत असला चमत्कार त्यांनीं कधींही ऐकला नव्हता. निर्जाव भित चालवणारे ज्ञानेश्वर महाराज आणि स्टोला आपोआप उड्या मारायला लावणारे वामनराव ह्या एकाच रांगेत बसण्यासारख्या विभूति होत असें त्यांना वाटूं लागलें. वामनरावाविषयीं त्यांच्या मनांत भलतेंच कुतूहल उत्पन्न झालें. आपण इतके दिवस प्लॅचेट फिरवतो आणि मूढविद्येचा गर्व

वाहातो तें फुकट ! स्टोला नाचवणारा हा वामनराव गूढविद्याशास्त्रांतला शंकराचार्यच म्हटला पाहिजे ; असे विचार गोपूकाकांच्या डोक्यांत येऊं लागले. वामनरावांविषयी पहिल्यानें जी असूया त्यांच्या मनात उत्पन्न झाली होती ती कोठच्या कोठें पळाली.

“ वामनरावांच मीडियम कोणत ? ” त्यांनीं अगत्यानें विचारलें.

“ त्याचा मुलगा प्रभाकर ! ” दाजीबांनी सांगितलें.

“ कोण ? तो धर्मलढ कार्टा ? ” गोपूकाका उद्गारले.

“ होय. तो स्टो चालवतो नि पुन्हा अगदीं हुकमी त्याच बोट लागायचा अवकाश कीं स्टो नाचत सुटतो एखाद्या मोरासारखा ! कितीही जलद सभाषण करा, उत्तर बिचूनक. ”

“ अहो पण परवां तो कार्टा भरसभेंत ह्या शास्त्राबद्दल नाही नाही तें बोलला. दर उडवली गाढवानें गूढविद्येची ! ” काकानी शका काढली

“ तें कांहीं आपल्याला ठाऊक नाही परंतु प्रभाकरच्या हातून कधीं स्टो चालला नाही असं घडल नाही ”

हा नवीन प्रकार ऐकून काका भ्रमिष्ठ स्थितींतच आपल्या घरी गेले

ज्या वामनरावाबद्दल त्यांना रात्रभर स्वप्नें पडत होती तेच गृहस्थ दुसऱ्या दिवशीं उजाडत गोपूकाकाना भेटायला आले. हा अकल्पित योगायोग पाहून काकांचा वामनरावांनीं आपल्या कामाचा लवकरच खुलासा केला. त्यांनीं गंभीर स्वरांनें विचारलें,

“ आपली मुलगी नर्मदा लग्नाची आहे ? ”

“ होय ! ” काकांनीं आदबीने उत्तर दिलें

“ श्रीहरि ! ” भाविकपणे गुरुमाउलीचें स्मरण करून वामनराव उद्गारले, “ अनताची लीला अगाध आहे. आपल्या कन्येला मी आपली सून करून घ्यावी अशी ‘ तिची ’ आज्ञा झाली आहे ! म्हणून प्रत्यक्ष बोलण करण्याकरितां मी आज आलों. ”

“ पण... पण, आपल्या मडळींनीं आमच्या नर्मदेला कधींही पाहिलेलं नाही. ” गोपूकाका चाचरत म्हणाले.

“ वायुरूप झालेल्या ‘ तिच्या ’ देहाला सारं ब्रम्हांड दिसतं काका ! ” वामनराव गूढ गंभीर वावाजांत बोलूं लागले.

“ म्हणूनही नाहीं समजलों. ”

“ त्याचं असं आहे, आमची सौभाग्यवती दिवगत झाल्याला आज सात आठ वर्ष झाली. परंतु देहानें जरी ती आमच्या घरांतून गेली तरी तिचा आत्मा रोज आमच्याशीं सभाषण करित असतो. आमच्या घरांत होणाऱ्या घडामोडी तिच्याच तंत्रानं पूर्वीप्रमाणें चालत असतात बरं कोणच नि वाईट कोणच हें त्रिकालज्ञानामुळें तिला बिनचूक समजत आमचा प्रभाकर आतां बी ए. होणार फार गुणी पोरगा आहे मी काय त्याच वर्णन कराव म्हणा ! पण त्याच लग्न कराव अस माझ्या मनांत यायला लागलंय अलीकडे. तेव्हां आमचा काल ‘ तिच्याशीं ’ स्टोच्या सहाय्यानें वाद झाला ह्या विषयावर काय सांगू वामनराव, आपल्या कन्येला सून करून घ्यावी म्हणून हट्टच घेऊन बसली ती. मीं पुष्कळ सांगून पाहिल, पण व्यर्थ. पोराच हित कशांत आहे ते आईलाच दिसतं असं स्पष्ट बजावलं ! आपल्या अधिकाराच्या बाहेरच्या गोष्टी आहेत ह्या. तेव्हा आपण नाहीं म्हणूं नये काकासाहेब ! ”

काका थड झाले. आपल्या मनाविरुद्ध ह्या अनंत अवकाशांत आपल्या सौ ला गांठून तिच्याशीं वामनरावाच्या सौ ने सगनमत केलेलें पाहून त्यांना पराकाष्ठेचें नवल वाटलें. थोडा रागही आला बिचारी लिंगदेहानें वावरत होती म्हणून बरे. नाहीं तर ह्यावेळीं तिला एखादी चापटही खावी लागली असती ! परंतु वामनरावांच्या गूढ विद्येंतील प्रावीण्याबद्दल त्यांच्या मनांत आधींच विलक्षण आदर उत्पन्न झालेला होता त्यांतून हा साक्षात्कार ! मृतात्म्यानी दोषाना व्याही होण्याची आज्ञा केलेली ! श्रद्धेनें रागावर मात केली. वामनरावांना ‘ नाहीं ’ सांगण्याचें धाडस करवेना.

भावी जावयाला पाहाण्याच्या सबबीवर प्रभाकरला त्यानीं एकदा घरी बोलावले. नर्मदा चकित होऊन गेली. त्याच्यावर करा करा दांत खाणारे आपले वडील त्याला पाहुणा म्हणून इतमामानें आपल्या घरीं बोलावतात हा प्रकार काय आहे हें बिचारीच्या प्यानांत येईना. ती अक्षरशः भांबावून गेली. प्रभाकराचें आगत स्वागत करतांना तिचा जो गोंधळ उडून गेला तो पाहाण्यासारखा होता.

जेवणें झाल्यावर जेव्हां काकांनीं प्रभाकरला आपल्या खोलींत नेऊन प्लॅचेटवर बसवले तेव्हां सर्व उलगडा झाला. नेहमींप्रमाणें सर्व विधि यथासांग उरकल्यावर काकांनीं प्रभाकरच्या हस्तें ‘ तिला ’ प्लॅचेटवर बोलावून प्रश्न केला,

“ हें पाहिलंस का, ह्या प्रश्नावर तुझा अखेरचा निर्णय हवाय. नर्मदेचं लग्न कुणाशीं कराव ? ”

प्रभाकरच्या हातांनीं प्लॅचेट भराभरा फिरले. कागदावर अक्षरें उठलीं.

बनें झालें, नमीदेनें पटकन् समई फुंकली म्हणून. नाहीं तर कागदावरील उत्तर जर का गोपूकाकांनी वाचलें असतें, तर प्रभाकरचीं शंभर वर्षे भरलींच असतीं. कारण उत्तर तृतीयपुरुषी लिहिण्याऐवजीं आनदाच्या भरांत तो चटकन् 'माझ्याशीं' असें लिहून गेला होता. नमुनें तें पाहिलें आणि समई फुंकली. समई पुन्हा लावण्याची

नमुनें तें पाहिलें आणि समई फुंकली.

धांदल संपल्यावर पाहातात तों उत्तराचा कागदच सापडेना !

थोडीशी बडफड करून काकांनी पुन्हा आपल्या 'तिला' पाचारण करून तोच प्रश्न विचारला. ह्या खेपेस मात्र बिनबूक उत्तर आलें, "वार्मनरावाच्या प्रभाकराशीं !"

नानासाहेब पडित ऐवढे मोठे हपिसर पण रमाकाकूनीं 'मत्त' दिलें म्हणजे तें मोडून काढण्याची त्यांची छाती नव्हती. आज असेंच झालें नानासाहेब नको नको म्हणत असतांही रमाकाकूनीं आपलें मत्त दिलें, कीं दोन्ही जावयाना एकदम दिवाळीसणाला बोलवावें, आणि शेवटीं ह्या मत्तापुढें नानासाहेबाना 'यशस्वी माघार' घ्यावी लागली !

खेरेले जावई रावसाहेब भिवपूरच्या जमीनदारांचे चिरंजीव ! बी ए पर्यंत डेकन मध्येच शिक्षण झालेले. जुने विचार, सनातनी वागणूक आणि व्यावहारिक भाषा ह्यांची सवक झडलेली. नानासाहेबांच्या निमंत्रणाला, "अमुक गाडीनें अमक्या दिवशीं येतां." असें बाळबोध उत्तर लिहून ते मोकळे झाले. धाकटे जावई खटपटराव म्हणजे अगदीं दुसऱें टोक ! बी ए. होऊन लॅच्या टर्मसु भरीत होते बुद्धि तरतरीत, उत्साह व्हाडंगा, पण एक विचार धड नाही. धांदल अतिशय आणि औचित्य कशाशीं खातात हें ठळक नाही. कोठेंही बसतील, कांहीही करतील आणि तोंडाला घेईल तें बोलतील ! त्यांचें उत्तर नोटक आणि इंग्रजींत आलें, "दिवाळी म्हणून बोलवात असलात तर मरफ'करा ! भेटीसाठीं म्हणाल तर अवश्य !"

अर्थात् नानासाहेबांना पगडी फिरवावी लागली. "बरें बोवा, भेटीसाठीं म्हणून तर भेटीसाठीं या !" म्हणून जबाब पाठविला. परंतु त्यावर उत्तर आलें काहीं

दोषांच्याही पत्रांत बायकांबद्दल मुळींच अवाक्षर नव्हतें; त्यामुळे रमाकाकूची झुसफूस चालू होतीच. "हें मेळे पुरुष असेच. घरांत बायको आहे ह्याचीदेखील

मेल्यांना दाद नसायची. आपल्यावरूनच पाहाव मी म्हणतें!” नानासाहेबानीं तिकडे लक्ष दिलें नाहीं. मनांतून त्यांना वाटत होतें, “बरं झाल एकालाच यायला फाबलं तर. दोघांचा ससेमिरा नको!”

परंतु एक दिवस तार आली; “कमिंग वाइफली. खटपटराव.”

ह्या तारेचा अर्थ लावण्यात दिवस गेला आणि रमाकाकूशीं खटकेही उडाले. शेवटीं नेहमींच्या रिवाजाप्रमाणें ‘हाऊस ऑफ लॉर्डस्’ ऊर्फ रमाकाकूनीं दिलें तें ‘मत्त’ खरें ठरलेंच.

धनत्रयोदशीच्या दिवशी पडितांच्या घराचा पत्ता काढीत एक गृहस्थ दादरमध्ये आला. खाद्यावर ट्रंक, खाकोटीला वळकटी आणि हातांत पाण्याचा तांब्या घेतलेल्या ह्या मुशाफराला पाहाण्यासाठीं हॉटेलांतलीं पोरें मुद्दाम बाहेर येऊन डोकावत. बिचारे नानासाहेब भल्या पहाटे स्टेशनवर जाऊन, येणाऱ्या जाणाऱ्या गाऱ्या तपासतां तपासतां टेकीला आले होते प्रत्येक वेळीं सारी गाडी धुडाळ्याची आणि रावसाहेबांचा पत्ता नाहीं असें पाहून हिरमोड व्हायचा. गाडी चुकली कीं काय, का आज येणारच नव्हते, का आपण पत्र वाचायलाच चुकलों, का आणखी कांहीं भानगड झाली, अशा अनेक शंका नानासाहेबांच्या चचल मनांत येऊन गेल्या. शेवटीं बारा वाजले तेव्हां स्वारी कटाकून घरी परतली.

इकडे घर सांगितल्याप्रमाणें गांवांत आलेले पाहुणे अचानक नानासाहेबांच्या दारात उभे राहतांच पोरानीं घरात वर्दी नेऊन पोचवली : “ए काह्ये, आपल्या छवूताईचे किनई, रावसाहेब आलेत!” झालें। बातही हां हां म्हणता पिछवीं जाऊन जाऊन पोचली. राघू पाण्याची तपेली आणि मूठभर तांदूळ घेऊन धावला. तांदूळ उतरल्यावर रावसाहेबानीं घरात प्रवेश केला.

“गाडीचे पैसे घायचे असतील ना ?” काकूनीं आदबीनें प्रश्न केला.

“गाडी ? छे. गाडी कशाला दहा पावलासाठी ? पार्यांच आलों झालं.”

“हमाल केला असेल मग ?”

“न...नाहीं. मींच आणलं सामान. विशेष जड नव्हतं.”

“इकडे भेट झाली नाहीं वाटतं ?”

“म्हणजे ?”

“स्टेशनावर जाऊन बसायचं झालं होतं सकाळपासून ”

“कोण ? नानासाहेब कीं काय ? मला नाहीं बुवा दिसले स्टेशनावर.”

“हॅस ! कुणीतरी भेटलं असेल तिथे नि त्याच्याशी बोलत बसायच झालं असेल. मग गाडी आली काय नि गेली काय !”

“तरी पण मला दिसायला पाहिजे होते.”

“छबीला नाही आणली ?” काकूनीं मुद्याची गोष्ट काढलीच.

“ती का ? तिला आणली आहे. पण माझ्या चुलत बहिणीकडे गेली आहे ती पहिल्यांदा ”

“का ?” काकूनीं चबूसारखें लाब तोंड करून विचारलें.

“शास्त्र आहे तस !”

“अग बाई !”

स्नानसंध्या आटोपून रावसाहेबांची स्वारी बाहेरच्या सज्जांत सूर्यनमस्कार घालीत असता, नानासाहेब स्टेशनावरून घरीं आले. लंगोटासारखें धोतर वर खोवून एक उघडा बोडका बजरंग सज्जांत जोर काढीत आहे हें दृश्य समोर दिसतांच नानासाहेब पहिल्यांदा चपापले. परंतु जवळ गेल्यावर हा आपला ज्येष्ठ जामात आहे हें प्यानांत येतांच त्यांनी आपलें आश्चर्य दाबून ठेवलें पण ते एकदम म्हणाले,

“आं ! हा काय घोटाळा ? रावसाहेब, आपण केव्हां आलांत ?”

“सकाळच्या गाडीनें, ठरल्याप्रमाणें.”

“नि आपण काय करीत होतां स्टेशनवर ?” रमाकाकूनीं उलट तपासणी सुरू केली.

“गाड्यापाहात होतो. एकूण एक गाडी पाहिली खोट नाही ”

“नि मग रावसाहेबांना कसे पाहायच झाल नाही ?”

“वंडर आहे बुवा !” नानासाहेब गोंधळून म्हणाले, “रावसाहेब, खरंच आपण गाडीनें आलां ? कुठच्या डब्यात होतां ?”

“एका थर्ड क्लासच्या डब्यात होतो ”

“हां, तरीच.”

“तरीच काय ?”

“मी सगळे सेकंड नि फर्स्ट क्लासचे डबे पाहिले. कारण थर्डमध्ये असाल कल्पनाच नाही.”

“त्याचं असं झाल, की आज सेकंडला मिलिटरीची गर्दी फार होती नि थर्डमध्ये गाकं चिक्कार मोकळी !” रावसाहेबांनीं ठेवून दिली.

“छब्या, अरे छबन ! काय म्हणतंय तुमचं भिवपूर ? ऑलराइट ?” असें

ओरडत नानासाहेब आपल्या लेकीचा समाचार घेण्याकरितां अत.पुराकडे बळले. त्याच वेळीं छबूताई एका मोलकरणीला घेऊन पुढच्या जिन्न्यानें वर येत होत्या म्हणून बरें झालें. नाही तर त्या मागून कां आल्या ह्यावर घरांत एक तासभर चर्चा झाली असती !

आतां नानामाहेबाची धांदल कांहीं विचारू नका. इकडचा लोड तिकडे ठेव, भिंतीवरच्या तसबिरी खाली काढून रावसाहेबांना दाखव, खुर्च्याची मांडणी फिरव, बाजाची पेटी घेऊन चार सूर काढ, असे जावयाच्या बडदास्तीखातर अनेक प्रकार त्यांनीं सुरू केले. जेवणें आटोपून रावसाहेब पानाला चुना लावताहेत तोंच दारांत “किर्रं किञ्चु!” असा कर्कश आवाज होऊन एक मोटार उभी राहिली. मोटारींतून चोळणा नेसलेला, केस विसकटलेला, एक बोडका तरुण आणि गोल नेसून वर कोट घातलेली आणि हातात बिनमुठीची छत्री व मनीबॅग घेतलेली एक तरुणी, अशा दोन व्यक्ती उतरल्या एका लहानशा हॅडबॅगशिवाय त्यांच्याजवळ आणखी काहींही सामान नव्हतें. मुलांनीं खालूनच वर्दी दिली, “काकू, अहो काकू, बेबी आली तुमची. पाहा हो, मोटारींतून बेबी आली !”

हा गलका ऐकतांच आपल्या धाकट्या जावयाचें स्वागत करण्यासाठीं नानासाहेब लग्बगीनें उठतात तोंच धाडधाड जिना चढून खटपटराव घरांत आले देखील.

“राघू, अरे राघू काय ग ? हा राघू कुठे गेलाय ? सामान आणायचं आहे खटपटरावाच.” नानासाहेब राघूला हाका मारीत काकूपर्यंत गेले.

“छे छे डॉट् वरी. सामान नाही आमच !”

“बेडिंग् असेल ?”

“नथिंग् ! सामान घ्यायच म्हटल कीं मला प्रवास नकोसा होतो. नि डिपार्चरही जरा सडनच झाल.”

“आंघोळ व्हायची असेल ना ?” काकू धाकट्या जावयाचें कौतुक करण्यास पुढें आल्या.

“अं ह ! मी महिन्यांतून फक्त एकदा आंघोळ करतां. रोज स्नान केल्यानें कातडी खराब होते असं एका डॉक्टरच म्हणण आहे. जस्ट वॉश अँड ब्रश ! कीं झाल काम ”

“बेदायची तयारीच आहे.” नानासाहेब म्हणाले.

“जेवण का ? जेवण नको आतां. उशीर होईल म्हणून आम्ही येतांना मॉडर्न

रेस्टॉरंटमधून लंच घेऊनच आलों. बेबी, आय से बेबी, प्लीज कम हिअर माय डार्लिंग ! ”

त्या हाका ऐकताच बेबी पुढें येऊन म्हणाली, “ हें पाह्हा, असा उठल्या सुटल्या माझ्या नांवांनं इथे टाहो फोडायचा नाही. आपल घर नाही हें अस ओरडायला ! हमतील इथली माणसं तुम्हाला अशा हाका मारीत सुटलात तर. ”

“ डॅम् इट् आय् डॉट् केअर ब्यागेतून सोप काहून दे नि हें काय ? हा ब्रूच असा नाही कांहीं खोचायचा. ”

असें म्हणून खटपटरावांनीं आपल्या हातांनीं बायकोच्या छातीवरचा ब्रूच काहून आपल्याला हवा होता तसा बसवला ! बेबीनें ठराविक अभिनयानें ‘ इश ’ केलें. नानासाहेब त्या जोडप्याकडे डोळे विस्फारून पाहू लागले आणि रावसाहेबांनीं तर आच पसरला !

“ हें बघ राघू ”, रावसाहेबानाच उद्देशून खटपटराव सरळ म्हणाले, “ हा कोट नेऊन टाक पाहू भट्टीत ड्यू क्लीनिंगला अर्ध्या तासात परत मिळाला पाहिजे हं ! ”

रावसाहेबांनीं ओठ आवळले हा गंभीर प्रसंग कसा टाळावा ह्या विचारांत ते पडले. आपल्या थोरल्या जावयाचा हा उपमर्द काकूनीं एरव्हीं सहन केला नसता पण तो धाकट्या जावयाकडून झालेला असल्यामुळें त्यांना कांहींच बोलतां येईना. इतक्यांत नानासाहेब आठवलें, कीं आपण ह्यांची ओळख करून दिली नाही म्हणून असें झालें. तेव्हा ते चटकन म्हणाले, “ बरं का खटपटराव, हे आमचे थोरले जावई—रावसाहेब देशपांडे. भिवपूरचे जमीनदार आहेत मोठे. बी ए. फर्स्ट क्लास संस्कृत स्कॉलर (रावसाहेबांना उद्देशून —) हे बेबीचे यजमान—आमचे धाकटे जावई खटपटराव. बी ए आहेत नि आतां लवकरच ब्यारिस्टर होणार ! ” हा परिचय झाल्याबरोबर खटपटराव जरा ओशाळले.

“ ओ ! हाउ स्टुपिड ऑफ् मी ! ”

“ त्याच काय मोठस ? ” रावसाहेब लटक्याच सौजन्यानें म्हणाले

“ मी बॅरिस्टर नाही, बरं का ! ”

“ आतां नसले तरी लवकरच होणार. ” नानासाहेबांनीं समर्थन केलें.

“ सध्या मोटर डायव्हर आहे मी ! ” खटपटरावांनीं आपल्या सहाय्यांनीं श्वशुरांच्या पायाखालीं केळ्याच्या साली फेकण्यास सुरुवात केली ! “ फुटकी बहाण, सुटकी बहाण, जावई लहान, नसावा बा ! ” ह्या लोकापवादाची नानासाहेबांना,

आठवण व्हायला लागली. त्यांनी पुन्हा सावरण्याचा प्रयत्न केला.

“आमचे खटपटराव किनई फार कोटीबाज नि मॉडेस्ट बोवा कारखाना आहे घरी मोटरीचा आणि म्हणे मोटर डायव्हर.”

“नॉन्सेन्स ! ” खटपटरावांनी पुन्हा एक साल फेकली

“कारखाना कुठचा आलाय ? एकदा नापास झालो. तात्या म्हणाले, बेटा खटपट, तू कुचकामाचा आहेस तुला ‘दमडी’ मिळवता येणार नाही. लगेच मी दमडी मिळवून दाखवण्यासाठी सरळ रावबहादुर भोपळ्याकडे शोफरची नोकरी धरली अजून तिथेच आहे इट्स ए प्लेझर रावसाहेब. तुम्ही एकदा ट्राय करून पाहा ”

बिचारे नानासाहेब या केळ्यांच्या सालीवरून आपला तोंड कसा सावरणार ? त्यांनी मुकाट्याने राघूला हाक मारली आणि खटपटरावाचा कोट ड्राय झीनिंगला पोचवला. खटपटराव आपल्या नट्यापट्ट्याच्या उद्योगाला लागले. जावयाच्या बरोबर सामान नाही असे पाहून रमाकाकूनी ठेवणीतली दोन धोतरें काढून बेबीजवळ दिली. बेबी म्हणाली, “आई, ह्यांना धोतर नेसायची सद्य नाही पायजमे असले तर काढ बाई ” तेव्हा पायजम्याकरता शोधाशोध सुरू झाली. मागे केव्हा तरी नानासाहेबांच्या आजारीपणात शिवलेले दोन पायजमे रमाकाकूनी मोठ्या खटपटीने शोधून काढले ! बेबीच्या तऱ्हेवाईक वागणुकीबद्दल त्यांच्या तोंडाचा पट्टा मात्र जो चालू झाला तो तासभर कायम होता.

टॉयलेट केल्यावर खटपटराव बाहेर आले तेव्हा एका दुबोटी लगेटीशिवाय त्यांच्या आगावर काहीही नव्हते रमाकाकू घाबरून आंत पळाल्या. त्याचप्रमाणे छबूताई आपल्या खोलीत ज्या दार लावून दडून बसल्या, त्या बेबीने कितीही हाका मारल्या तरी बाहेरच येईनात शेवटी बेबीने दाराशी तोंड लावून हळूच म्हटलें,

“अग छबे, दार उघड. ह्यांना जानव हवय् एक ”

“म्हणजे ? जानव काय झाल त्यांच ? ”

“कुणाला ठाऊक ? घरी कधी जेवायला उघड्याने बसत नाहीत. तेव्हा बरेच दिवसांत जानव आहे की नाही तें पाहाण्याची वेळच आली नाही.”

“अगो बाई ! ” असे उद्गार काढून छबीने एक जानवें ट्रॅकेंतून काढून दिलें.

धाकटे जावई लगेटी नेसून गच्छीवर “सूर्यस्नाना” करता जाऊन पडले, ते चांगले तासभराने खाली आले. आल्याबरोबर त्यांनी पायघोळणा पेहरला, बेबीला हाक मारली

आणि नवराबायको आपल्या खोलीत गुड्डप झाली! रावसाहेब बिचारे सज्जात एकटेच 'नेपोलियनची कारकीर्द' वाचीत ताटकळत होते तिकडे नानासाहेब रमाकाकूजवळ जावयांच्या " . . . " तऱ्हेतऱ्हेचे कार्यक्रम मांडीत होते काकू प्रत्येक ठरावावर आपले काहीना काहीं मत देत होत्याच, आणि नापास झालेले ठराव बिनतक्रार परत घेण्याचा नागमाटेचा क्रम चालू होता

संध्याकाळी पांच वाजता बेबीला घेऊन खटपटराव जे मुबईत भटकायला म्हणून बाहेर पडले ते रात्री दहा वाजतां परत आले जेवण्याचा फास सकाळप्रमाणेच हॉटेलांत उरकलेला होता त्यामुळे घरी येताच फोनो लावण्याची त्यांना लहर लागली. थोरले जावई एव्हाना स्वस्थ झोपी गेले होते. त्यांच्या नादी न लागता खटपटरावांनी नवीनच आणलेली 'रबा' डान्सची प्लेट लावली आणि स्वारी ग्यालरीत गाण्याच्या तालावर नाच करू लागली

बाहेर एकाएकी धडपड कसली झाली ते पाहाण्यासाठी उघ्ठी खरखटी करणाऱ्या गोदूताई हातांत तसाच शेणगोळा घेऊन दारातून पाहू लागल्या जावयाचा तो धिंगाणा पाहून त्या घाबऱ्या घाबऱ्या खाली गेल्या आणि रमाकाकूना सांगू लागल्या,

“ अग बाई, काकू, खटपटराव पाहिलत का कस करताहेत ? ”

“ कसं म्हणजे काय करताहेत ? ”

“ साऱ्या ग्यालरीभर नाचताहेत आणि तोंडाने गाताहेत काय, चुटक्या काय पण ! बाई, मला तर हसूच यायला लागल ते चाळे पाहून. ”

“ अग बाई, खरेंच का ? बबे, ए बबे ! ”

पत्रलेखनात गर्क झालेल्या बेबीताई आईसाहेबांच्या हाकेने एकदम दचकून भानावर आल्या आणि म्हणाल्या, “ हें ग काय आई ? केवढ्यादा दचकले ना मी ? ”

“ खटपटरावाच हे नेहमी असच का चालत बबे ? ”

“ हं S S ! ” बेबीने नुसताच एक लाब निश्वास टाकला.

“ मला कळवलं नाहीस तें कधी ? इकडून चार शब्द सागण तरी झालं असत. ”

“ कशाला तें ? ”

“ अग कशाला काय म्हणतेस ? एकदा पिण्याची संवय लागली की मोडण कठीण असतं बबे ! ”

“ इश ! मलतंच काय बोलतेस आई ? पीत बीत नाहीत हो ते ! इमजी नाचगणं त्यांना आवडत इतकच. ”

मायलेकींचें एवढें होत आहे तोंच माडीवरून खडाजगी भाडणाचा आवाज ऐकू आला वर जाऊन पाहतात तों दोघे जावई तेरी मेरीवर आलेले ! फोनोचा कर्णा तोंडांत धरून फों फों असा आवाज काढीत खटपटराव रावसाहेबांच्या समोर नाचत आहेत, आणि गुढग्याएवढा पचा नेसलेले रावसाहेब फोनोच्या प्लेटचे तुकडे करून दाही दिशांना भिरकावीत आहेत, असा देखावा मायलेकींना दिसला ! खटपटरावांचें मानगूट पकडण्यासाठी रावसाहेब उच्च्या मारीत असता त्याची शेंडी हवेंत एखाद्या आंब्याच्या डहाळीसारखी लटलट उडत होती.

“ आता आवाज बद करता की नाही ? ” ते गरजले

“ आवाज नाही म्युझिक् आहे । फोंम् फो S S । ” खटपटरावांनी उत्तर दिले.

“ जळो तुमच म्युझिक् ! भलत्या वेळी बोबाबोब चालवली आहे घरात लोकांना झोपा नाहीत, नि म्हणे म्युझिक् । ”

“ अरे, अरे, खटपटराव हें काय ? फार थट्टेखोर बुवा तुम्हीं ! ” ग्यालरीतली दगल ऐकून धावत आलेले नानासाहेब झगडा थांबवण्यासाठी म्हणाले. त्यांच्या आगांत एक ओव्हरकोट आणि हातात सोटा होता !

“ थट्टा नाही नानासाहेब हा तुमचा जावई, मणूस आहे की सैतान आहे ? ह्याला काहीं मॅनर्स आहेत की नाही ? भलत्या वेळी धिंगाणा घालून लोकांच्या झोप मोडायच्या म्हणजे काय ? ” रावसाहेब सतापून म्हणाले

“ नि ह्या खेडवळ म्हसोबाला कुटून हुडकून काढलात आपली मुलगी घायला कोण जाणे ! फाइन आर्ट कशाशी खातात ते माहीत नाहीं गढ्याला ! ” खटपटरावांनी फोनोच्या कर्ण्याचा लाउडस्पीकरसारखा उपयोग करून उलट आहारे केला !

हो हो करून दोघा जावयांना शांत करण्यांत नानासाहेबांचा अर्धा जीव आढला. ती गडबड शांत झाल्यानंतर ते आपल्या खोलींत निजायला गेले परंतु त्या प्रसंगावरून आतां दिवाळीचे चार दिवस कितपत गुण्यागोविंदानें - त्यांना झोपेशिवाय तळमळ काढली

उलट मुलाच्याबरोबर ते फटाके लावीत बसले ते किती वेळ उठेचनात ! शेवटीं नानासाहेब राघूला लटकेंच दरडावून म्हणाले, “ राघ्या, आंधोळी झाल्या ना सगळ्यांच्या ? मग आतां कशाला बवात लाकड कोंबतो आहेस ? ” तेव्हां राघूही जरा मोठ्यानेच म्हणाला,

“ धाकले जावई न्हाय्याचेत न्हव का ? ”

स्ताने उरकल्यावर कोणाला काय आवडते ह्यावर चर्चा सुरु झाली होती. रावसाहेब म्हणाले,

“ आपल्याला श्रीखंड मनापासून आवडत बुवा ”

“ आय हेट इट ! ” खटपटरावांनीं आपला अभिप्राय देऊन टाकला.

“ मला देखील श्रीखंड इतकस आवडत नाही. ते आगावर येत. त्यापेक्षां सुधारस बरा. ” खटपटरावाना चुचकारण्याच्या इराद्याने नानासाहेब म्हणाले

“ आज आमच्याकरता काहीं करायचच असल तर मटनचॉप्स करा सुदरपैकी ! ” खटपटरावांनी धाडकन् बॉब टाकून दिला

“ ओअॅक ! ” रावसाहेबानी ओकारी दिली.

नानासाहेबाचा चेहेरा फोटो काढण्यासारखा झाला.

“ आमच्याकडे जमणार नाहीत कोणाला. ” त्यांनीं अडचण काढली.

“ कां ? बेबी, आय से, डियरी ! कम हियर बेबी वुईल इ इट नाइसली ! ”

“ वाहवा ! बेबी शिकली का हें करायला ? बेबे, ए बबळ्या... ” आपल्या लाडक्या कन्येचें कौतुक करण्याकरतां नानासाहेब हाका मारू लागले.

“ काहीं नकोय कौतुक करायला लेकीच आपल्याला आपल सगळ्याचच कौतुक ! ” दाराआइन गोळीबार झाला, “ नसते ढग करायला शिकलीय ती ”

“ नानासाहेबांनीं सभाषणाला फाटा देण्याकरतां एलिफटा केव्हजच्या गोष्टी काढल्या. परंतु त्यांतही प्रकरण लवकरच हातघाईवर येण्याचा रंग दिसू लागला.

“ आपल्याला आवडत नाहीत. त्यापेक्षा सरळ मुबईतला

एक बार उडविल्ल.

गावांतलं पारणेश्वराचं मंदीरच घ्याना. काळ्या फत्तरांत बांधलय् पण नक्षीकाम काय ! अहाहा ! अप्रतिम ! चिंच्याला चिरा असा जोडलाय कीं जणू तें देऊळ खडकांतून एकसंध फोडून काढलय् !” रावसाहेब प्राचीन शिल्पकारांची कड घेऊ लागले.

“ उलट मी म्हणतो त्याचा किती वेळ फुकट जात होता हें दाखवणारीं तीं चिन्हं आहेत ” खटपटराव बेधडक म्हणाले, “ असल्या निरूपयोगी कामात काहीं जीव आहे का ? उगीच वेस्ट ऑफ लेबर् अँड टाइम् आपल्याला तर त्यांत काहीं च्यूटी दिसत नाहीं बुवा त्यापेक्षा कावळ्याच्या छत्र्यादेखील जास्त शोभिवत दिसतात ”

“ काही तरी बोलता झाल ! ” रावसाहेब चिडून म्हणाले. हाही विषय रंगत नाहीं असें पाहून नानासाहेब जरा विचारात पडले. इतक्यात काकू सागत आल्या, “ ऐकल का ? जोश्याची कुसुम म्हणे त्या बरजोरबरोबर काल पळून गेली. ऐकावं तें नवलच एकेक ! ”

“ ऐका ! ” नानासाहेब आश्चर्यानें डोळे विस्फारून म्हणाले, “ काय म्हणावं ह्या काटर्थांना ? नि आईबापानीं तरी असल्या पोरापुढें काय रडाव ? ”

“ कोण होता बरजोर ? ” रावसाहेबानीं पृच्छा केली.

“ विड्या वळीत असे मेला बहादुरजीच्या दुकानात. आपली तरणी ताठी शिकलेली पोर पाहिली नि लावलीन् मेल्यानें फूस नि ती काटीं तरी पाहा. ल्हान का आहे ? कॉलेजच्या पहिल्या वर्सापर्यंत शिकलेली ! खुशाल नादीं लागली त्या मेल्याच्या ! आपल वाटोळ करून घेतलन् ते घेतलन् नि बिचाऱ्या आईबापाच्या तोंडाला काळोखी आणलीन् ! ” काकूनीं ‘ सडेतोड ’ म्हणतात ती टीका केली !

“ हरे राम. कहर आहे बुवा - ” रावसाहेबानीं खेद व्यक्त केला

“ काय आहे कहर त्यात ? ” खटपटरावांनीं उलट पक्ष घेतला. “ मी म्हणेन त्या पोरीच्या धैर्याची शाबास आहे ”

“ धैर्य कसचं डोचक्याचं ? ” रावसाहेबांनीं आखाळ्यांत प्रवेश केलाच.

“ तिच्या मनाच. आपल मन ज्या तरुणावर असेल तो कोणीही असला तरी त्याच्याकरता आपल्या घरादाराचा त्याग करून चालत होणं हें सोप काम नाहीं महाराज ! बाकीच्या शेकडों मुली अशा वेळीं आपल्या मनाची खरी प्रेरणा दडपून ठेवतात नि आईबापांना आपल ह्रूत सागत नाहीत. प्रेमापुढं जातगोत, गरीबश्रीमंत ह् काहीं भेद नाहीं मिस्टर ! ”

“अहो पण दिवसेदिवस या कुलीन गर्त्या पोरीचीं मन चांगल्या तरुणांवर बसायचीं राहून इतक्या हलक्या दर्जाच्या माणसावर का बसू लागलीं ? तिला काय दुसरे चांगले प्रियकर मिळाले नसते का ? ” काकूनीं पॉइंट काढला

“त्यातच तर प्रेमाची मजा आहे प्रेमाला दर्जा कुलीनपणा वगैरे ठाऊक नसतो आणि हल्लीं जात गोत आणि दर्जा याचा भेदाभेद मानायचा नाही असच सर्वांच मत आहे ! या तुमच्या कुसुमनें बाकीच्या तरुणींना आपल्या धाडसी कृत्यानें धडाच घालून दिला अस मी म्हणतो. यातच खर शौर्य आहे ”

“छान ! उद्या कमरेच सोडून डोक्याला गुडाकून कोणी भर रस्त्यात नाचू लागला कीं तारीफ कराल तुम्ही त्याच्या शौर्याची ” रावसाहेबानीं पवित्रा घेतला.

“हो हो, अवश्य करीन ” खटपटरावानीं दड टोकले.

“काय बबे ? हे काय म्हणतात ऐकलस का ? ” नानासाहेबानीं याही विषयाला बगल देण्याचे हेतूने फालतू माणसाना उगीचच हाका मारण्यास सुरवात केली “आमचे धाकटे जावई म्हणजे काय रावसाहेब, नुसती विजेची स्पर्क आहे स्पर्क. ”

“स्पर्क हवीच नाही तरी माणसात ! ” हाकेला धावून आलेल्या बेबीनें आपलें जजमेंट देऊन टाकलें

दुसऱ्या दिवशीं संध्याकाळी सिनेमाला जायच्या गोष्टी निघाल्या.

“आपल्याला विलायती चित्रपट आवडत नाहीत. ” रावसाहेब म्हणाले.

“त्यांतल काहीं समजत असेल तर ना ! ” खटपटरावानी टोमणा दिला

“तुम्ही म्हणा तसं पाहिजे तर पण आपण आपला देशी चित्रपट पहायला जाऊ चांगल्यापैकीं ”

“ओअँक ! ” खटपटरावानी ओकारी दिली.

“नव्या थिएटरांत सावकारी पाश म्हणून चित्रपट लागलाय. तो फार चांगला आहे असं सांगत होत्या सोहऱ्याच्या द्वारकाताई ! ” काकूनीं बातमी दिली

“आय हेट दीज इडियन् पिक्चर्स ! तो पहाण्यापेक्षां मक्नमजुरीची शिक्षा पुरवली ! ” खटपटरावानीं आपलें म्हणणें पुढें माडले. प्रकरण पुन्हा तेरीमेरीवर येणार असा रंग दिसतांच बिचारे नानासाहेब कावरेबावरे झाले.

“छबे, तुझ काय मत आहे ? त्यानीं आपली व्होट घ्यायला सुरवात केली ”

“सावकारी पाश. ” छबीनें मत दिलें.

“आपल्या धाईची अगदीं कार्बन कॉपीच आहे. ” बेबीनें छबीच्या निकालावर

शेरा मारला.

“ बरं असू दे ! तुला नाही कुणी विचारलं. लुबरी कुठची ! ” छबी उसळली. आतां या दोघीची झिज्या ओढ जुपते कों काय अशी काकूना भीति पडली !

“ आपण जुहूला जाऊ या गडे विमानात बसायला ” बेबीनें ट्रम काढली.

“ दॅट्स अॅन् आयडिया ! ” खटपटरावानी हात वर केला आणि सरळ बेबीच्या हातावर टाळी दिली !

“ मग काय रावसाहेब, येतां का जुहूला ? ” नानासाहेबानी पुन्हा व्होर्टिंग सुरू केले.

“ विमानात बसलां नव्हता ना तुम्ही पूर्वी कधी ? ”

“ न . नाही पण मला सोसणार नाही ते ”

“ कां ? ”

“ अहो नाना, ” छबी म्हणाली “ झोपाळ्यावर देखील याना भोवळ येते ! परवा जनेत बसले रहाटपाळण्यांत नि ओकले की पहिल्या गिरकीलाच ! ”

“ मग ? ” नानासाहेब पुन्हा पचायतीत पडले

“ आम्हो जातो जुहूला तुम्हीं या पाहून ती यमपुरी ! ” बेबीनें तोड काढली.

“ यमपुरी ? ” रावसाहेबानी आश्चर्याने विचारलें

“ यमपुरी तरी बरी या देशी चित्रपटापेक्षा ! ” खटपटरावानी सरळ ठोकून दिलें.

“ आपण तर जाणार बोवा, सावकारी पाश पहायला. ” रावसाहेबानीं आग्रहच धरला

“ मी येणार ” छबी म्हणाली

“ मला सुद्धा तेच बर वाटत. ” रमाकाकूनी दुजोरा दिला.

“ मग आता अस करू, ” नानासाहेबानी सुवर्णमध्य काढला, “ मी जातो खटपटरावाबरोबर तुम्ही जा रावसाहेबाना घेऊन सिनेमा पहायला ”

शेवटीं हीच तडजोड अमलात आणावी लागली काकू, छबी आणि रावसाहेब हें त्रिकूट मुबईस सिनेमा पहायला आणि बाकीचा त्रिफळा जुहूच्या एरोड्रोम्बर, अशी विभागणी झाली. जुहूला गेल्यावर पधरा मिनिटे उडण्याचे एक तिकीट काढून त्यावर तिघांनी आळीपाळीनें पांच पाच मिनिटे उडावे असा खटपटरावांचा बूट निघाला. परंतु दर पांच मिनिटांनी विमान खाली आणण्याचें पायलटनें नाकारलें. त्यावर कायदा, सवलत, ट्रिग्न. - ' राइट्स, लिमिटेडान अॅक्ट, पीनल कोड. वगैरे अनेक भागगडी उपस्थित करून खटपटरावानीं पायलटशीं तब्बल एक तासभर हुज्जत

घातली ! तोंवर नानासाहेब आणि बेबीताई समुद्रस्नान आटपून कपडे वाळवून परत आलीं. शेवटीं खटपटरावांनीं पायलटचें म्हणणें, “अडर प्रॉटेस्ट” कबूल केलें आणि एक मोठेसैं विमान पाहून तिघेंही आंत बसलीं ‘बारा वर्षांखालील’ या सदरांत बेबीचाही विमानांत समावेश होऊ शकला पायलटनें विमान वर नेतांच खटपटराव ओरडून म्हणाले,

“आम्हांला प्याराशूटनें उडी मारायची आहे.”

“भलतंच साहस नको ह खटपटराव ” नानासाहेब धाबरून म्हणाले

“साहस कसल ? बेबीला घेऊन मारतो उडी !”

“प ... प ... पण खटपटराव.” नानासाहेबाची बोवडीच वळली !

“नॉट अलाउड !” पायलटनें प्रश्न निकालात काढला

“कोणत्या कायद्याखाली ?” खटपटरावाच्या डोक्यात अजून नागरिकत्वाचे हक्क आणि कायद्याचीं कलमें थैमान घालीत होतीच !

“माझा हुकूम.”

“कचऱ्याच्या पेटींत टाका आपला हुकूम ”

“थोबाडींत खाल आतां गडबड केलीत तर !” प्रकरण थोडक्यावर मिटत नाही असें पाहून पायलटनें खडकाबलें प्रकरण हातघाईवर येऊ नये म्हणून नानासाहेबांना पुन्हा मध्यस्थी मागि लागली परंतु खटपटरावाची टुरटुर सुरू झाली,

“होपलेस् ! मजा गेली सगळी उडण्यातली ”

दुसऱ्या क्षणींच त्याच्या मनात काय आलें कोणास ठाऊक एक सुताची सुरळी करून त्यांनीं तीं पायलटच्या कानात गुरकन् फिरवली ! पायलट एकदम दचकला आणि त्यासरसा त्याच्या हातांतल्या जॉयस्टिकला एक हिसका मिळाला. ताबडतोब विमानाचें नाक खाली होऊन तें पतगासारखे गरगर गोते खाऊ लागलें. परंतु पायलट हुशार असल्यामुळें प्रसगावधान राखून त्यानें योग्य त्या दिशेनें सुकाणूं फिरवले आणि विमान सुरक्षितपणें जमिनीवर आणलें. खटपटरावांच्या प्रतापामुळें विमानाला जी गिरक्री मिळाली त्यामुळें बेबी मात्र भडाभडा ओकली आणि नानासाहेबांच्या पोटांत कसेसेंच होऊ लागलें !

खाली उतरतांच त्या भल्या भक्कम पायलटानें खटपटरावाचें बकोट पकडलें. “थांबा मिस्टर. आपल्याला थोडा पायलट लेसन द्यायचा आहे ” असें गिरण नें भोन्न नव्यनें एक सणसणीत चपराक खटपटरावाच्या कानशिलांत ठेवून दिली ! खटपटरावांच्या

डोळ्यांपुढें अस्मानच्या पऱ्या दिसू लागल्या “पोलीस पोलीस!” अशा आरोळ्या ते मारू लागले. पण त्याचा काहीं उपयोग न होता पायलटनें पुन्हा हाताला धुंकी

त्यानें एक सणसणीत चपराक खटपटरावांच्या कानशिलांत ठेवून दिली !

लावून दुसरी चपराक देण्याची तयारी केली तेव्हा आता चिन्ह ठीक दिसत नाही असें पाहून नानासाहेबांनीं पोटांत कसेसेच होत असतांही आपली सारी इभ्रत इरेला घातली आणि खटपटरावांना त्या कचाळ्यांतून सोडवले. बेबीला चार जिनतानच्या गोळ्या घेऊन दिल्या तेव्हां ती सावध झाली. नाहीतर तिच्यानें एक पाऊळ उचलवत नव्हते !

वाटेत खटपटरावांची फटाक्यांमार्गे हुट्ट चालू झाली. नानासाहेबांना अनेक दुकानें हिंडवू नगृहस्थानें पांच सात रुपयांची दारू खरेदी केली. आतां मुंबईत जास्त फिरण्यांत हंशील नाही हें ओळखून नानासाहेबांनीं सरळ स्टेशनचा रस्ता धरला आणि जी सांपडली ती लोकल गाठली. ट्रेनमध्ये बसल्यावर खटपटरावांचौ चळवळ सुरू झाली नानासाहेब आपले एका बाकावर डोळे मिटून स्वस्थ राहून

राहिले बेबीही मल्ललच होती खटपटरावानी पहिल्यानें डब्यांतील सगळ्या पाठ्या वाचून काढल्या नंतर त्याची नजर दुधाच्या कावडी, चरव्या, हड्या वगैरे चाटेत ठेवून बाकावर पसरलेल्या गोपाळ भय्याजींरुडे गेली. त्याबरोबर या अडाणी भय्याला नागरिक स्वातंत्र्याची जाणीव करून द्यावी असे त्याच्या मनांत येऊन ते म्हणाले, “क्यों, भय्याजी? रस्ते में कैसे रखवा अपना बारदान?”

“हमेश वहीं रखते है।”

“ये ठीक नहीं”

“नहीं तो क्या अपने सिरपर रखनेका?” भय्याजीनीं सरळ सवाल केला. भय्याजी उघडे बब असून त्यानीं टीचभर घोतराचा बोळा हातरुमालासारखा कमरेशीं गोळा करून खोचला होता तुळतुळीत मोठ्या डोक्यावर शेडीचे चार केस चिकटून बसले होते घामाने निथळणारें त्याचें बहुतेक आंग नवीनच भादरलेल्या म्हशीप्रमाणें तुळतुळीत दिसत होतें. काखेंतल्या गोचिड्या काढण्याचा त्यांचा उद्योग सतत चालू असून तोंडाने ‘सबसे राम भजन करलेना’ च्या लकेच्या बाहेर पडत होत्या. शेजाऱ्याने दिलेल्या चिलमीचा ते मधून मधूनच एकादा जोरकस झुरका मारीत आणि मिशा फेदारून आपला दोहा दुप्पट खड्या सुरानें ऐकवीत. खटपटरावासारख्या अनेक ‘चिलट-मच्छर’ प्यासिंजराच्या बडबडीला ते आजवर पुरून उरले होते

“सिरपर कायकू? उपर रँक तो है ना? बहुत जगा है उधर लेकीन आपको समज नहीं प्यासिंजरकु कितना तकलीफ पडता है यहा रखनेसे?”

“वाहवा, वाहवा,” भय्याजीनीं मान डोलवली “प्यासिंजरका इतमाम करनेवाले? अकल तो देखो इनकी? क्या सूरत? क्या होशियारी? वहावा! वहावा!”

“अब्बी हम खबर देंगे गार्डकू.” खटपटरावानीं दम भरला

“आपकी मर्जी.” असें म्हणून भय्याजीनीं चिलमीचा दम भरला

“आप दूध बेचते बंबईमें?”

“हाँ आपकू कोई तोशीस?”

“मेरेकू नहीं. लेकीन अपना गिन्हाईक लोगोकू. देखो, अपनी रहानी और पेहरानी, कितनी खराब! ये पोर्टर लोक अपने से अच्छे तन्हेसे पेहराव—”

“खामोश! क्या लगाया ये बकबक ससूर? तुम क्या दूध लेते हमारेसे? अभी बात बंद कर नहीं तो फेंक दुगा बहार!” भय्याजीनीं एक गोचीड उपटून काढून

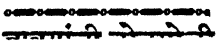
सळर बाहेर भिरकावली. आपलें सामाजिक कार्य करावयास हें स्थळ योग्य नव्हे असें पाहून खटपटरावांनीं तो नाद सोडून दिला

परंतु त्याचा परिणाम असा झाला कीं त्यांना दुसरीच एक हुक्की आली. आपल्याजवळच्या फटाक्यांतून स्वारीनें एक लांबलचक चिचुदरी काढून पेटवली आणि ती हातात धरून ते गरगरा फिरवू लागले ! परंतु चिचुदरी ही फुलबाजीसारखी निरुपद्रवी चीज नव्हे हे त्याच्या ताबडतोब लक्षात आलें. तिचा जाळ फरकून हातावर आला आणि त्यांनीं ती पटकन् खाली टाकून दिली आणि मग मात्र डब्यांत हाहाःकार उडाला ती चिचुदरी सुरंदिशीं इकडून तिकडे झपाट्यानें फिरू लागली तिच्या जाळापासून बचाव होण्याकरता लोक धोतरें सावरून बाकावर नाचू लागले. हातून सुटलेल्या झुरळाला धरायला जावे त्याप्रमाणे खटपटराव त्या चिचुदरीच्या मागोमाग धावू लागले होता होता चिचुदरीचा वेग वाढला आणि हा हां म्हणतां ती एका शेटाणीच्या लुगड्याच्या पसाऱ्यांत घुसली !

“अरारारा ! मर गई. अम्मा मर गई. काकाजी, मर गई !” असें ओरडत ती गुजराथी बाई आपला लहगा झटकीत धावू लागली. त्या लहग्यात चिचुदरीला पुरेशी हवा न मिळाल्यामुळे ती लवकरच विझली खरी. पण लहगा पेटला ! खटपटरावांनी चफ्फाई करून आग विझवण्यासाठीं हाताशीं सापडला तो भय्याजीचा हडा उचलला आणि त्या शेटाणीला दुधाचे सचैल स्नान घातलें ! यामुळें आग विझली पण भय्याजी दड ठोकून उभे राहिले आणि खटपटरावाची नि त्यांची डब्यात शिवाशिवाी सुरु झाली !

गाडी उभी राहाताच रेल्वे अधिकारी तपास करण्यासाठीं डब्यांत शिरले. नानासाहेबही खडबडून जागे झाले चौकशी करता खटपटरावाच्या चिचुदरीनें हा गोंधळ केला हें बाहेर आले भय्याजीच्या दुधाचे आठ रुपये जागच्या जागीं नानासाहेबाना चुकते करावे लागले पुढच्या स्टेशनावर अधिष्ठाऱ्यांनीं खटपटरावांना अटक केलीच तिघानाही तेथेच उतरावें लागलें. बेबीच्या तोंडचे आतां मात्र पाणी पळालें. नानासाहेबानाही काय करावे हे सुचेना. इतक्यांत एका ममताळू शेटजीनें जातां जातां स्टेशनमास्तराला सूचना केली, “अरे मास्तरसाहेब, कसाला नादीं लागते तेच्या ? ए देशावरले लोक. एनला बबईची गरमाई सहन न होते. मगजळा उन्हाचा च्यटका लागून गेला हाय बिचान्याच्या. ”

त्याच्या या उद्गारांतून नानासाहेबांना एक कल्पना सुचली स्टेशनमास्तराक

एकीकडे घेऊन ते म्हणाले, “हॅ पहा मास्तरसाहेब, मॅटल टूबल आहे थोडा यांना आणि त्यांतून सनस्ट्रोक ! मुद्दाम दांडगाई करण्याचा हेतु नव्हता त्यांचा !” स्टेशन मास्तराची समजूत पटली पण रेल्वे डॉक्टराकडून तपासणी होईपर्यंत खटपटरावांना ठाण्याला पाठवण्याचा त्यांनीं हट्ट धरला तेव्हां दोन दिवस त्यांना ठाण्याच्या इस्पितळांत ठेवण्यास नानासाहेब तयार झाले. लगेच मास्तरानी ॲंब्युलन्स मागवून खटपटरावांची तिकडे रवानगी केली.

‘प्राणावर बेतले होतें पण बोटार निभावलें हें समाधान मानून घे’ अशी बेबीची समजूत करीत नानासाहेब कसेबसे घरी परत येतात तों घरात रडारड चाललेली ! हा काय प्रकार म्हणून चौकशी करता रमाकाकूनीं हुदके देत सांगितलें,

“रावसाहेबांना शिपायांनीं धरून नेल ”

“का धरून नेल ? ”

“एका पारशाशीं मारामारी केली त्यांनीं ”

“शाबास. आणि ती कुठे ? ” नानासाहेब मटकन् खाली बसले

“थेटरात ”

“का ? ”

“तो मेला माझ्याजवळ बसून एकसारखा सिगारेट फुकीत होता. म्हणून मी त्याला म्हटलं कीं धूर माझ्या तोंडावर येतो आहे. लांब बस. तो कांहीं केल्या ऐकेना तेव्हां रावसाहेब चिडले आणि त्याला उठवूं लागले त्यांची बाचाबाची झाली सुरू रावसाहेब त्यांना म्हणतात, ‘काकडीखाऊ, भेंडीखाऊ, असे तुम्हीं लोक ’ तो उलट म्हणतो, ‘तुम्ही टाठ्यालोक इंडियट. आळूची भाजी खा जा ! ’ ते काहीं यांना सहन झाल नाही. यानीं दिली त्याच्या मुसकाडींत. तो लागला पोलीस पोलीस करून ओरडायला. म्यानेजर आला पोलीस घेऊन. त्यानीं पारशाचे दांत पडलेले पाहिले तेव्हां रावसाहेबांना गिरफ्तार करून नेल. आमच काहीं ऐकल नाही ! मग कसचा सिनेमा नि कसच काय ? ”

“हरे राम ! कुठनं मला अवदसा आठवली आणि ही जावयांची जोडगोळी एकदम घरांत आणली कोणास ठाऊक ? ” नानासाहेब त्रासून म्हणाले, “रत्नं आहेत रत्न ! एक पौर्णिमेला जन्मलाय तर दुसरा अवसेला ! एक कुचल्याच बी तर दुसरं ! धोतऱ्याचं बोंड ! छे छे तुझा हट्ट बरं हा ! घे आतां बक्षिस आपल्या मत्ताचं चांगली दिवाळी केली हरामखोरांनीं ! एक पडलाय ठाण्याच्या इस्पितळांत अन्

दुसरा पोलीस कोठडीत. ”

“ पण नाना, आतां सोडवून नको का आणायला त्यांना ? ” दोघी लेकी काकुळतीने विचारू लागल्या. त्यांच्या पाठीवरून हात फिरवीत नानासाहेब उठले आणि म्हणाले, ‘ अग रडता काय अशा पोरीनी ? मी असल्यावर काय काळजी आहे ? थाबा ! आतां घेऊन येतो परत दोघाना. ऐकलस का ग ? पान वाढ लवकर. छबे, विडा कर पाहू माझ्याकरता एक छानसा ! तोंवर मी पाटणकराना फोन करून येतो चटकन् ”

ज्या सागून स्वारी बाहेर पडली दोन्ही जावयाना मुबईचा थोडा फार प्रसाद मिळाला हे एकपरीने ठीक झाले असे त्यांना वाटत असावे कारण स्वारी बाहेर जी पडली ती आपले आवडीचे प्रद गुणगुणतच !

“काय ग,” मी सिधूला विचारले की काय छगन राहणार आहे तरी किती दिवस इथे ?”

“मीही तेच म्हणणार होते आता तिला वाटत आपण त्याच्याजवळ एरुदा हळूच गोष्ट काढावी.....”

*

*

*

किती भोळी आमची सिधू ! तिला वाटत होतें अशा हळूच काढलेल्या गोष्टीचा छगनवर परिणाम होईल आणि लगेच तो दुसरीकडे जागा पाहायला लागेल

तिच्या माहेरच्या माणसाचा पसाराच एवढा अजस्र होता, की दर आठवड्याला कोणी ना कोणी तरी पाहुणा तिच्या माहेरची ओळख सांगून आमच्या घरात मुक्काम ठोकायला आणि मग दुसरा पाहुणा येईपर्यंत हालायचा नाही. बरें, ह्या सर्वांची सिधूला ओळख पटे असें मुळीच नाही कारण ती म्हणे, ‘माणस इतकी असल्यावर नातीं ध्यानात ठेवावीं तरी कुठवर ?’ आणि खरेंच होते तें आम्ही तितके सोवळे असतो तर रोज आमच्यावर सोयर किंवा सुतक पाळण्याची वेळ येती !

आज काय मामेभाऊ, उद्या आतेभाऊ, परवां मावशीची पुतणी, तेरवा मामाचे काका अथवा काकाचे मामा असा पाहुण्याचा धडाका चालू असे. पाहुणा आला की त्यानें उगीचच ‘सिधे, सिध्या, शिधू, चिध्या,’

तबला चाले. मध्येच तराप्याचे बोलही गडगडत येत हपिसांत केव्हां आणि केव्हां परत येई त्याचा कांहींच नेम नसे. एवढें खरें, कीं येई तेव्हां दोस्तांचें एक टोळकें बरोबर असायचे. मग चहा, चिवडा, सांजा, सिगारेट वगैरेंचा घाऊक पुरवठा घरातून करावा लागे टोळक्यातले सगळेच दोस्त एखाद्या गायनवादन विद्यालयाचे विद्यार्थी होते कीं काय कोण जाणे ? कारण, जेव्हा पाहावें तेव्हां त्याचीही गळा काढून स्वर भरण्याची कसरत चाललेली. थोडक्यात सांगायचें म्हणजे तो एक जिवंत सूड होता !

मुबईत आणखी एक पचाईत असते शेजारी शाततेचे भुकेले असतात. आपल्या घरात असा काहीं जल्लोष ऐकला, की ते स्वस्थ बसत नाहीत त्या ध्वनीच्या रूपानें जी उष्णता बाहेर पडते तिचा चटक्या त्याच्या डोक्याना बसतो मग सूचना, ताकीद, धमकी, तक्रार, पोलीसकडे अर्ज, आणि मालकाला नोटीस हे प्रकार क्रमाक्रमानें पण झपाऱ्याने होत जातात. अर्थात् छगनचा धागडर्धिम घरात वेळीं अवेळीं चालू झालेला पाहून मला हीही भयकर स्वप्ने दिसू लागलीं. आठ दिवसांत आम्ही दोघेही त्याच्या पिल्ड-पिजेटीला कटाळून गेलों. लवकरच आम्हांला 'जोगी' व्हावे लागणार असा रंग दिसू लागला !

एक दिवस मी हपिसांतून जरा त्रासून घरी आलों होतों दारांत पाऊल ठेवल्याबरोबर तबल्याचा जो धूमधडाका दाणकन् माझ्या कानावर आदळला त्यानें माझें मस्तक भडकले मी तसाच सिंधूकडे गेलों आणि तिला वरीलप्रमाणे सरळ प्रश्न केला तिलाही छगनपिलाम तापदायक वाटू लागले होते, हें ऐकून मला जरा बरें वाटलें पण तिनें सुचवलेला उपाय मात्र कुचकामाचा वाटला

“वास्तविक त्याने होऊनच एव्हाना दुसरीकडे खोली पाह्यल्य हवी होती दुसऱ्याच्या ओसरीत मली पथारी किती दिवस पसरून ठेवायची माणसानें ? ” मी तिला म्हणाले

“नुसती ओसरी पुरती मेल्याला तर नसत एवढं वाटल.” तिनें दुजोरा दिला.

“तेंच तर वाईट आहे रात्री बारा बारा वाजेपर्यंत ह्या चांडाळचौकडीचा ह्या दंगा. अगोदरच सारा दिवस कष्ट करून जीव गळून जातो. त्यांतून जरा डोळे मिटावे तों ह्यांचा उच्छाद कस कराव माणसानें ? ”

“आहे खराच बाई जरासा दूड लहानपणापासून ! ” ती अर्धवट कौतुकानें आणि

अर्धवट रागानें म्हणाली. कसें केलें तरी माहेरचें माणूस ना तें ! त्याला एकदम तोडून कसें टाकायचें ?

“तूच पाहा. आज हृपिसाला जायला निघालों तों मोजे सापडेनात. जुने फाटके मोजे घालून जाव लागलें. शर्टच्या गुड्याची तीच गत. दोन विजारीच्या चिंब्या झाल्याच आहेत. बुटाची वादी एक धड असेल तर शपथ. माझे सगळे कपडे तो वापरतो नि वाटेल तिकडे फेकून देतो पुस्तकाच वाटोळ केलन्, घड्याळाची तबकडी काल फोडलीनच घरात टेनीस खेळून तूच सांग, सहन तरी किती करायच माणसान ?”

“मला का दिसत नाही हे सारं ? मी तर म्हणते, आजच त्याला जा म्हणून सागाव !” सिंधू सहानुभूतीच्या स्वराने म्हणाली.

आम्हीं रात्री जेवताना ही गोष्ट काढली. मी शक्य तेवढ्या सभ्यपणानें त्याला विचारलें, “बरं जमल्य तुझ छगन नोकरीची मुदतही वाढेल कदाचित्. तेव्हा म्हटल दुसरीकडे बिन्हाड करण्याचे बेत असतीलच...”

“छे छे छे !” त्यानें तात्काळ खुलासा केला, “कुणीं सांगितलं हें तुम्हांला मामा ? अगदी काळजी नका करू तुम्हीं !”

तें ऐकून माझ्या हातातला घास पटकून ताटांत पडला

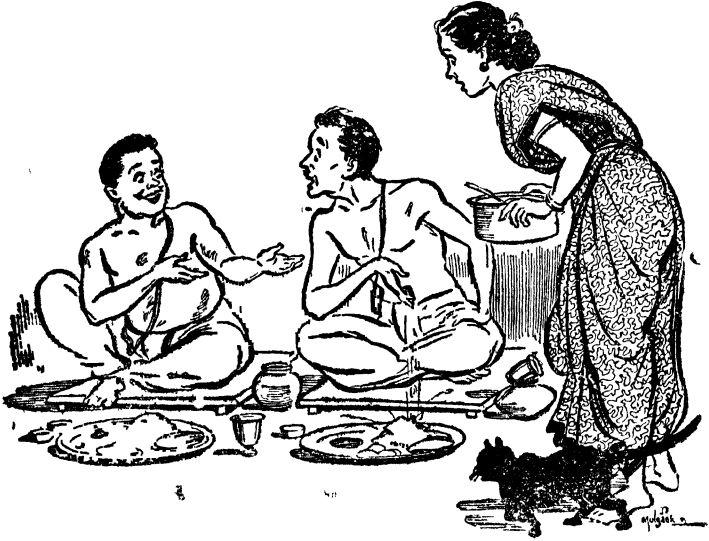
“तस नव्हे छगन,” माझा वायबार फुकट गेलेला पाहून सिंधू म्हणाली, “ह्या दिवसात किनई सासूबाई राहायला येतात इथें ! तिकडे वन्हाडांत उन्हाळा फार. मुबईत बरं वाटत त्यांना. त्याच पत्र आलंयू दोन चार दिवसात येईन म्हणून. तेव्हां म्हटलं एखाद दोन खोल्या त्याच्याकरता रिकाम्या ठेवायला हव्या !”

“हो, आई यायची म्हणजे मोठ थोरल लटाबर असायचच तिच्या बरोबर !” मी सिंधूच्या सपादणीत मसाला भरू लागलों.

“अग पण सांगितला कुणीं हा वनवास ?” छगननें बेधडक सल्ल दिला, “सरळ कळवून टाका त्यांना येऊं नका म्हणून. काय चमत्कारिक माणसं हीं ! मुबईत दोन खोल्या म्हणजे काय चेष्टा वाटल्या ह्यांना ? दुसऱ्याची गैरसोय तरी किती करावी माणसानें ? छे, मऊ लागल कीं चालले कोपरानें खणीत !”

छगनचा हा बेशरमपणाचा उपदेश ऐकून माझ्या डोळ्यासमोर काजवेच चमकले. तो कोणाबद्दल असें बोलत आहे ह्याची जाणीव करून देण्याकरतां त्याच्या दोन मुस्कटांत घाव्या असेंही मनांत आलें. पण सिंधूकडे पाहून

मूग गिळले आणि 'कां, कसे निर्लज्ज आहेत आपले बधुराज?' अशा अर्थाचा एक दृष्टिक्षेप तिच्याकडे टाकून मी स्वस्थ राहिलों

तें ऐकून माझ्या हातांतला घांस पटकन् ताटांत पडला.

“माडीवरच्या खोलीला रंगही द्यायला हवाच एकदा. किती वर्षांत तिकडे पाह्यल नाही मालकांनी !” सिधूनें दुसरी एक मवब काढली.

“काय करायचा आहे रंग ? आपला रागरंग चांगला असला म्हणजे झालें !” छगनने त्यावरही सफेती मारली आणि वर फिदी फिदी हसला

सिधू बिचारी अगतिक होऊन माझ्या तोंडाकडे पाहू लागली

“हें पाहा छगनलाल,” मी घसा खाकरून, पकडवॉरेंट दाखवणाऱ्या एखाद्या पोलीस अधिकाऱ्याची ऐट आणून म्हणालों, “तुम्ही पाहातांच आहां मला हल्लीं किती काम असत तें ! क्षणाची फुरसद नसते. त्यांतून डोक झाल्यु हल्लक. केव्हा गरगरायला लागत त्याचा नेम नाही. डॉक्टर कालच स्पष्ट म्हणाले, तुम्ही एखाद्या निवान्त स्थळीं जाऊन कांहीं दिवस विश्रांति घ्याल तर बरं ! तेव्हां मीं म्हटलं

आपलं घरच निवान्त केलं म्हणजे झाल नाही, तुम्हीं आम्हाला सोडून जावं असं एरव्हीं बाटलच नसतं आम्हांला, पण डॉक्टराच्या सल्ल्यापुढें उपाय नाही. बरं, तुम्ही घरांत असलांत म्हणजे चार मडळीं यायचीच तुमच्याकडे. मग मला कशी स्वस्थता मिळवी बरं ? ह्याचा तुम्हींच विचार करा..... ”

“ हात्तिच्या ! ” छगननें एकदम पवित्रा बदलला, “ एवढस सागायला आदेवेडे किती घेतलेत मामा ? ह्याच्या अगोदर असं सांगितल असतत, नव्हे नुसतीं खण केली असतीत तरी आम्हीं केव्हाच गाशा गुडावला असता. राघो भरारीसारखे भुरकंन् निघून गेलों असतों. छे छे ! फारच भिडस्त माणस तुम्ही ! ”

त्याचा मानभावीपणा पाहून मी सर्वच झालों

“ तस नव्हे रे, ” सिधूने सावरून घेतलें, “ तुझ्या सारख्याला जा म्हणून सांगायाच जिवावर यायचच कुणाच्याही ! ”

मीही सुटकेचा एक निश्वास टाकला. पण तो पुरा बाहेर पडला नसेल तोंच तिच्या बधुराजानीं शका काढली,

“ सगळ खर मामा, पण आम्ही जाणार कुठें ? ”

झालें ! आम्ही आशेच्या पखावर बसून अस्मानात भरान्या मारीत होतों ते धपकन् पुन्हा खाली आपटलों !

“ अ ! मुबईत जागेला काय तोटा ? ” मी थापा देण्यास सुरुवात केली, “ बरं पुन्हा अगदीं आपल्या खिशाच्या प्रमाणात खोल्या मिळतात. तिकडे चौपाटीच्या बाजूला हवेशीर दोन खोल्याचा ब्लॉक बघावा एखादा. इकडे हल्लीं फार खिचडी झाली आहे नि त्यातून तुला थोडी दम्याची भावना आहे. . ”

हेतु असा की त्यानें शक्य तेवढी दूर जागा पाहावी !

“ खरं म्हणाल तर जागा पाहाण्याच्या कामात मी धांदरटच आपल्याला मुबईत अगोदर पत्तेच सापडत नाहीत लवकर कित्येक वेळा आपण हरवलों आहां असच वाटायला लागत बुवा पण तुम्हीं माहिती दिलीच आहे, तेव्हां पाहातों जरा हिंइन इकडे तिकडे. ”

आम्हांला त्या इकडे तिकडेचा अर्थ चांगला समजला. कारण सिधूच म्हणाली, “ त्याच लक्षण दिसत नाहीं धड ; कसली कपाळाची जागा पाहाणार तो. आपल्यालाच त्याच्याकरतां एखादी खोली हुडकून काढायला हवी. ”

दुसऱ्या दिवसापासून फावल्या वेळात मी जागेच्या तपासांत हिंइ लागलों.

छगनची ब्याद घालवण्याकरता मीं कितीही बतावणी केलेली असली तरी मुंबईत आपल्या मनाजोगती जागा शोधून काढणें किती प्रयासाचें काम असतें हें वाचकांपैकीं पुष्कळांना ठाऊक असेलच. चार पांच दिवस पायपीट केल्यावर सॅटर्स्ट पुलाजवळच्या एका लहानशा चाळीत मला दोन खोल्यांचा एक ब्लॉक बेताच्या भाड्यात सापडला. रिकामा नव्हताच तो, पण लवकरच व्हायचा होता. चाळीची मालकीण चिमाबाई म्हणून कोणी अकलकोटकडच्या बाई होत्या. त्यांनीं मला सांगितलें,

“ ब्लॉक रिकामा व्हायचाय् केव्हां तें ताम्हण्यांना विचारा. ”

“ ताम्हणे कोण ? ”

“ ब्लॉक मधले भाडेकरी ! ”

“ अस्सं अस्सं ! ”

मीं लगेच ताम्हण्याची गाठ घेऊन ते ब्लॉक केव्हां खालीं करणार ह्याची चौकशी केली.

ते म्हणाले, “ आम्हीं काय, केव्हांच खालीं केला असता ; पण... ”

“ पण काय ? ”

“ आमच्या चिंगीच लग्न जमेना हो अजुनी ! ”

मग त्याच्याकडून सारी हकिगत समजली. ती मडळी मुळीं चिंगीला स्थळें पाहाण्याकरताच मुंबईत बिन्हाड करून राहिली होती. ताम्हणे म्हणाले, “ पाहा बुवा, तुम्हाला त्रास पडेल जरासा पण आम्हांला जरा हातभार लावलात तर होईल जागा लवकर रिकामी. हो तुम्हीं स्थळ पाहातां, आम्हीही स्थळंच पाहातो आहोत. ही: ही: ही ! ”

त्यांचा कोटीक्रम मला आवडला नसला तरी गरजवताला अकल नसते ह्या न्यायानें मीं त्यांच्याकडून चिंगीची पत्रिका आणि फोटो मागून घेतलीं व दुसऱ्या दिवसापासून स्थळें हुडकण्याकरता आमची भ्रमती सुरू झाली !

तीन चार दिवसांतच माझ्या खटपटीस यश येण्याचा रंग दिसू लागला. एक बऱ्यापैकीं स्थळ सापडलें मटगे का कायसेसें आडनांव होतें त्यांचें त्यांच्या मुलूचें आणि चिंगीचें टिपण जमलें मुलाला मुलगी पसंत पडली, हुड्यापाड्याचीं बोलणींही होऊन गेलीं.

ताम्हण्यांना माझ्या हुशारीची धन्यता वाटली. “ बघा हो ” ते म्हणत, “ आज तीन

महिने मुंबईत भटकतो आहोत, पण कांहीं उपयोग नाही नि ह्यांना पाहा, जसं कांहीं सांगून याव अस पटकनू स्थळ सापडलं !”

ते असें म्हणाले की मला मूठमर मांस चढे व हरकत नाही आपल्याला दहा मुली झाल्या तरी, अशी फुशारकीही वाटे.

परंतु ह्या साऱ्या आनंदात एक दिवस मटग्यांनीं मिठाचा खडा टाकला. मुहूर्त ठरवण्याच्या गोष्टी निघाल्या असता ते अगदी आजर्बी स्वरांनं म्हणाले, “ हें पाहा मडळी, तुम्हाला सागायला शरम वाटते मला. पण आमच्या हिनें एक नवीनच भानगड उपस्थित केली आहे ”

“ काय ती ? ” आम्ही घाबरून विचारलें. माझ्या उरांत तर धडधडच सुरू झाली.

“ मुलीच लभ जमल्याशिवाय मुलाच लभ करायच नाहीं असा शास्त्रार्थ काढलाय बायकांनीं ! ”

“ म्हणजे ? मुलगी लभाची आहे वाटत आपली ? ” आमच्या शास्त्रीबुवांनीं प्रश्न केला.

“ होय ना ! आज दोन वर्ष स्थळ पाहात आहोत तिला. परवां एक स्थळ मिळालं मनासारखं. अगदीं जमल्यासारखच होत पाहा, म्हणून तर मीं तुम्हांला होकार दिला नि बोलण सुरू केलं पण काल त्या मडळींनीं चिन्नी पाठवली, कीं मुलगा घरांतून कुठें बेपत्ता झाला काय कराव, मोठी पचाईत झाली ही ! ”

“ तिच होईल निवारण परमेश्वराच्या कृपेनें ” शास्त्रीबुवांनीं आशिर्वाद दिला, “ पण आपण हा शास्त्रार्थ काढलाय, त्याला प्रथांचा आधार नाहीं कुठें...”

“ नसेल, पण बायकांच्या शास्त्रार्थांला अर्थ नसला तरी तो कुठल्याही शास्त्रापेक्षां बळकट असतो ! मोडतां येत नाहीं ! ”

त्यांच्या एकंदर बोलण्याचा मथितार्थ हाच, कीं आम्ही त्यांच्या मुलीकरतां स्थळ पाहायला बाहेर पडावें. त्यांनीं ताम्हण्यांच्या शिफारसपत्राचा दाखला पुढें केला आणि उघड म्हटलें, “ मामासारखा माणूस असल्यावर स्थळाना काय तोटा ? ” त्या शाबासकीचें हें पर्यवसान पाहून मी गार झालों. आतां हीं स्थळें पाहाण्याची मोहीम आर्वत दशांशासारखी कोठवर वाढत जाणार ह्याचीच मला धास्ती वाटू लागली.

पण सुदैवानें ती तशी लांबली, नाहीं. मटग्यांच्या मुलीला स्थळ सापडलें, आणि ताम्हण्यांच्या मुलीचाही मुहूर्त लौकरच ठरला. दोन्ही कार्ये पुण्याला व्हायचीं ठरल्यामुळें ताम्हण्यांनीं ब्लॉक खाली केला. चिमाबाईंनीं माझ्याविषयी फार बारकाईनें विचारपूस

रावण पाहणा

केली. पण ताम्हण्यांनीं तोंड भरून शिफारस केल्यामुळें मला जागा द्यायला त्या तयार झाल्या. तरी एक महिन्याचें भाडें मला भरावे लागलेंच. पण छगनचा ससेमिरा आपल्या पाठीमागचा एकदाचा सुटणार ह्या आनदाच्या भरात मला त्याचें काही वाटलें नाहीं !

* * *

मी जागा ठरवल्याचें सांगितल्यावर छगन हर्षभरानें माझ्याशी हस्तांदोलन करीत म्हणाला, “ खरंच का मामा तुम्हीं एवढी तसदी घेतलीत माझ्याकरतां ? किती किती चांगले आहांत मामा तुम्ही ! माझ्या कातड्याचे जोडे करून तुमच्या पायांत घातले तरी तुमचे उपकार फिटणार नाहींत ”

तसा बोलण्यात मोठा फाकडा होता गुलाम !

दुसऱ्या दिवशीं त्यानें बांधाबांध सुरू केली आणि ती सोडतां सोडता मी भेटाकुटीला धालों. तुम्ही म्हणाला, “ सांगितल कुणी त्याच सामान सोडायला ? ” पण न सोडून काय करू ? आपलें तें आपलेच आणि दुसऱ्याचें तें आपलेच, अशा तऱ्हेचा विलक्षण ‘ आपलेपणा ’ छगनच्या ठिकाणी असल्यामुळें त्याने माझ्या विजारी, कोट, बूट, शर्ट, वगैरे किती तरी जिनसा चुकून (!) आपल्या सामानांत बाधाव्या आणि मी त्या काढून ठेवाव्या असें चाललें होते त्या दिवशी !

शेवटीं निरोप घेतांना तो म्हणाला, “ बरं आहे येतो मडळी. सिंधे, ए शिंध्या, येतो बरं. फार प्रेमळ माणस तुम्ही. घरातून पायदेखील हलत नाही माझा दिवस कसे चुटकीसारखे मजेंत गेले ! ”

“ बरोबर, तुझे गेले खरंच ! ” सिंधू हसत म्हणाली

“ बघ ह सिंधू, टोमणा-देते आहेस भावाला भाऊबिजेला निघेल याचा वचपा ! ध्यानांत ठेव. ” असा विनोद करीत स्वारी एकदाची व्हिक्टोरियात बसली निघतांना इंजनी पद्धतीप्रमाणे त्यानें आमच्याकडे रुमाल फडकावला ! तहाचें निशाणच वाटलें तें !

तो गेल्यावर आम्हांला एकदा बाजार उठल्यासारखे हायसे झालें. त्या निवात वातावरणांत मला विलक्षण हुरूप वाटू लागला आणि साचून राहिलेल्या कामाचाही मी ताबडतोब फडशा पाडला इतक्या दिवसांच्या दगदगीनतर माझ्या मनाला असें मोकळें वाटल्यास नवल नव्हतें सिंधूनेही हा हां म्हणतां घरांतला पसारा आवरून घर कसें आरशासारखें स्वच्छ केलें.

पण आमचें हें सुख अल्पजीवि ठरलें चार पांच दिवसांनीं एका सकाळीं आम्ही चहाचे घुटके घेत असतां, “ काय, कसं काय आहे मामा ? चिंधे, ए चिंध्या, काय

चाललं आहे ?” अशा आरोळ्या ठोकित छगनलाल आमच्या पुढें दत्त म्हणून येऊन उभे राहिले ! सामान बरोबर होतेंच ! आम्ही दिड्मूढ होऊन पाहात राहिलों. विजारीच्या खिशात चाचपल्यावर तो म्हणाला, “ अरे, परटीच्या कपड्यात गेल वाटतं पाकीट ! असंच दिसतंयू ! बरं तेवढे गाडीवाल्याला आठ आणे देऊन टाकतां मामा ? ”

मला मुकाट्यानें आठ आणे काढून द्यावे लागले. छगन हसत हसत माझ्याच चहाचा कप तोंडाला लावीत म्हणाला, “ तुम्हांला ओढच फार माझी ! ”

“ म्हणजे ? करमल नाही की काय तुला तिथें ? ” सिंधूनें विचारलें

“ न करमायला काय झाल ? पण तुमची ती चिमाबाई राहू देईल तेव्हां ना ! ”

“ का ? ”

“ शेजारच्या कुटुंबवत्सल भाडेकऱ्यानी ओरड केली म्हणे ! तळमजल्यावरच्या दोन बायानीं तर जागा खाली करण्याची नोटीसच दिली तिला ! ”

“ अग बाई, असले कसले हे भाडेकरी ? ”

“ त्यांची डोकी उठू लागली आमच्या सगीतामुळें. गाढवच ती. त्यांना काय रसिकता असणार ? गाण आणि रडगाण, त्यांना सारखीच ”

खरें म्हटलें तर मला त्या भाडेकऱ्याची कीव वाटली. चार दिवस तरी त्यानीं ह्याच्या शेजारीं कसे काढले असतील देव जाणे ! पण ते काहीं असलें तरी चिमाबाईनी एक महिन्याचे भाडे आगाऊ घेतलें होते त्याची काय वाट ? मीं ती गोष्ट छगनला सांगितली. तेव्हा त्यानें खुलासा केला, “ नमस्कार असो महाराज तुमच्या त्या चिमाबाईला ! साक्षात् झाशीवाली लक्ष्मुबाईच ती. ती का माझ ऐकणार ? ”

हें सागताना छगनचा स्वर बदललेला वाटला. कशाला तरी तो भीत असावा असें दिसत होते मी विचारले,

“ पण कायद्याप्रमाणें भाड घेतल्यावर...”

“ ती म्हणाली, कायदा बियदा ओळखीत नाहीं. ज्यानें जागा ठरवली त्यानें येऊन राहाव तुमच्यासारख्या टोळभैरवाना जागा द्यायला माझी चाळ कांहीं वाटेवर पडली नाही तुम्ही मुकाट्यानें चालते व्हा ! ”

“ मग तू भाड परत मागायच होतस ! ”

“ मागितल ; तेव्हां ती मुलुखमैदान गरजू लागली, कोणत्या तोंडानें पैसे मागतोस रे मेल्या ? तुझ्याजवळून थोडेच पैसे घेतलेत मीं ? हा पाहा बाई काय चमत्कार तो ! वाटचा चोर इथें घुसला. छेलछबेल्या करून चाळ डोक्यावर घेतलीन् नि वर तोंड

पसरून पैसे मागतोय! कुटुंबवत्सल बिन्हाडं राहाताहेत इथें ह्यांची कांहीं लाज मेल्याला ? त्याला वाटलं कामाठीपुराच आहे हा. शौचे, अहो शौचे, पाहातां काय ? ह्याला धके मारून बाहेर काढा अगोदर. होतोस की नाही बाहेर, की आणू पोलीसला बोलावून, आं ? आगतुक मेला ! जा तुझ्या मामांना घेऊन ये म्हणजे सागतें काय तें...”

पुढचा प्रकार सागताना छगन ओशाळला चिमाबाईनें स्वतःच हात धरून त्याला बाहेर काढलें होतें आणि त्याचें सामान रस्त्यावर फेकून दिलें होतें. ह्यामुळें चिमाबाईची त्याला चांगलीच दहशत बसलेली होती हे उघड दिसलें तिच्या हातची एखादी चापटपोळीही खाल्ली असावी स्वारीनें !

सिंधूला मात्र फार वाईट वाटलें. ती मला एकीकडे म्हणाली,

“सपलाच म्हणायचा तुमचा निवान्तपणा आता. पुन्हा आली ही कर्मकटकट ! कुठून ह्या काठ्यांला मुंबईत नोकरी लागली कुणास ठाऊक ! बरी तर बरी टेंपरवारीच आहे. आता एवढ बरीक कराव, चार गोड शब्द बोलून चिमाबाईकडून तेवढे भाष्याचे पैसे परत आणावे.”

पण चिमाबाई चिमाजी अप्पांच्याही बारशाला जेवलेली. तिनें साफ सांगितलें, “तुम्ही येऊन राहा. तुम्हांला कोण नको म्हणतयू ? पण भाड परत घायचा आमचा रिवाज नाही. वाटल्यास खुशाल कोर्टात जा !”

विचारान्तीं मीं तिनें दाखवलेल्या पहिल्या मार्गाचा अवलंब केला. पुस्तकें आणि कपडे घेऊन मीच एक महिनाभर त्या नवीन ब्लॉकमध्ये राहायला गेलों त्या चाळीच्या प्रशान्त वातावरणांत मला बरें वाटू लागलें त्या चाळींत त्याची शोभा झालेली असल्यामुळें छगन तिकडे फिरकत नसे. मी चैनीत होतो सिंधूला मात्र घर कसें खायला उठलें असेल हें मनात आलें म्हणजे खेद होई.

पण सिंधूकडून मला एक दिवस समजले, कीं चिमाबाईनीं छगनला दिलेली बाळगोळी अगदीच वाया गेलेली नव्हती. त्याच्या आचारविचारांत झपाट्यानें फरक घडून येत होता एक महिन्यानें जेव्हां मी त्याला पाहिलें तेव्हां सिंधूचे म्हणणें मग्न पटलें. छगन आतां इतका बदलला होता कीं, नोकरी सुटून तो आपल्या गांवीं परत गेला तेव्हां आम्हांला तितकें हायसें वाटलें नाही !

डेकन जिमखाना कॉलनीत राहाणाच्या माझ्या मित्रांना मी नेहमी म्हणे, “फार माणुसघाणे लोक तुम्ही. शेजारी कुणी तडफडून मरायला लागला तरी पाणी हवं का म्हणून सुद्धा विचारायचे नाहीत. मग आसपास कोण राहातय् ह्याची कुटून दखल असणार ? दोन भाऊ शेजारी नि भेट नाही जन्मभरी—अशी तुमची गत. तेंच आमच्या नारायण पेठेंत पाहा गेटावर दांगा उभा करा नि बापू गोखल्याच घर कुठच म्हणून वाटच्या चोराला विचारा. चोरच काय पण पांच वर्षांच शेंबड पोरदेखील आणून सोडील नेमक माझ्या घरी.”

“बापूराव,” ते म्हणत, “राहाण्याची स्टाइलच निराळी असते एकेक ठिकाणाची आमची ही ब्लॉक सिस्टीम् अशीच असायची. बाकी, पाहाण्यासारख असेल त्याच्यावर लक्ष ठेवतोच म्हणा आम्ही ”

“ब्लॉक कसले हे ?” मी चिडून म्हणे, “ह्यापेक्षां नाकपुड्या बऱ्या. हो, इकडचा वारा तरी तिकडे जातो त्यांतनं ”

“नि शेजाऱ्याच्या बबाचा धूरही आपल्या घरांत वावरतो तुमच्या नारायण पेठेंत !” ते उलट खिजवायचे. मला त्याचें तें सारें बोंग वाटायचें पण एक दिवस नारायण पेठेचा जो मला विचित्र अनुभव आला तो आठवला म्हणजे वाटतें त्यांची “स्टाईलच ” बरी. तीच गमत सांगणार आहे आज मी.

त्याचें, असें झालें. आमच्या हृपिसात एकदा कामाचें तुफान सुरू झालें आणि

तें केव्हां कमी होणार ह्याचा अंदाजच लागेना. कामाच्या फायलींचे ढिगारे घरांतदेखील चहूकडे पसरलेले होते रात्रीच्या जागरणामुळें प्रकृति खालावत चालली होती. पण सौ इदूजवळ त्याबद्दल ब्रही काढण्याची सोय नव्हती कारण कोणाचें दुखणें म्हटलें म्हणजे बाईसाहेबाच्या आगांत जें वारें संचरे त्यामुळें त्यांचीच भ्रमिष्टासारखी स्थिति व्हायची तेव्हां ह्यावेळीं मी जर कांहीं बोललों असतों तर माझें दुखणें विसरून त्यांच्याकरता औषधपाणी करण्याची माझ्यावर वेळ येती !

अशा स्थितींत सौ. च्या माहेरीं तिच्या भाचीचे लग्न निघाल्यामुळें ती जेव्हा चार दिवसाकरता बेबीसह गांवाला निघून गेली तेव्हा विरहाची कल्पना येऊनही मला तिनकेंसें वाईट वाटले नाहीं. उलट, ही बरी सची आली, आता जरा स्वस्थपणानें डॉक्टर विकटरला दाखवून औषधपाणी घेता येईल ह्या विचारानें समाधानच वाटलें

ती गेल्याबरोबर मीं भातखडे डॉक्टरला बोलावलों. माझा शाळामित्र होता तो. वैद्यकीय सल्ल्याच्या कामात त्यानें चागलें नांव मिळवलें होतें. माझ्या शारीरिक नकाशाची सर्व बाजूनीं पाहणी केल्यावर तो गभीरपणानें म्हणाला,

“तुझा ग्यांगलिया बरोबर वर्क करीत नाही. गॉल ब्लॅडरही च्योक झालीशीं वाटते. रक्तांत ल्यूकोसाईटसू फार वाढले आहेत !”

“अरे तू तर मोटर एजिनच्या गोष्टी बोलतो आहेस ”

“नि रिफ्लेक्ससेसही बरोबर नाहीत ..”

“अरे बाबा, तुझ्या मेडिकल कालेजांतून हमरस्त्यावर येऊन बोलशील की नाही काय ते ! काय बोललास त्यातल एक अक्षरही कळल नाहीं मला. बोल, किती दिवसांचा सोबती आहे मी ?”

“असा घाबरतोस काय ? कामाचा बोजा फार पडल्यामुळें तुला जरासा शीण आलाय. ”

“अः ! हें तर शेजारचा रामभाऊदेखील सांगेल. रोज पाहातोच आहे मला तो सकाळीं नवाला हपिसात जाताना नि रात्रीं नवाला घराच दार ठोठावतांना. ”

“एक दिवस तरी अगदीं क्लीट रेस्ट घ्यायला हवी—पूर्ण विश्राति.” त्यानें माझ्या डोळ्याचीं बुबुळें फिरवून पाहिल्यावर सल्ला दिला.

“पूर्ण विश्राति म्हणजे ?”

“स्वस्थ निजून राहायच उठायच म्हणून नाही. खाणं पिणं बगैरे सगळं

कांहीं आंधरुणांत. अनायासें तुझी वाइफू गेलीच आहे माहेरीं. आज सध्याकाळींच गवळ्याला सांगून टाक उद्यां दूध नको म्हणून, नाहीं तर तो येईल पहाटे उठवायला. गादीवर दहा फूट पसर. आपोआप जाग येऊन उठावस वाटेपर्यंत जागचा इल्लं नको. सारा दिवस लोळून काढायचा गणूला माझ्याकडे पाठीव. चहाची बगैरे व्यवस्था मी करीन. ”

इतकें बडबडल्यावर भातरखडे जायला निघाला.

“ नि औषध ? ”

“ उद्या तुझ्या सिस्टिमला विश्रांति मिळू दे. मग पाहू औषधाचं. ”

“ बरं आफिसला चिठी ? ”

त्यानें चिठी लिहून दिली मीं ती लगेच रामभाऊंच्या हातीं रवाना केली भातरखड्याचा उपाय अमलात आणायचा मीं निश्चय केला. पण म्हणतात ना, माणसाची आस आणि दैवाचा फास ह्यांचे व्यस्त नाते असायचेंच. तसे व्हायला लागलें सध्याकाळीं दाम्या गवळी आलाच नाहीं. आतां तो लेकाचा पहाटे येणार, दार ठोठावणार आणि मला उठवणार !

पण ह्यावर मी एक तोड काढली दाम्या अगदीं अक्षरशः नव्हता. डोक्यानेंही बराच तल्लख. तेव्हा मीं एका कागदावर त्याच्याकरता जाड्या अक्षरांत सूचना लिहिली, “ आज कांहींही घेणें नाही. आवाज न करता परत जावे ” आणि ती नोटीस दारावर चिकटवून दिली. म्हटलें, अनायासें सर्वच फेरीवाल्यांना ती लागू होईल

इतक्यांत राणू शिंदे दारावरून जाताना दिसला त्याला मीं सहज विचारल, “ काय रे, आमच्या तक्रारीच काय झाले ? कनेक्शन तपासायला केव्हा येता ? ”

वीज पुरवठा कंपनीचा तो मुख्य वायरमन होता. माझ्या घरातील विजेच्या फिटिंगमधून कोठेतरी वीज गळत असल्याबद्दल मीं कंपनीकडे तक्रार केलेली होती. आठ दिवस झाले तरी कंपनीचा जबाब आला नाहीं म्हणून राणूला खुलासा विचारणें प्राप्त झालें राणू म्हणाला,

“ त्येचा हुकूम आजच दिलाय साह्याबांनीं. उद्यां मानस लावून देतो तुमच्याकडं कामाला. ”

“ उद्यां ? ”

“ व्हय जी, उद्याच. ”

म्हणजे बरी मला बुद्धि झाली राणूला विचारण्याची. नाहीं तर उद्यां तीं माणसें

येऊन त्यांनीं झोपेचें चांगलें खोबरेंच केलें असतें! मीं राणूला जरा अजीजीनें म्हणालों,

“ उद्यां मला फार काम आहे रे. सारा दिवस मी बाहेरच. तेव्हां परवां माणसें पाठवलींस तर...”

“ अरारारा! ह्यो घोटाळा झाला ”

“ घोटाळा ? ”

“ तर व ? तुमाला सायबाकडं लेखी कळवायला हवं ”

“ काय करायच एवढ्याशा गोष्टीकरता लेखी बिखी ? तुझ्या हातांतली गोष्ट आहे ! ” मीं राणूच्या हातात सिगरेट देता देतां लाडीगोडी केली

“ बरायू पगतो सांगूनशानी...” असें आश्वासन देऊन राणू निघून गेला. एक बंपरभर पाणी पिऊन मीं दिवे मालवले आणि झोपीं गेलों.

पहाटे सहाची वेळ दाराची कडी खाड खाड वाजायला लागली. मी दचकून जागा झालों. खाली जाऊन कडी काढून पाहातो तों दाम्या दुधाची बरणी हलवीत समोर उभा ! दारावरील नोटिशीकडे बोट दाखवीत मी त्याच्या आंगावर खेकसलों,

“ काय रे दाम्या, वाचायला येत नाही का ? ”

“ ते वाचल पण साहेब, मीं परवां गुप्त पोलिसाची एक गोष्ट वाचली. तींत त्या जॅकनें आपल्या धन्याचा गळफासाने खून केल्यावर दारावर अशीच चिथी डकवली व्हाती बघा तेव्हां म्हटल तुम्हांला डोळ्यांनीं पाहून खानी करून घ्यावी ! हो. शिमग्याचे दिवस आहेत...”

“ बरं बर, आतां आणलच आहेस दूध तें ठेव. नि हें पाहा, संध्याकाळीं येऊं नको शिमगा करायलाच जा ”

तो उब्या मारीत निघून गेला. मी परत आथरणावर येऊन आडवा झालों.

जरा डोळा लागतो न लागतो तोंच घब्याळाचा ठणाणा अवचित सुरू झाला. अरेच्या ! आदल्या दिवशीं गजराकरतां दिलेली किल्ली पुरी संपली नव्हती वाटतें ? चवताळून उठलों, तें घब्याळ तसंच उचललें आणि खिडकीच्याबाहेर फेकून दिलें. गुलाबी झोप घ्यावी म्हणून पुन्हा डोळे मिटले

साताच्या सुमारास खालीं दारावर धक्के ! हरे राम, हीं दारें वाजतात तरी केवढ्यानें ? “ दारान् आपत्याय ” असें कोणीसें म्हटलेंय तें ह्याच दाराना उद्देशून असलें पाहिजे. धक्के मारणाऱ्याच्या बेचाळीस पिढ्या मनातल्या मनात उद्धारीत मी खालीं गेलों

आणि दार उघडलें गेटावरचे हवालदार हातांत माझेंच घड्याळ घेऊन उभे होते. हसत हसत सलाम ठोकून त्यांनीं विचारल, “ चोरीबिरी झाली नाही ना रावसाहेब आपल्या घरांत ? ”

“ झालीय ” मी त्रासिक स्वरानें उत्तर दिलें, “ पण घड्याळाची नाही झोपायची ! ”

“ हें काय बुवा आम्हांला माहीत ? शेजारच्या महादेवरावांच्या बागेंत घड्याळ पडलेल सापडल मी तें ओळखल तेव्हां म्हटल तुम्हांला विचाराव. ”

खरें म्हटलें म्हणजे तेच घड्याळ त्याच्या डोक्यांत हाणावें इतका मला संताप आला. काय चौकस ही पोलिसचीं माणसें ? आमचे घड्याळ म्हणे बागेंत कसें जाऊन पडलें ? आणि पर्वतीवरच्या मूर्ति चोरट्यांनीं पळवल्या तेव्हा कुठें गेली होती ह्यांची हुषारी ? फासकट फुसकट गोष्टीचा कीस काढतील आणि ह्यांच्या डोळ्यादेखत मोठले डळे मारून चोर पसार होतील. पण कसें केले तरी पोलिसचीं माणसें तीं. वाकडें बोलावें तर आताच फरासखान्यात जायची पाळी येणार तेव्हां थोडें नमतें घेऊन मी उत्तर दिलें,

“ कांहीं नाही हवालदारसाहेब हल्लीं पोरें लवकर उठत नाहीत ना सकाळचीं ? तसंच फुलांचं झाल्य बघा शिंचीं उमलतच नाहीत वेळेवर न्यामुळें रमाबाईची पूजा राहाते खोळवून. तेव्हां म्हटल गजर लावून पाहावा काय होतं तें...हॅ...हॅ... काय ? ठेवा तें घड्याळ थॅक्स बरं काय, येतां ? ”

त्याला बळेंच निरोप दिल्यावर दरवाजा लावून घेतला आणि माडीवर जाऊन पुन्हा आंघरणावर आंग टाकलें.

आठाच्या ठोक्याला बुन्हा कोणीतरी दार ठोठावल आतां मात्र माझ्या तोंडून कृष्णराव मराठ्यांना ऐकवणार नाहीत असें अपशब्द नकळत बाहेर पडू लागले. “ कोण लेकाचा गाढव हा ? ” असें ओरडतच मी जिना उतरून खालीं गेलों आणि दार उघडलें. पाहातों तों राणू शिंदे !

“ माफ करा साहेब. ” तो माझा अवतार पाहून म्हणाला, “ सायबाला निरूप सांगितला. पर त्यो म्हनतो लिहूनशानी आन डायरीवर. ”

“ मसंगीत गेला तुझा साहेब. ”

“ किती छान व्हईल तुमची वाचा खरी ठरली तर ! कसा वनवास झालाय हल्ली ह्या मारडोक सायबाचा. इसवास म्हून कुनावर न्हाईच...”

“ बरं, पाहू तुझी डायरी ! ” राणूचे मर्डाक पुराण बद्द करप्याकरतां मी म्हणालों.

असा शेजार करी बेजार

त्यानें डायरी पुढें केली. योग्य ठिकाणीं नोंद करून मीं ती त्याच्या हातांत कोंबली आणि दरवाजा धाडकन् लावून घेतला मला वाटलें त्या वेतागलेल्या स्थितीत मीं राणूच्या देखत चार वेळा तरी केस उपटले असतील. कपाळावर हातही मारून घेतला असेल !

साडे आठाला रस्त्यावरून मोठमोठ्यान “ बापूराव, अहो बापूराव ! अरे बाप्या ! ” अशा हाका आणि टाळ्या. इतक्या मोठ्यानें कीं गडबडून उठावेच लागले मला पाघरून तसेच आगाभोवती लपेटून मी गॅलरींत गेलों रस्त्यावर नाना पिंपुटकर उभा होता एक तगडी स्वारीनें सायकलच्या सीटवरच टाकून ठेवली होती

“ काय रे बापू, झोपलाच आहेस का अजून ? ” गॅलरीच्या कठळ्यावर आमचा

मुखचन्द्रमा दिसू लागताच त्यानें बेमुर्वतखोरपणाणें विचारलें.

“ सरळ ऑफिसात जाववतच नाही का रे तुम्हां लोकाना ? केवढ्यानें शख करतो आहेस मघापासून ? ”

मीं नानाला पहिल्यानें अक्कलकाढ्याचा एक जबरदस्त डोस दिला

“ अरे बाबा सोंरी ! ” तो वरमून म्हणाला, “ तुझ्या दारावर ही नवीनच नोटीस पाह्यली तेव्हां म्हटल चौकशी करावी कां ? आजारी बिजारी आहेस कीं काय ? ”

“ म्हणजे ? मी आजारी दिसत नाहीं कीं काय ? ”

“ छद् दाढी बिढी केल्यावर मला नाही वाटत कुणी म्हणेल तुला काही होतय् असं ! ”

“ माझ डोक चढलय् रे कालपासून ! ” मी बोट उभे धरून वाटोळें फिरवीत म्हणालों, “ एकसारख्या चकरा नि उलट्या ! ”

“ पित्त वाढलेल दिसत. मोरावळा. देतों पाठवून ! ”

नानाचें ते एकच पेटंट औषध बहात्तर रोग होवोत नाना त्यावर मोरावळा घ्यायला सागायचा. तेव्हां ती न्याद टाळण्याकरतां मीं थाप ठोकली, “ न-नको. आतांच मीं पेलामर लिंबाच सरबत घेतलय् आता जरा झोप लागली कीं ऑल्

राईद ऑफिसांत किनई हल्लीं डोक फार कलकलत ! ”

“ असं असं. कुणीं उठवू नये म्हणून नोटीस लावलीस होय ही ? ”

“ फार उशीरा डोक्यांत आल तुझ्या नाना ! ” मीं कपाळ हातावर पेलून नाटक केल, “ आहाहाहा, गळतयू जस. ”

“ अच्छा मी जातो तू पडून राहा अमळ निवांतपणी वाचू बिचू नकोस हो वरीक ” असा उपदेश करीत त्यानें सायकलवर टाग मारली मीं पुन्हा आथरणावर भाग टाकल आणि डोळे मिटून शेळ्यामेढ्या मोजू लागलों.

दहाच्या सुमारास दाराची कडी वाजू लागली अगदीं पैजणाच्या आवाजासारखी मजुळ वाजत होती ती पण मी त्याचें कौतुक करण्याच्या मनस्थितींत नव्हतो मुठी आवळीत केस उपटीत मी मुद्दामच जिऱ्याच्या पायऱ्यावर दाणदाण आवाज करीत खालीं गेलो. तोडाने तर शिव्याचा सपाटा चाललाच होता दार उघडून पाहिल्यावर मात्र तो एकदम बंद पडला ! कारण दामल्याच्या चपूताई दारात उभ्या होत्या. त्यांनीं पदराखाली काहीं तरी झाकून आणलेले होते

“ तुझ्या दारावर ही नवीनच नोटीस पाहिली तेव्हां म्हटलं चौकशी करावी.

“ सुठीचा चहा आणलायू मीं थोडासा बापू एवढा प्या कढत कढत नि अमळ पडा म्हणजे बरं वाटेल... ”

“ प-प-पण मला कांही होत नाही ”

“ इश्र भारीच भिडस्त बाई तुम्ही मघां पिंपुटकराच्या नानाला सांगितलत तें सगळ ऐकलयू आम्हीं इकडूनच सांगा-यच झालं, सुठीचा काढा करून घायला ! ”

“ काय म्हणाव गोपाळरावांना आतां ? एवढी कशाला तसदी घेतलीत तुम्हीं माझ्याकरतां ? डोक थोड चढलयू घटकाभर

डोळा लागला की वाटेल बरं ! ”

“ छे छे, अशी आबाळ नाही हो कामाची ! आम्ही कुणी परके का आहोत ? शेजारीं राहून आम्हाला कसे हें पाहावेल ? ह, घ्या हा चहा. इन्दुताई घरी असत्या तर नसतो काही आलों आग्रह करायला. हो मग होतच तुमच हक्काच माणूस ! ”

“ पण चपूताई . ”

“ पण बीण काही नाही घेऊन टाका पाहू चटकन् की आणू बोलावून इकडच्या स्वारीला ? ”

“ न—नको चपूताई. ठेवा तो चूळ भरून घेईन मी ”

पण त्या तशा थोड्याच हलतात ? चूळ भरून खरोखरीच तो तोंड पोळेसा तिखटजाळ सुटीचा चहा घशाखालीं कसातरी ढकलला तेव्हा माझी सुटका झाली जातां जातां त्यांनी पुन्हा बजावलेच, “ डोक्याला गुडाळा कांही तरी नि वाऱ्यावर नका बसू पांघरूण घेऊन स्वस्थ पडा म्हणजे घाम येईल नि मोकळ वाटेल गांवांत नाही तरी हल्ली आहेच तापाची साथ ! ”

मनातल्या मनांत चपूताईवर खूप जळफळत मी एकदाचा पुन्हा माझ्या काँटवर जाऊन पडलों आतां दार वाजलें तरी ऐकायला येऊ नये म्हणून मी तोंडावरून पांघरूण घेतलें.

अर्ध्या तासानें कुणी तरी कडी वाजवीत असून दारावर मोठमोठ्याने धक्केही देत आहे असा मला भास झाला बहुतकरून दोन माणसें एकदम आली असावीत. कारण एखाद्या नाचाला साथ करावी तशी एकजण तबल्याच्या ठेक्यावर धक्के मारी आणि दुसरा कडीचा आवाज घुगुरासारखा करी साखळीच्या कड्या दाराना लावायच्या नाहीत, असा कोणी नियम केला तर...

निजून राहाण्याची सोयच नव्हती. कारण त्या तालबद्ध आवाजामुळें रस्त्यावर लोक जमायला लागले. तेव्हां डोक्याला उपरणें गुडाकून खालीं गेलों आणि दार उघडलें. गोठ्यांचा गणू आणि प्रोफेसर पिरपिऱ्यांचा नोकर पांहु अशी जोडगोळी दारांत उभी होती.

“ मामीनें ही मुळी दिलीयू दुधांत उगाकून लावायला नि त्यांतलच थोड प्यायला पण सांगितल्यू. ” गणूनें माझ्या हातीं लाकडाची एक विटी देत म्हटलें.

“ बाहवा छान्. आंतून बाहेरून काम करणारी दिसते ही वल्ली ” मी ती लांब, भिरकावून देत उपरोधिकपणानें म्हणालों, “ मामींना म्हणाव मला कांहीं झालेलं नाही.

झोपू था मला निवांतपणीं म्हणजे उपकार होतील हें बघ, झाल्यु का मला कांहीं ? ”

त्याची खात्री करण्यासाठी मी चार बैठका काढून दाखवल्या. तो हसला आणि पलीकडच्या पायरीवर पडलेली आपली मुळी हस्तगत करण्यासाठी धावला. तसा पांढू पुढें आला आणि त्यानें माझ्या हातांत चिठी दिली चिठी प्रोफेसरसाहेबांनीच लिहिलेली दिसली. पांढू दोन बोटे तोंडात घाळून उभा राहिलेला पाहून मी ओरडलों, “ ठीक. चिठी मिळाली तू जा घरी ”

“ जबाब घेऊन याया सांगितलान् साहेबानें. ”

“ बापूराव ह्यांस—

आपल्या समाचाराकरतां मी व सौ सध्याकाळी चार वाजता येत आहोंत. चालेल ना ?

तुमचा
पिरपिरे.”

एवढा मजकूर चिठींत होता मी उलट जबाब लिहिला,

“ गालगुड झाल्याचा सशय येतो काखेंतही. कसलीशी गांठ आहे तेव्हां उगीच ह्या डेंजर झोनमध्ये कां येतां ?—आपला बापू ”

दुपारी दोन वाजता पुन्हा दारावर धके ! आता मात्र मी बेभान झालों. कॅटवर पडल्या पडल्याच ओरडू लागलों, “ फुटो हें मस्तक तुटो हें शरीर—कोणालाही दार, उघडी ना ! ”

बाहेर माझा निर्धार ऐकू गेला कीं नाहीं कोण जाणे पण धक्क्याच्या जोडीला दारावरची कडी खडखडा वाजायला लागली आगीच्या बबावरील घट्टेसारखी वाटली ती मला कडी वाजवूनही ती व्यक्ति थाबली नाहीं इग्रजी मड्डमसारखे हेल काढून, पस्ससा, पपा, यूस्ससहूस्स डॅस्सडी यूस्ससहू ! अशा पिंपाणीच्या आवाजात हाकाही मारू लागली आरडत ओरडत मला उठावें लागलें.

सज्जात जाऊन हळूच खाली वाकून पाहार्तो तों दाराममोर टागा ! टांग्यांत सामान आणि सौ ! आणि पायरीवर कडी वाजवीत बेबी उभी ! आं ? मी स्वप्नात तर नाहीं ? कीं खरोखरीच मला वातबीत झालाय ? कुठें सौभाग्यवती, कुठें मी ! साठ मैलावर आपल्या भाचीच्या लग्नात वास्तविक गर्भ असणार ती कालच्याच मुहूर्तावर लग्न. म्हणजे आज वरात आणि सगळे सोहाळे डोळे भरून पाहिल्याशिवाय कां सौ. हलणार ? मग आज येथें कशी ही ? हें आहे तरी काय इन्द्रजाल ?

इतक्यात बेबीचें माझ्याकडे लक्ष गेलेंच आणि आपल्या हातांतली ती टीचभर

छत्री उच करून ती ओरडली,

“यूऽऽऽहू पपा ! आऽऽऽहीं आऽऽऽलों !”

“फार चांगल केळत. याऽऽऽ ब्यल !” मी तिला वेडावीत उत्तर दिलें आणि खाली जाऊन दार उघडलें. हें स्वप्न नसून वस्तुस्थिति आहे ह्याविषयी मला आतां शंका उरली नव्हती.

माझा अवतार आणि सजांतून मी केलेले हातवारे पाहिल्यावर सौ इन्दूचा चेहेरा चिंताक्रांत झाला. कांही वेळ ती माझ्याकडे बारकाईनें पाहात उभी राहिली आणि मी जेव्हां खेकसलों, “आदळलात एकदाच्या इथे येऊन ?” तेव्हां तिच्या डोळ्यांना चटकन् पाणी आलें.

“एक दिवस माणसाला निवातपणा मिळू द्यायच्या नाहींत तुम्ही चांगला मूढ उगवलात माझा ह्यापेक्षां जगलांत पळून गेलेल बरं...” माझी गर्जना आळूच होती

दारावरची नोटीस तिनें फाडून टाकली केरसुणीनें केर काढला नळावरून स्वच्छ पाणी आणलें आणि सकाळच दूध पातेल्यांत ओतून स्टोवर ठेवले.

“आपल्याला किनई फार त्रास झालेला दिसतो कामाचा बळडपेशार असाव” ती माझ्याकडे चमत्कारिक तऱ्हेनें पाहून आपल्या मृदु आवजान बोलू लागली, “आपण वर जाऊन अमळ स्वस्थ पडाव म्हणजे हुषारी येईल माझ ऐकायच गडे...”

हा उपदेश करणारीं माणसें आज मला भेटणार आहेत तरी किती ? आणि तो उपदेश मला अमलांत आणूं न देण्याचा विडा त्यांनीच उचलला नव्हता काय ? तोंड दाबून बुक्क्यांचा मार कसा असेल ह्याची मला चांगलीच कल्पना आली त्या दिवशीं ! फाजील माणुसकी असलेल्या ह्या माणसांनीं कालपासून माझी पाठ घटकाभर आंथरुणाला टेकू दिली असेल तर शपथ. सर्वांवर ताण म्हणजे माहेराहून एकाएकीं उपस्थित झालेली सौभाग्यवती आणि तिच्याकडूनही तोच उपदेश !

पण माणूस हा परिस्थितीचा गुलाम म्हणतात तें कांहीं खोटें नाही. सौ. च्या गालावरून ओघळणारे अश्रु पाहून मी विरघळलों ! सगळा राग विसरून मी तिला कालपासून घडलेली खरी हकिगत सांगितली. डॉक्टरचें नांव ऐकल्याबरोबर ती थोडीशी घाबरली. पण त्यानें केलेलें माझ्या प्रकृतीचें निदान कळल्यावर तिचा जीव खाली पडला आणि ती एकदम म्हणाली,

“ हात्तिच्या, एवढच ना? मी म्हटल एवढी तार केली तेव्हां...”

“ तार केली? कुणी तार केली?” मी आश्चर्याने विचारलें. कारण ह्या भानगडीचा मला कांहींच सुगावा नव्हता.

“ आदळांत एकदाच्या इथें येऊन ? ”

“ म्हणजे? रघूला आपणच सांगितली ना तार करायला ? ”

“ छे! हा त्या गाढवानें सगळा परस्पर कारभार केलेला दिसतो. ”

“ अगबाई, मेल्यानें माझी वरात बुडवलीन् ! ”

“तुझी वरात केव्हांच निघाली होती माझ्याबरोबर.” मी हसत म्हणालों.

“इश! माणकीची वरात म्हणतेंय मी आजच निघायची होती. किती धाटांत वरात काढणार होती तिची सासरची माणसं पन्नास रुपयांचीं तर नुसतीं फुलं भरायचींत मोटरीला पण आमच नशीबच फुटक. तुमची तार येऊन धडकली ना साडेसाताला!”

“माझी नाही. रघू वैशपायनाची ”

“अहो, पण तार पाह्यली म्हणजे कोण घाबरून जात माणूस! भरल्या लगीनघरांत केवढा गोंधळ!”

“अस लिहिल तरी काय होत त्यानें तारेंत?” माझी उत्सुकता वाढल्यामुळे मी प्रश्न केला

“इश...मी नाही सांगत ”

सौ. मुरका मारून चटकून म्हणाली

इतक्यात रघूच दारावरून जाताना दिसला. त्याबरोबर मोठ्यानें त्याला हाक मारून मी म्हणालों,

“या रघुराज, चागला उपध्याप केलात हा. लोकांच्या घरच्या उठाटेवी करण्याची खोडच दिसते तुम्हाला जन्माची!”

“काय म्हणाल तें ऐकून घेतल पाहिजे बापूराव! अहो, आमचा शेजारधर्म आम्हांला थोडाच स्वस्थ बसू देणार? एका आळीत राहायच नि शेजाऱ्याची अडचण निवारायची नाही, अस आमच्यानें होण नाही ”

“अरे पण मला विचारायचस तरी. मी काहीं मेलों नव्हतों ”

“आतां तुम्हीच पाहा वहिनी, काल मी हपिसांतून आलों तेव्हां ह्याच दार बंद. दारावर ती चमत्कारिक नोटीस राणू शिंदे विजेच कनेक्शन दुरुस्त करायला येतो तर हे थाप देतात, उद्या घरांत नाही कुणी हाका मारायला लागल कीं वात झाल्यासारख आंगावर धावून जायच आजच बघा त्या पिरपिन्याना काय लिहिल कुणास ठाऊक? त्यानी आपला गावाबाहेर राहायला जायचाच हेका धरलायू गालगुडाची सांथ आलीय म्हणे गावात. असे प्रकार पाह्यल्यम्बर आम्ही काय समजायच? आपल्या शास्त्रीबुवांना वेड लागण्यापूर्वी असच काहीं तरी झाल होत तेव्हां म्हटल वेळीच तुम्हाला बोलावून घ्याव हें बरं...”

“पुरे रे तुझी विचक्षणा. ती ऐकूनच डोक फिरायच एखाद्याचं. बरं आता

आलाच आहेस तो चहा घेऊन जा इकडे किनई अलीकडे हृपिसचं कामच फार असतं. रात्रदिवस त्या फायली घेऊन बसायच असतं. .डोक्यावर ताण पडतो एकसारखा ” सौ नें मला सभाकून घेतलें त्याच्या एकदर बोलण्यावरून त्या तारेंत रघूजींनीं कोणते तारे तोडले असले पाहिजेत ह्याची मला चागली कल्पना आली. पण त्या बाबतीत मला आता वेडच पाघरावें लागलें !

“ भारीच कामाचा हव्यास तुम्हाला बापूराव. अशा कामाच्या ओझ्याखालीं दुसरा एखादा छाती फुटून मेला असता असल कसल काम हे ? ह्या कामापायीं आमच्या चितोपतांना ब्लडप्रेसरची व्यथा जडली माझ ऐका बापूराव सरळ आठ दिवस रजा घ्या नि आठी दिवस निवातपर्णे लोळून काढा ” रघूनें जातां जातां मला उपदेशाचा एक डोस पाजलाच

आता आलें !क लक्षांत तुमच्या, मी ती कॉलनीची स्टाइलच बरी, असें का म्हणालों तें ?

कुत्रा, कबुतर, माजर, मोर, पोपट इत्यादि प्राणी घरात पाळावे असा मला लहानपणापासून विलक्षण नाद पण आमच्या घराची वास्तु अशी द्राड होती, की ती आमच्या घरांत कोणत्याही प्राण्याचा विशेष पाय ठरू देत नसे त्यामुळे आल्याने एक दिवस आपला निर्णय देऊन टाकलान्, “ बग्या, हे प्राणी आपल्याला धार्जिणे नाहीत उगीच त्या फंदात पडू नको ”

“ धार्जिणे नाहीत म्हणजे काय आल्या ? ” मी विचारलें, “ आपण नाही का ” धार्जिणे एकमेकांना ? ”

“ उगीच वात्रटपणा करू नकोस ”

“ नाही, पण आल्या, एक चिमणा पोपट तरी आपण ठेवूयाच ! ”

“ कांही नको आपली हौस नि त्याचा काळ ”

आल्याने एकदा आपला निकाल दिला म्हणजे त्यावर अपील नसे. माणसें नसतात का परधार्जिणी ? मग ह्या पोपटानाच कोठून आला एवढा भिडस्तपणा ? असा विचार करीत वाईट तोंड करून मी रस्त्याकडे पाहात उभा होतो, इतक्यात दरवाजा उघडून माझा शाळासोबती विद्याधर पंडित आंत आला. आणि काय आश्चर्य ? त्याच्या हातांत राघूचा एक सुंदर पितळी पिंजरा हेलकावे खात होता. तो चकचकीत पिंजरा आणि त्यांतल्या डोलकाठीवर “ झोका घेऊ या ” गाणें करणारा हिरवागार प्रोपट पाहून माझी विषण्णता कोठच्या कोठे पळाली आणि मन त्या पिंजऱ्याबरोबर हेलवू लागलें.

आमचा विद्याधर म्हणजे महा शिष्ट. त्याच्या चोंचकुळ्या हनुवटीमुळे आम्ही त्याला मॉटेग्युज म्हणत असू. मी तर त्याला हसतांना केव्हांच पाहिला नाही. इतका गंभीर

चेहेरा असायचा सदोदित कीं जसें काहीं ह्याला हिशोब कळून चुकला आहे कीं उद्यां जगाचा प्रलय होणार ! असल्या ह्या शिष्ट दादाभाईंच्या हातांत पोपटाचा पिंजरा असणें म्हणजे एक आश्चर्यच होतें

त्याला बसायला खुर्ची दिल्यावर मी विचारलें,

“ हल्लो ! विद्याधर, ओ. के ? ”

तोडावर एकही हास्यरेषा उमट्ट न देता तो म्हणाला,

“ येस्स ! ”

“ काय हुकूम ? ”

“ एवढा माझा पोपट सभाळशील का चार दिवस ? ”

“ का रे बुवा ? ” मनांतून उल्हसून पण वरकरणीं आश्चर्य प्रगट करीत मीं विचारलें.

“ मला गांवाला जायच आहे चार दिवस. नि घरीं कुणी नाही. ” त्यानें

मोजके शब्द उच्चारले

“ अस्स ! ”

“ मग काय ? आहेस का तयार त्याला संभाळायला ? ”

“ ओ यस्. व्हाय् नॉद ? ” मीं ठासून म्हटले आणि नेहमीच्या शिरस्त्याप्रमाणें विचारलें,

“ चहा सागू का थोडा ? ”

“ छे छे ! मी आताच घेऊन आलोंय् ”

“ नांव काय पोपटाच ह्या ? ” ह्याच्यापेक्षां कदाचित् पोपटच जास्त बोलेल अशा समजुतीनें मी पोपटाचा परिचय करून घेण्याच्या कामाला लागलों

“ सोन्या ”

“ काय सोन्या ? ” मी आश्चर्यानें विचारलें

“ हो कां ? एवढ नवल कसल त्यात ? ”

“ नाही आपल उगीच ! हा, विठूमिया, बोलो, गगाराम बोलो ! ” मी पोपटाच्यापुढें टिचक्या वाजवीत त्याची ओळख करून घेण्याचा प्रयत्न करूं लागलों. तें पाहून विद्याधर म्हणाला,

“ बग्या, तो इतकसं बोलत नाही. उगीच थोड बोलतो. नि तें देखील ठरलेल्या वेळीं ! ”

“ अः ! त्याची नको काळजी. तुझ्या सहवासांमुळें पोपट असा घुमा राहिल्य्.

च च ! विठूमिया काय करतो रे ?

माझ्याकडे पाहाशील आतां कशी व्याख्यान द्यायला लागेल तो ! ”

“ पाहा शिकवून जमलं तर तुझ्या ताब्यांतच राहाणार आहे तो चार दिवस. मात्र संभाळ ह त्याला चांगला. नाही तर करशील आबाळ त्याच्या पथ्यपाण्या-ी ”

“ पथ्यपाणी ? ”

“ म्हणजे अस, की त्याच खाणपिण मी डाकटरी सल्ल्याप्रमाणें ठरवून टाकल आहे रात्रीं साताला त्याला अधारात टांगायचा. पिंजऱ्याभोवती शाल टाकायची. खाली लहानशी शेगडी ठेवून द्यायची सकाळीं साताच्या ठोक्याला शाल काढून त्याला तुरटीच्या गुळण्या करायला द्यायच्या नि मागाहून मोजून दोन दाम चहा ! अकरा वाजतां चौदा घेन टोमॅटो, एक घेन फ्रूट सॉल्ट नि एक वाजता धायमोलीनचा बाथ पुढें कॉडलिन्हर आइल्लेचे चमचे ”

“ बाप रे ! ” मी छाती दडपून गेल्यामुळें उद्गारलों, ” अरे ऐशींच्या पुढे गेलेला आमच्या गावातला पेन्शनर सुद्धा भर पहाटे टाळक उघड टाकून टेकडीवर ढुणढुण उब्ब्या मारीत जातो नि ह्या पक्ष्याला एवढ पथ्यपाणी ? ”

“ पाहा बुवा. आहे खरें त्याचे असं खुषीनें तयार असलास तर ठेवतो; नाही तर पाहू दुसरी व्यवस्था ”

“ छे छे. इतका काहीं त्रास नाही व्हायचा मला म्हणा ! नि मला तरी आहे काय उद्योग हल्लीं ? राहू दे त्याला सारी व्यवस्था चोख होईल. वेळापत्रकच करून टाकतो एक त्याच्या रोजच्या आहारविहाराच म्हणजे झाल ! ”

एवढें आश्वासन मिळाल्यावर मात्र विद्याघर जरासा हसला आणि माझे आभार मानून निघून गेला.

तो गेल्यावर सोन्याचा पिंजरा थडीवाऱ्यापासून सुरक्षित अशा कोणत्या ठिकाणी टांगावा ह्याचा विचार करित मी इकडे तिकडे फिरू लागलों जो आनंद उपभोगण्यास मिळावा म्हणून आज इतके दिवस मनानें हाय घेतली होती, तो चार दिवसापुरताच का होईना पण एकदाचा आपल्या वाळ्याला आला ह्या विचारानें माझ्या नशिवाची मला घन्य वाटली. फिरता फिरतां मी स्वतःशीं गुणगुणूं लागलों,

“ श्यामाच म्हणू काय तुला श्यामल पोरी ?

रंभापरि रंभाच जशी तू हिमगौरी !... ”

पहिलें कडवें संपलें मात्र. तोंच पिंजऱ्यांतला पोपट फडफडू लागला आणि मोठ्यानें म्हणाला, “ च् च् विहूमियां, काय करतो रे ? ”

ताबडतोब मी जीभ चावली आणि दचकून पोपटाकडे पाहू लागलो. आतां सोन्या पुन्हा एखाद्या यतीसारखा डोळे मिटून आपल्या दाडीवर बसला होता. मी त्याला बोलावयास लावण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला परंतु त्यानें आपलें मौन सोडलें नाहीं शेवटी माझ्या खोलींत एका उबदार टिकाणीं मी त्याचा पिंजरा टागून ठेवला आज त्याची आणि आपली विशेष ओळख नसल्यामुळे तो भिडस्तपणानें वगमत असावा, पण उद्या त्याचें तोंड आपण यथास्थित मोकळें करू अशा हुरूपानें मी त्यानंतर त्याला विशेष त्रास दिला नाही

संध्याकाळीं माझे कांही मित्र चकाच्या पिटायला आले. किलोस्कर मासिकाचा ताजा अंक आणि त्यातील बुवा आणि त्यांच्या शिष्यिणी ह्यांच्या अद्भुत गोष्टी, हाच आमच्या चर्चेचा विषय होता त्यांतल्या त्यात आमच्याच गावातील अभिजात लेखिका श्यामा बाम ही देखील कोणच्याशा महाराजाची शिष्या आहे अशी लोणकडी आमच्यापैकीं एकांनें ठेवून दिल्यामुळे ह्या चर्चेला असा कांहीं रंग आला होता कीं कांहीं विचारू नका. किलोस्करातील सती गोदावरीचा फोटो आमच्या पुढें करीत बहू म्हणाला,

“ अरे बग्या, हा फोटो पाह्यलास का ? कुणासारखा आहे तो ? ”

“ आं ! अरे ही तर थेट आपली श्यामा ” बाळू गरजला.

“ पाहू पाहू ! ” मी तें चित्र न्याहाळीत म्हटलें, “ खरंच, फार साम्य आहे बुवा ! का श्यामनेंच दिलाय आपला फोटो अशा वेषांत कुणास ठाऊक ? अहाहा ! काय रबाब ? काय प्रेस ? काय ब्यूटी ? ” मी बेहोष होऊन त्या चित्राचें चुबन घेऊ लागलों तोंच मद्याची फडफड आणि तिच्यामागून गभीर आवाज आला,

“ चू चू विडूमिया, काय करतो रे ? ” माझ्या हातून अक गळून पडला आणि ती सारी मडळी फिदीफिदी हसू लागली

“ अरे, काय रे हें बग्या ? ” बाळू हसत हसत म्हणाला, “ पोपट आहे, कीं आहिताग्नि आहे एखादा ? लेकाची ऐट तर पाहा ! ”

सर्वांनीं पिंजऱ्याकडे पाहिलें आणि ते पोपटभर खिदळले मी ओशाळलों आणि त्याच्यावर कांहीं तरी फेकून मारण्यासाठीं जवळपास कांहीं पाहूं लागलों पण लगेच माझ्या लक्षांत आलें कीं पोपट आपला नाहीं. विद्याधरचा आहे.

“ काय रे बग्या ? हा पोपटलाल एवढच बोलतो कीं काय ? असला हा धर्मोपदेशक तुझ्यासारख्याच्या घरांत काय कामाचा ? छट्ट. आमच्या अण्णांच्याकडे

एक पोपट आहे तो तर, 'झोफ तोल तोल तोल ग, आडाच पाणी लई खोल !' ही रेकॉर्ड पहिल्यापागून शेवटपर्यंत घडाघड म्हणतो. आणि गळा पण असा मित्रास आहे की कर्नाटकी गोहर जशी ! ”

“सगळ खरं.” मी म्हणालों, “पण हा प्राणी असा आहे त्याला काय करणार ?”

“हाकळून दे त्याला ! नाही तर मुडी मुरगळून मोक्ष देऊन टाक. त्यात काय कठीण आहे ? ”

“पण मित्रांनो, तो पक्षी माझा नाही. ”

“मग कुणाचा आहे ! ”

“विद्याधर पडिताचा आहे. ”

“अस्स. तरीच.” सगळ्यांनी एकदम उद्गार काढले.

“नाव काय त्याच ? ” बाळूने पृच्छा केली.

“सोन्या ”

“काय ? सोन्या ? ” सगळ्यांनी विचारलें.

“हो. सोन्या. ”

“ही: ही ही ! मग सोन्याचा कळसच आहे म्हणायचा. ” बाळू खिदळला. आम्हीही हसू लागलों परंतु पोपटाला ते सहन झालें नाही. तो फडफडून गरजला,

“चू चू विद्रुमिया, काय करतो रे ? काय करतो रे ? ”

बाळू गप्प झाला सगळे एकमेकांच्या तोंडाकडे पाहू लागले. बाळू सुस्कारा टाकून म्हणाला, “बरोबर आहे. ”

“काय बरोबर आहे ? ” आम्ही विचारलें

“अश्लील बोललों मी ! ”

“आणखी ? ”

“पावित्र्यविडंबन झाल ! ”

“अ ? ” बहू फुस्कारला. “त्यात रे काय अश्लील आहे ? थांब, मीच हासडतो चार शिव्या ह्या लेकाला झकासपैकी ! ” असें म्हणून बंडूने खरोखरीच ओंगळ शिव्या घायला सुचवात केली. परंतु आश्चर्य असें, कीं पोपटानें मानदेखील वर केली नाही. शेवटीं बाळू कटाळून म्हणाला, “चला रे गळ्यांनो, काय त्या पक्ष्याच्या नादीं लागण्यांत अर्थ आहे ? त्याला सोन्याचा कळस म्हटल्याबरोबर अश्लील वाटलं, नि निवडक शिव्या मोजल्या त्या खपताहेत. पक्का पुढ आहे हा ! ” त्यानें असें

म्हटल्याबरोबर सगळे उठून चालते झाले

हताश होऊन मी पिंजऱ्याजवळ गेलों एक हिरकुटाची काडी घेऊन पोपटाला चांगलें जागें केलें आणि त्याला नाना तऱ्हेचे शब्द व वाक्ये बोलायला शिकवू लागलों इंग्रजी, मराठी, हिंदुस्थानी पदाच्या ओळी, इतर गोड गोड शब्द, चांगली नांवे, वगैरे अनेक प्रकार त्या पिंजऱ्यापुढे बडबडत मी तबबल दोन तास उभा होतो पण तो प्राणी महा खमग ! त्यानें एकदाही आपली चोच उघडली नाही कीं पख फडफडवले नाहीत शेवटीं मॉरिस शेवालियेचे “व्हॉट् वुड यू डू ?” हें पेटट गाणें मी मोठ्या खुमासदारीनें साभिनय टिचक्या वाजवीत म्हणूं लागलों, तेव्हां स्वारीनें एकदा पख झाडले आणि तोंडातून ठराविक शब्द काढले,

“चू चू ! विट्टमिया, काय करतो रे ?”

आता मात्र मी बेभान झालों आणि विद्याधरला एक पत्र खरडावयास बसलों.

अर्धे पत्र लिहून झाल्यावर माझ्या ध्यानात आलें, कीं विद्याधरचा पत्ता आपल्याला ठाऊक नाही आणि कोणत्या गावीं तू जातोस असे त्याला विचारण्याचेही आपल्या ध्यानात आले नाही. पत्राचा बोळा केला आणि तो खिडकीबाहेर फेकून देऊन मी तडक घराच्या बाहेर पडलों व नव्या पुलाच्या रस्त्याला लागलों. त्या नतद्रष्ट पोपटाचें आता करावें तरी काय, हा एकच विचार मनाला त्रासून सोडीत होता !

अशा स्थितीत गावाच्या बाहेर पडून रेल्वेजवळच्या पुलावरून मी खाली मान घालून हळूहळू चाललों असता एकाएकी माझ्या कानावर विलक्षण किलबिल पडली ! मान वर करून पाहतां तों एक अद्भुत देखावा ! एक मोठी थोरली लॅरी रस्त्यानें आस्ते आस्ते मुंगीच्या पावलांनी समोहून येत होती, आणि त्या लॅरीच्या दोन्ही बाजूना व मागच्या आगाला रंगीबेरंगी पातळें नेसलेल्या अनेक तरुणी आपल्या नाजूक हातांनी त्या लॅरीची गती वाढविण्याची पराकाष्ठा करित होत्या चाक वेडेंवाकडें फिरवीत आणि मध्येंच किल्ल्या दाबीत व उघडीत बसलेला मिस्त्रिकल ड्रायव्हर उसना गभीरपणा चेहेऱ्यावर धारण करून गाडी ढकलणाऱ्यांना धीर देत होता,

“जरा हिकडून न्यट लावा, बाई अग आस्सं. हा ! आत्तां पडल पगा स्पाकं विंजनांत ! तिच्याइची कदी बी न्हाई अडत अशी ! आन् आज काय जालया बयाला कुनाला ठावं ? ह्ये त्या पीरजाद्याच पिटरोल. घांसलेट वतीतो लेकाचा. समधा

चू चू ! विट्टमिया काय करतो रे ?

कचरा!” ते ऐकून त्या तरुणीच्या ताब्याकडून “उ! आः! हुम्! स्तु!” “मेले ग बाई वैजू!”, “अग वेणे, पाय काय देतेस खुशाल माझ्या पातळावर?”, “चांगली मोटर निसटली बरं बनुताई ” “म्हणे डेमॉन्स्ट्रेशन! कसच कपाळाच हे डेमॉन्स्ट्रेशन?” असे कांही तरी उद्गार बाहेर पडले

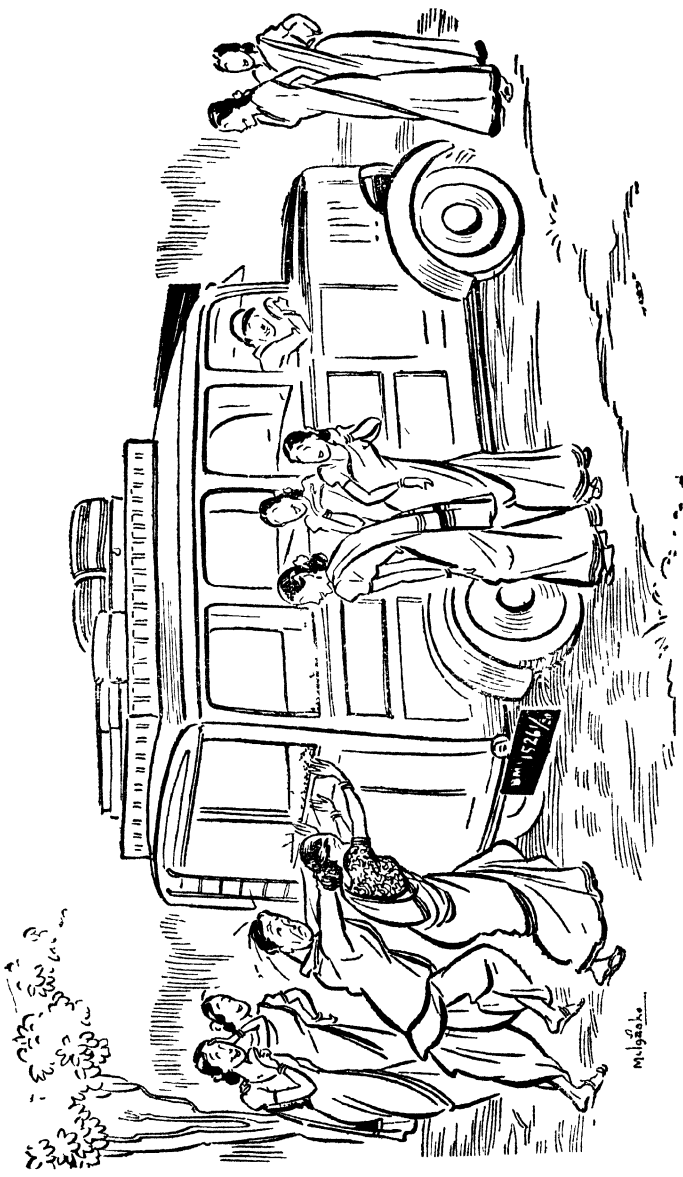
असा देखावा पाहिल्यावर माझ्यासारख्याचे पाऊल का जागचे हालणार आहे? “मदत हवी असल्यास ती देणें आहे ” अशी जाहिरातच जणू काय तोंडावर रंगवून मी त्या देखाव्याकडे पाहू लागलों. आमची जाहिरात डायव्हरसाहेबाच्या नजरेला पडली आणि खरोखर जिवांत जीव आल्यासारखा एक लाबलचक निःश्वास त्याच्या नाकातून बाहेर पडला! मला सलाम ठोकल्यासारखें कांहीसें करून तो म्हणाला, “याव, साहेब जरा! इथून तिथवर नेऊनशान उताराला लावली मजी झालच पणा काम. पर जरा बिगी बिगी लोटाय्या होवी, मजी टॉप टाकतों यकदम !”

“का? एजिन बंद पडल वाटत?” एखाद्या सरावलेल्या मोटारवाल्याप्रमाणें मी प्रश्न केला.

“हा! ब्यल्कोचा पाईट चिकटलायू. एकदा स्पार्क आली मजी निघल इमानावानी! ह! व्हा पगु जरा माग!”

डायव्हरच्या चढेल सूचनेचा जरी मला राग आला, तरी मोटर लोदून लोदून हैराण झालेल्या त्या सुदर तरुणीच्या ताब्याकडे पाहिल्यावर मी तो एकदम गिळून टाकला. तीं सुकलेलीं तोंडें, दहिवर पडलेल्या कमळासारखे, पण कचऱ्यामुळें लाल झालेले डोळे, घामानें निथळणाऱ्या माना व हातपाय, विसकटलेले केस आणि आंब्यावर आंग टाकणाऱ्या वेलीप्रमाणें विगलित होऊन झुकणाऱ्या त्यांच्या बाधेसूद आंगलटी! अहो, अवघर्षानें वाळलेलीं बाजरीचीं ताटे पाहाणें निराळें आणि भर उन्हांत मोटर ढकलण्यामुळें कोमेजून गेलेल्या तरुण स्त्रिया पाहाणें निराळें! मोटरीला मागच्या बाजूनें नेट देऊन मी हुबैला करू लागलों.

परंतु गमत अशी, कीं माझे हात मोटरीला लागतांच अगोदरच धकलेल्या वेली खरोखरीच गळून पडल्या. कोणी पदरानें घाम पुशीत, कोणी आपल्याच तोंडानें हातावर फुकरा मारीत, कोणी केसांवरून हात फिरवीत, हाशु हाशु करीत बाजूला झाल्या. एकच काय ती नेट धरून राहिली आणि माझ्याप्रमाणेंच पाठीमागच्या बाजूनें गाडी लोटण्याचा प्रयत्न करू लागली. एवढा टिकाव धरून राहिलेली अशी ही आहे तरी कोण म्हणून मी चोरट्या नजरेनें एकवार तिच्या चेहेऱ्याचें नीट अवलोकन

मीं चोरट्या नजरेनें एकवार तिच्या चेहऱ्याचें नीट अवलोकून केलें आणि दचकलों.

केलें आणि दचकलों. आं! मघाशी जिच्याबद्दल माझ्या मित्रमंडळींत चर्चा झाली, ती आमच्या गांवांतील लेखनचद्रिका, श्यामा बाम अशा भलत्या ठिकाणीं ? मी दचकून पडण्याच्या बेतांत होतो ते पाहून तिनें विचारलें, “अग बाई, दगड लागला वाटतं तुम्हाला ?”

“ऊं ? नाहीं ! आपल, ... ह ह !” मी अर्धवट तोंडांतल्या तोंडांत काहीं तरी चांचरलों

“मोटरिनें आज चागलीच फजिती आरभलीयू आमची जाताना बद्द पडली, पण जरा ढकलल्यावर झाली चालू. पण आता ? केव्हाची ढकलतो आहोंत तरी मुळ्ळीं चालू होत नाहीं. असल्या कसल्या मेल्या ह्या मोटरी !”

“पेट्रोलमध्ये कचरा आला किनई, म्हणजे असच होत ह्या मोटरींना होईल आतां चालू स्पार्क पडल्याबरोबर. आपण सगळ्या जणी एवढ्या कुठें गेलां होता ?”

“कुठें म्हणजे ? कौन्सिल हॉल ”

“आं ? कौन्सिल हॉल ? आपल्यासारख्या त्या बाजूला जात नाहीत फारशा !”

“म्हणजे ?” भुवया चढवून तिनें प्रश्न केला

“नाहीं काहीं नाहीं आपल उगीच ” भुवया चढवल्या म्हणजे काय करावें ते मला पूर्ण अवगत होते.

“आज ते देसाई आपल दुष्ट दत्तक बिल नव्हते का आणणार कौन्सिलात ?”

“हं ह ! आयू स्ती !” जसे काही आपण त्या गावचेच नाहीं अशा नेणतेपणानें मी उत्तारलों.

“चागली जिरली त्यांची नाक मुठींत धरून बिल माग घेतलं. पहिल्याने म्हणाले आम्ही बायका ; बडबडीपेक्षा तें आणखी काय करणार ? पण जेव्हां का दाखविल पाणो, तेव्हा समजल बायका म्हणजे काय आहे तें !”

“मी तेंच म्हणतो ” आता एकदर धोरण ठरवून मी गभीर आवाज काढून म्हणालों, “आपल्या स्त्रियाविषयी ह्या लोकांच्या काहीं विपरीत च कल्पना असतात. आपल्या समाजात स्त्री आणि स्त्रियाची चळवळ ह्या केवढाल्या शक्ति आहेत ह्याची त्यांना दाद नसते. बिल आणताहेत म्हणे ! उगीच समाजाला बिळ पाडायचा उपघ्याप ! बायकांच्या बिलाच्या ह्यांना उठावेवी सांगितल्या कोणी !”

“जेव्हां का पाह्यली त्यांनीं आमची पलटणची पलटण, तेव्हां असा गांगरला म्हणतां ? त्या रावबहादुर मिशाळांची तर दांतखीळ वाजायला लागली. कोपरान्

कोपरा आमच्या स्वयसेविकांनी रोखून धरलेला होता पुन्हा कांहीं साऱ्या दिवसांत तोंड दाखवले नाही त्या बिलबहादुरांनं ! ” असें म्हणून श्यामा मोठ्यांदा हसली. चांदीची घटा वाजवावी, त्याप्रमाणें तिच्या मधुर हास्याच्या लहरी चढकडे निनादित झाल्या.

मी तिच्या ह्या हसण्यानेंच भान विसरलों आणि चटकन् म्हणालों, “ बाकी देसाई खरा हुषार माणूस दत्तक बिलाची द्रम त्याने काढली नसती, तर आजचा हा अनुपम सोहळा कौन्सिलला तरी केव्हा पाह्यला मिळाला असता ? अगदीं फूटलाईट परेडमघल्या पॅरिस ब्यूटीसारखा दिसला असेल तुमचा तांडा ! अहाहा ! ”

“ शट् अप् मिस्टर ” तिनें चमकावले

“ ओ ! आय् अॅम् सॉरी ” मी शुद्धीवर येऊन माफी मागितली

“ बेहूट सौदर्योपासक दिसता तुम्हीं ”

“ छे छे तस नाही ” मी ओशाळून म्हटलें, “ आहे आपला थोडासा नाद झाल.”

“ तसा काहीं वाईट नाही हा नाद , पण बेतात ठेवा थोडी सौदर्यदृष्टि हवीच नाही तरी माणसाला पण...”

“ आं ! काय तुम्हालादेखील असं वाटत ना ? ” मी अधीर होऊन आनदानें म्हणालों.

तिनें हसल्यासारखें केलें माझें हृदय आतल्या आत उलटेपालटे होऊ लागलें. आकाश खालीं येऊ लागले आणि तितक्यात इजिनात स्पाक पडल्यामुळें मोटर फुर्रं आवाज करून हल्ल लागली

ह्यानंतर वेळ इतका कांहीं भराभर जाऊ लागला कीं बोलता सोय नाही ! तिनें मला तिच्या किती तरी आवडीनिवडी सांगितल्या मीही पण अवडक चवडक बाता मारण्यास कमी केलें नाहीं लेखनक्षेत्रात तिनें केलेला अद्भुत विक्रम मीं नेपोलियननें केलेल्या पराक्रमाच्या वरच्या कोटीत नेऊन बसवला तिची एकेक गोष्ट म्हणजे आमच्या राष्ट्राच्या भावी इतिहासातले एकेक जिवंत पानच आहे असें तिला बेलाशक सांगून टाकलें ! पाण्याच्या शिपकाऱ्यानें जशीं गुलछबूचीं फुलें तर व्हावीं, तशी ती फुलली इतक्या वर्षांनी आज आपल्याला खरा रसिक भेटल्याचें तिनेंही प्रांजळपणें कबूल केलें चंद्राला पाहून सागराला जशी भरती यावी तसें तिच्या हत्सागरला खरोखरीच आनदाचें भरतें आलें होतें. आपण वाङ्मयांत कोठें काय भर टाकली आहे ह्याचा साधारण तर्जुमा तिनें माझ्यापुढें मांडला. मी तर काय ? नागासारखा

च च ! विठूमिया काय करतो रे ?

डोलतच होंतो.

आमच्या आनदसमाधीतून आम्हांला ड्रायव्हरने शिंग मोठमोठ्याने वाजवून जागे केले. भानावर येऊन पाहातो तो बाकीच्या सगळ्याजणी मोटरीत बसून कुजबुजत होत्या आणि गालांतल्या गालांत हसत आमच्याकडे पाहात होत्या मी खजील झालो ; परंतु श्यामा हुकमती आवाजाने म्हणाली, “ थांबा ग जरा आलेच मी. ”

“ ए श्याम, चल ना ग लवकर माझ्या पोटांत कससंच होतयू ” श्यामाला खिजवण्याकरता एक म्हणाली

“ नि मला गडे क्लासला जायचयू ” दुसरीने तक्रार केली

“ ऐक ग ! ” श्यामेने दटावले

“ भग बार्डे, खरंच की ! बाईसाहेब कॅप्टन आहेत आज. ” एकीने सूर ओढला आणि बाकीच्या खिदळल्या.

“ बरं आहे. येतो मी. ” कडवट तोंड करून पाय काढण्याच्या विचाराने मीच म्हटले.

“ बरं पण ओळख ठेवा आमची राहातां कुठे तुम्ही ? ”

“ कबुतरखाना ” मी गडबडीने म्हणालो, “ आम्हालाच तुम्ही विसराल. एखाद वेळीं या ना आमच्या घरी नाही तर तुमच्या घराचा पत्ता सांगा म्हणजे मीच येऊन तुम्हाला घरी घेऊन जाईन आमच्या ”

“ अवश्य येईन मी. नाही तरी मला अलीकडे घरी बसून चैनच पडत नाही. माझा पोपट गेला हो ! असा बोलका होता, काय सागू ? ”

हरे राम ? तिने पोपटाचे नांव काढले आणि अस्मानाच्याजवळ गेलेला मी कोलमडत पृथ्वीवर येऊन आदळलो विद्याधरने माझ्या घरांत आणून ठेवलेल्या त्या शुक्रमुनीची मला आठवण झाली. आनदाच्या भरांत मी श्यामाला घरी येण्याचे निमंत्रण दिले खरें परंतु त्या धर्ममार्तंडाने माझ्या घरांत श्यामाचे पाऊल ठरू दिले असते का ? नांव कशाला ? बोलणें, चालणें, गप्पागोष्टी, हसणे खिदळणे वगैरे सर्व प्रकार व्हायचेच आणि दर वेळीं जर त्या सोन्याने एखाद्या चाबकाच्या फटक्यासारखी दटावणी दिली, तर काय कामाचे ? हे विचार चार पाच सेकंदांत माझ्या डोक्यांत येऊन गेले तो चाढाळ माझ्यावर पाहारा करीत असेपर्यंत श्यामाने माझ्या घरी येण्यात कांही हशील नाही असे ठरवून मी तिला सुचवले, “ बरं का ? मी मघाशी पत्ता सांगितला ना ? तिकडे आम्ही चार पाच दिवसांनी राहायला जाणार

आर्होत सध्या आम्ही दुसरीकडेच राहातो आमच्या नव्या बिन्दाडी गेलो म्हणजे मग मीच येईन आपल्याला घेऊन जायला आपला पत्ता देता ना ?”

“ हो हो पण आपण आल पाहिजे ह आमच्याकडे; नाही तर उगीचच आपल...” ती एक सुंदर विहजिटिंग कार्ड माझ्यापुढे करीत म्हणाली. थरथरणान्या हातानीं तें कार्ड खिशात घालून मीं किंचित् हसत म्हटलें, “ नाही नाही अस कस ? वा !”

तरुणाचें मन ही अशी काहीं चीज आहे, की तिला कोणतेच ठराविक नियम लागू नाहीत प्रेम आणि तरुणी हीं जोपर्यंत त्याच्या मनात एकत्र आलीं नाहीत, तोपर्यंत सारें गाडे सुरळीत असते, परंतु ही जोडी एकसमयावच्छेदेंकरून जेव्हा त्याच्या मनांत ठाण मांडून बसते, तेव्हा ऋण आणि धन विद्युत असलेल्या दोन विजेच्या तारा एकत्र आणल्या असता जशी ठिणगी पडते तसें कांहींसे त्याच्या मनांत घडून येतें. मी कासावीस झालों होतो आणि घरीं आल्याबरोबर दार धाडदिशी बंद करून त्या खाष्ट पोपटाला लाख शिव्या मोजण्याच्या वेतात होतो परंतु माझ्या बसायच्या खोलीत घडत असलेला अघटित प्रकार पाहताच शिव्या देण्यासाठी मी पसरलेला आणखीच रुद झाला आणि मीं जागच्या जागीं क्षणभर खिळून गेलों !

सोन्याचा पिंजरा एका उच चौरगावर ठेवण्यात आला होता त्यावर हार, फुलें, हळद, कुकू बगैरे पूजासाहित्य वाहण्यात आलें होते कित्येक नुकत्याच लग्न झालेल्या आणि लग्नास झालेल्या तरुण स्त्रिया सोन्याला नीराजनें ओवाळीत होत्या. काहीं ‘ तांबड्या ’ बाया दूर उभ्या राहून गुरुदेवाची आरती म्हणण्यात तल्लीन झाल्या होत्या आमची आत्या त्याच्यातच माना डोलवीत आणि टाळ्या बाजवीत प्रफुल्ल चेहेरा करून उभी होती कोणी नैवेद्य अर्पण करीत होत्या, तर कोणी नाना तऱ्हेचे नवस सोन्याला पुन्हा पुन्हा बजावून सागत होत्या

आणि आमचे सोन्याजी ? त्यांना कशाचीच दाद नव्हती ! नेहमीप्रमाणें आपली चोच पोटावर टेकून डोळे मिटून त्याची ब्रह्मनिद्रा अखड चालू होती. मध्येंच एखाद वेळीं त्याच्या लठ्ठ गळ्यातून चकूचकू असे आवाज बाहेर पडत आणि बाया ते कान टवकारून ऐकत हा धूमघडाका पाहिल्याबरोबर माझ्या तळपायांची आग मस्तकाला गेली समोर कोण आहे आणि कोण नाही ह्याची फिकीर न करतां दाणदाण पाय आपटीत मी इकडे तिकडे फिरू लागलों. दाराची फडाफड उघडझाप आरंभली. माझा रुद्रावतार पाहून जमलेल्या बायानी हळूहळू काढता पाय घेतला. शेवटीं खोली रिकामी झाल्यावर आत्यानें पिंजरा हलकेच उचलून नेहमींच्या ठिकाणीं अडकवून ठेवला.

चू चू ! विठ्ठमिया काय करतो रे ?

आंतल्या आंत धुमसत राहिलेला अग्नि आतां माझ्या तोंडावाटे बाहेर पडूं लागला. मी पोपटाला तडातड शिव्याची लाखोली मोजली. ती ऐकून आत्यानें सपशेल माझ्या तोंडावर हात ठेवला आणि ती गभीर स्वरानें म्हणाली, “ ऐक बग्या, साधुसंतांबद्दल तोंडातून असे अमगळ शब्द काढू नयेत. ”

“ साधुसंत ? ” मी गरजलों, “ कोण साधुसंत ? ”

“ हे आपले सोन्यामहाराज. खरोखर आदल्या जन्मीची पुण्याई म्हणून महाराजांचे पाय आपल्या घराला लागले ! ” आत्याचे हे शब्द ऐकतांच त्या प्रकाराबद्दल माझ्या डोक्यांत प्रकाश पडला ; पण हसावे कीं रडावे तेच मला समजेना. मी त्रासून विचारलें,

“ म्हणतेस तरी काय आत्या ! अग, हा सोन्या ; एक यकःश्चित् पोपट. तोदेखील दुसऱ्याचा. नि तो एकाएकीं महाराज कसा झाला ? ”

“ हो, झाला म्हणजे काय ? साक्षात्कारच होतो तसा शिवाचा हा अवतार आहे ! ”

“ कसला साक्षात्कार ? ”

“ तें नाहीं तुझ्यासारख्या टवाळाला समजायच. ती समाधि पाह्यलीस का त्याची ? सतत ध्यानमग्न. एखादा अमगळ कृत्य करू लागला किंवा करण्याविषयीं बोलला तर तेवढी आज्ञा व्हायची त्याची. ” असें म्हणून आत्यानें पिजऱ्याला चक्क नमस्कार केला.

“ कुणी सांगितल हें तुला आत्या ? वेड तर नाहीं लागल ? ”

“ मीं ऐकलय त्यांना दोनदा आज्ञा करताना तुझ्या मित्रांनादेखील म्हणे त्यांनीं आज्ञा देऊन उपदेश केला अस शेजारच्या साकूताई म्हणत होत्या फार भाग्य बरं आपलं बग्या ! ”

“ खरं आहे ! ” मी हताश होऊन म्हणलों. कोणाच्या कड्या आणि कोणाचें तिखटमीठ पडून दोन दिवसात तो प्राणी आमच्या आळींत ‘सोन्यामहाराज’ म्हणून महेश्वर झाला त्याचें आश्चर्य करावें तितकें थोडेंच होते. आत्याला चहा करायला सांगून मी काढू लागलों. तितक्यात खिशांतून श्यामानें दिलेलें कार्ड खालीं पडलें तें पाहतांच श्री क्षणभर सोन्यामहाराजाना विसरून गेलों. कार्ड हातात घेऊन आनदाने शीळ वाजवीत त्यावरील पत्ता पुन्हा पुन्हा वाचून काढला. होतां होतां रोमान्स माझ्या आंगांत संचरला आणि मी त्या कार्डाचें सरळ चुबन घेतलें ! इतक्यात वरून सोन्याजींची आज्ञा झाली,

“ च् च् ! विठ्ठमिया, काय करतो रे ? ”

दोन दिवस झाले, विद्याधर आला नाही तीन गेले, चार गेले, होतां होतां आठवडा झाला तरी विद्याधरचा पत्ता नाही शेवटीं ठरवले कीं आणखी दोन दिवस वाट पाहायची तेवढ्यात जर विद्याधर आपला पोपट न्यायला आला तर बरें नाही तर पोपटाची आपल्या मनाप्रमाणें स्वतः विल्हेवाट लावायची कारण दररोज तीन प्रहरीं आमच्याकडे सोन्यामहाराजाच्या दर्शनासाठी व पूजेअर्चेसाठी येणाऱ्या बायाबापट्यांची संख्या वाढत चालली. बायाच्या झुडी पाहिल्याबरोबर म्हातारेकोतारे थोडेच दूर राहाणार आहेत. तेही मधूनमधून आमच्या घरात डोकावू लागले. साराश काय, हा उच्छ्वाद एकदाचा केव्हा सपतो असें मला होऊन गेले.

असेच आणखी दोन दिवस गेल्यावर विद्याधरचें पत्र आलें मोठ्या उत्साहानें तें गुलाबी पाक्रीट फोडून वाचायला घेतलें तों काय ? एक कुत्र्याच्या निघाली. विद्याधरचा विवाह आणि रा ब धडपट्याच्या कुमुमशीं होणार ? आणि दोघेही आमच्या गांवातलीं असून लग्न सातान्याला व्हायचें होते ! हें आहे तरी काय ? लग्न उरकल्याशिवाय विद्याधर परत येणें शक्य नव्हतें आणि तोंपर्यंत त्या भयकर प्राण्याची माझ्या गळ्याला बाधलेली धोंडही सुटणें शक्य नव्हते. कदाचित् मीं इतकेंही सहन केलें असतें परंतु पत्रिकेच्या मागल्या बाजूला विद्याधरनें मला जो खाजगी मजकूर लिहिला होता त्यानें कमाल केली :-

“ चि बगूनाना ह्यास, अनेक आशीर्वाद वि. वि

ठरल्याप्रमाणें मी पोपट परत घ्यावयास चार दिवसांनीं यावयाचा परंतु माझें ह्या गावीं विवाहाचें जमल्यामुळें तूर्त येणें अशक्य आहे. शिवाय आता आपलें असें माणूस घरात आल्यावर पोपटाकडे लक्ष देण्यास कोठून फावणार ? म्हणून आमच्या विवाहाची देणगी म्हणून माझा लाडका सोन्याच तुला बहाल करण्याचें ठरविलें आहे. माझ्यापेक्षांही तू त्याची बडदास्त अधिक दक्षतेनें ठेवशील अशी मला खात्री आहे. कारण एक तर तुला पोपटाचा अतोनात छद आहे आणि शिवाय तुला घरांत वेळ मोडणारें असें कोणी नसल्यामुळें पोपटाकडे लक्ष देण्यास तुला कांहीं बाधा नव्हण नाही. बहुत काय लिहिणें ?

“ विद्याधर पंडित ”

पत्र वाचून होताच मीं ताडकनू कपाळावर ह्यात माझ्या मेलला ! त्या खऱ्याळ

—•••••—
च् च् ! विठ्ठमिया काय करतो रे ?

प्राण्याची घोरपड खुशाल माझ्या गळ्यांत अडकवून विद्याधर आपला मोकळा झाला होता. ह्या संन्याशांनं ही कुसुम पाहिली केव्हा, पसत केली केव्हां, आणि त्यांचें जमलें तरी कसे आणि कोठें, ह्याचें मला राहूनराहून नवल वाटलें आणि मी ? मोठ्या प्रयासानें नुसता कोठे जरा श्यामा बामशीं परिचय करून घेतला आणि आतां कोठें जरा आमच्या घरात प्रेमाचे फूल उमळू लागणार तों मध्ये हा सोन्या आडवा आला. इतके दिवस आशा तरी होती, कीं जाईल आल्या पावलीं निघून पण छे ! पाहुणा म्हणून बेट। घरात शिरला आणि आतां कायमचा यजमान होऊन बसणार ! हरे राम !

जरा वेळानें आल्या खुशींत आहे असें पाहून मी तिला म्हणालों, “ बर का आत्या, विद्याधरच लग्न ठरल्य पत्र आलय त्याच ”

“ ठरल का एकदाच ? कुणाशी ते ? ”

“ रावबहादुर धडपळ्यांची कुसुम ”

“ अरे माझ्या कर्मा ! ”

“ का ग ? ” मी आश्चर्यानें विचारलें

“ म्हणजे ? तुझ्या नाही का कानावर ? साऱ्या गांवांत बोभाटा झालाय त्याचा ”

“ कशाचा आत्या ? ”

“ अरे, ह्या दोघांनीं आरभलीं होतीं ना एकेक घेरं ? ”

“ घेर ? नि तीं कुणी ? ”

“ हा तुझा विद्याधर नि ती कुसुम धडपळ्यांची ! ”

“ मग ? त्यांनीं काय घेर केलीं ? ”

“ गळ्यांत गळा घालून रस्त्यावरन मिरवायच तेवढ बाकी ठेवल होत त्यांनीं ! ”

“ म्हणजे ? ”

“ त्याच्या कधीपासन झाल्या आहेत गांठीभेटी, सुरू आईबापांना पत्ता नाही ! परस्पर आपल जमवल दोघांनीं नि परवां तिनें म्हणे आपल्या बापाला चक्क सांगितल, माझ्याकरतां स्थळ पाहू नका म्हणून ! बाप लागला आड यायला, तेव्हां म्हणे गेलो माझ्याला पळून त्या पोराबरोबर. तिथनच बापाला लग्नाच ठरल म्हणून कळवून काढलं ! कलियुग बरं हें, कलियुग बाबा ! नाचाल तेवढ थोड आहे ! ”

आत्यानें सांगितलेली हकीगत ऐकून मी मात्र दिडमूढ झालों ह्या गोष्टीची मला गंधवार्ताही नव्हती, इतकेंच काय, पण माझ्या ताज्या बातमीदार मित्रापैकीदेखील जीबडल माझ्याजवळ कोणी बोलला नाही, ती आमच्या आत्याला इतकी इत्थंभूत

कशी समजली ह्याचें मला फार नवल वाटलें. आत्याच्या मैत्रिणीचें प्रसिद्धिखाते इतकें चलाख असेल ह्याची मला कल्पना नव्हती शिवाय आमचा विद्याधरसारखा महर्षि असलें कांहीं अद्भुत धाडस करील हे एरव्हीं मला कोणी सांगितलें असते तर खोटे वाटलें असतें. पण विद्याधर झाला तरी माणूसच की नाही ? आणि त्यांतून आपल्या वयांत आलेला. त्याच्याही मनात केव्हा तरी असली टिणगी ही पडायचीच पण त्या चांडाळ पोपटाला माझ्या गळ्यांत अडकवून जाण्यात काय साधलें बेव्यानें ? माझ्या वाटेत तो फड्या निवडुग टाकून देऊन आपण खुशाल मजा करण्यासाठी साताऱ्याला पोबारा केलान् ! मला राग आला मनातल्या मनांत विद्याधरवर दांत ओठ खाऊन मीं सूड उगवण्याचे ठरवलें आणि आत्याला म्हणालें,

“ एकूण काय आत्या, उद्या ह्या पोपटाची कुठे तरी सोय लावली पाहिजे ”

“ कुणाची ?—महाराजाची ? ती कां ? ”

“ त्याच असं झाल्य की विद्याधरने तो पोपट मला त्याच्या लग्नानिमित्त आंदण म्हणून दिला आहे. तेव्हा आता त्याची विल्हेवाट लावायला आपल्याला कांहींच हरकत नाही. ”

“ इश ! असल अभद्र बोलू नकोस बाई बग्या...”

“ अभद्र कसल ? नाही तरी आपल्या घराला धार्जिणे नव्हेतच हे प्राणी, तेव्हां उगीच त्याची हत्या होण्यापेक्षा. .”

“ चूप ! भलतच काहीं तरी बोलत सुटला आहेस. अरे महाराज ईश्वरी आहेत. त्यांना का आपल घर बाधणार आहे ? उलट त्यांचा सहवास आपल्याला नेहमी मिळावा अशी आपण इच्छा केली पाहिजे. ”

“ आतां तुला काय म्हणाव आत्या ? अग हा फाटका पोपट नि ईश्वरी अश कशाचा आलाय ? उगीच कांही तरी कल्पना काढायच्या त्या ? ”

“ ते नाही मला तुझ्यासारख्या चावटाला सागतां यायच पण सांगून ठेवतें, तू हात तर लाव महाराजाना, कीं मी पाण्याच्या रेंबाला शिवायची नाहीं तुझ्या घरातल्या ! ” आत्याने अल्टिमेटम् दिला मी मनांतल्या मनात जळफळत बसलों. नव्या नवसाची आमची श्यामासारख्या सुंदर विदुषीबरोबर ओळख झालेली, लवकरच ओळखींतून प्रेमाचा अकुर फोफावण्याचीं शुभ लक्षणें दिसू लागलेली ; आणि अशा वेळी साऱ्या आनदाचें मातेरें झालेलें ! विद्याधरनें आपली प्रेमाची मोहीम फत्ते केली. आणि आम्ही ? खूप गाजावाजा करून शेवटीं ह्या खऱ्याळ

चू चू ! विडूमिया काय करतो रे ?

पोपटामुळें मनगटें चावीत बसलों !

दुसरा दिवस बुधवार होता. हातांत एका साप्ताहिकाचा अंक घेऊन त्यांतील आठवड्याचें भविष्य पाहात खोलींत विषण्ण चित्तानें बसलों होतो. माझ्या राशीचें त्या जोतिष्यानें वर्तवलेलें भविष्य वाचून माझे मलाच हसू आलें त्या बेव्यानें लिहिलें होतें, “या बच्चजी टाळी ह्या आठवड्यात तुमचे ग्रह असे पाँवरफुल आहेत, कीं मनांत आणाल तें होईल हसू नका असे! अहो, ग्रह आहेत का मस्करी आहे ? प्रत्येक कार्यांत यश, स्त्रीसौख्य भरपूर, चिंतानाश, शुभ कृत्यें इत्यादि इत्यादि ”

तें रामभरोसे भविष्य पाहून त्याच्या पोटभरूपणाची मी कीव करू लागलों. माझ्या राशीला म्हणे ग्रह जोरदार आहेत! आहेत खरेच! म्हणून तर सारखे मला उलटा पालटा करताहेत. सराईत बोलर सारख्या दाब्या उडवताहेत सगळ्या आकाक्षा खलास झाल्या जिकडूनतिकडून सहारा झाला, तरी हा आपला म्हणतोच आहे, स्त्रीसौख्य भरपूर हात गाढवा! लिहितोस काय ह्याची तरी कल्पना आहे तुला ? अरेरे, श्यामा, माझी प्रेमलता, माझा कुतुबमिनार, माझी अनारकली...

मी आणखी बद्दकलों असतो पण इतक्यात वरून सोन्या किंचाळला,

“चू चू ! विद्रूमिया, काय करतो रे ?”

“थांब लेका ” मी संतापून म्हणालों, “दाखवतोच तुला काय करतो तें ! ...” आणि खरोखरीच त्वेषानें उठलों. परंतु इतक्यांत कोणी तरी दारावर टिचकी मारली. मला आपलें अवसान आवरावें लागलें आणि दार उघडल्यावर जेव्हा आलेली व्यक्ति दृष्टीस पडली, तेव्हां तर तें अजिबात गळून गेलें. हातात कसलें तरी बाड घेतलेलें, घामानें डवरलेला चेहेरा, तो हातरुमालानें पुशीत तोंडावर हास्य चमकावलेलें, आणि मला जणू काय चकित करण्यासाठी आपण आलों असें दर्शविण्याचा प्रयत्न चाललेला, अशी श्यामाची सुदर प्रतिमा जिच्याच्या तळकटात उभी होती. “या या, आत या !” मी उसनें हास्य तोंडावर फुलवीत म्हणालों आणि लगबग करून बसायला खुर्ची दिली. जिच्या कल्पनेनें जीव इतके दिवस व्याकळून गेला होता, तीच आपल्या पायांनीं माझ्या घरीं चालून आली हें पाहून मन एकीकडे सिंगलबार-डबलबार करायला लागलें, तर एकीकडे त्या चांडाळ सोन्याचीं मुक्ताफळें अचानक बाहेर पडून आमच्या आनदाचा ऑफस केव्हां होईल ह्याचा धसका मनाला धक्के देऊं लागला. शिवाय अशी न्यूटी एखाद्या उल्केप्रमाणें अचानकपणें आपल्या पुढ्यांत येऊन उभी राहिल्यावर माझ्यासारख्या तरुणाला गांगरल्यासारखें व्हायचेंच. अहो,

बाबाजी, तुम्हाला खोडाखोडी मात्र विलक्षण होते तेव्हां म्हटल, तुमच्या रसिकांचे, खिल्ली खरी गोडी कळेल तुम्हाला तें आवडल, म्हणजे देऊ कुठे बसवायला, नाही तर राहिल पडून तसच मी नाही ग बाई माझ लिखाण भल्ले खाऊन घ्यायत बाधायची !”

“तुं हिसतच आहे बरं कशावर लिहिल आहे नाटक ?”

“दोस्त बिलावर !”

“अस्स !” मी गळ्याचें बटन मोकळें करून म्हणालों

“नाटकाला नाव दिलयू . बायकाचे वारस ..”

“वा ! नाव तर झक्क आहे बुवा ”

“नावात काय आहे म्हणा ? ह ! अता लक्ष लावून ऐकायच गडे ” वाचपान्या तयारीनें म्हणाली. तिचा तो लाडिक आर्जवी स्वर, मानेची लचक आतां तें “गडे” ऐकल्यावर आमची स्वारी गगनात भरान्या मारू लागली आणि तिन मगोहर चेहेऱ्याकडे लक्ष लावून म्हणाली,

“मला छिन्दे, दुसऱ्याने वाचून नाही मजा लागत नाटकांतली. माझ मी जे त एकान्तात वाचोन, तेव्हा कळेल त्यातली गोडी. म्हणून म्हणतो ठेवून जा ! उद्यापर्यंत वाचून ठेवीन ”

“इश !” ती मानेला एक लपकन हिसका देऊन म्हणाली, “तस मनाशी वाचू का कुठे नाटकानल स्वरस्य कळत ?”

तिच्या त्या ‘इश’नें तर कमालच केली. मी कोठे आहे आणि काय करीत आह्यां, त्या जाणीव ना मीं झाली हाताच्या बाब्या वर सारीत बडबडलों, “बर आहे ऐकतो ! तुम्ही वाचा ते पण कोणतही कार्य करायला आरंभ करण्यापूर्वी तांड गो कराव म्हणतात. तेव्हां..”. परंतु तत्क्षणीं कोपन्यातून मी आझा सुटल “चू झू ! विद्रुमिया, काय करतो रे ?”

माझे हात एकदम गळून खाली पडले आगाला दरदरून घाम सुटला रुमाला कपाळ पुशीत एखाद्या चोरट्यामारखा एवढेंसें तोंड करून पाहू लागलों पण श्याम पोपटाचे शब्द ऐकतांच ती एकदम तरारली आणि आनदाने टाळ्या वाजवां खूबींवरून उठून म्हणाली, “अग बाई, सोन्याच वाटत ? हो तोच. सापडला ग बा एकदाचा !”

“सोन्या ?” मी हतबुद्ध हेंऊन उद्गारलों

